

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць. **Головний редактор** В. Горовий, д-р іст. наук, проф., заст. гендиректора НБУВ. **Редакційна колегія:** М. Закіров (заст. голов. ред.), д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу, Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова. **Адреса редакції:** НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuv.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 19 2018

ЗМІСТ

Коротко про головне

Зустріч на високому рівні.....	3
З нагоди 74-ї річниці вигнання нацистів з України.....	3
Робочий візит Президента України П. Порошенка до Республіки Білорусь.....	4

Аналітика

Політичні акценти

Потіха А.

Держбюджет на 2019 рік в оцінках політиків і експертів.....	5
---	---

Тарасенко Н.

Міжнародна політика США: український і російський аспекти.....	12
--	----

Дем'яненко М.

Виступ В. Путіна про глобальну політику, ядерну загрозу та Україну на «Валдаї-2018»: експертні оцінки й коментарі.....	21
--	----

Рудь І.

Політичні й безпекові проблеми в басейні Азовського моря.....	26
---	----

Якименко Ю. Возможность внешнего вмешательства в выборы в Украине в оценках СМИ	30
---	----

Примітки на полях

Жангожа Р. Кишиневский саммит ГУАМ в контексте трансконтинентального проекта «Один пояс – один путь»	35
--	----

До нових стандартів самоврядування

Пальчук В. Заходи з енергоефективності в ОТГ	38
--	----

Економічний ракурс

Кулицький С. Новий економічний курс України: програма дій, декларація намірів чи передвиборна агітація Ю. Тимошенко (Продовження, початок див. у № 18)	45
---	----

Рябоконт А. Подорожание газа для населения и рост коммунальных тарифов	56
--	----

Наука – суспільству

До 100-річчя НАН України

Основні напрями діяльності НАН України	66
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти	80

До 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Закірова С. Полемологічні виміри інформаційних стратегій минулого	81
---	----

Коротко про головне

Зустріч на високому рівні

Президент України П. Порошенко проведе переговори з федеральним канцлером Німеччини А. Меркель 1 листопада 2018 р. у Києві.

Федеральний канцлер Німеччини А. Меркель перебуватиме з візитом в Україні на запрошення глави Української держави.

Буде обговорено актуальні питання двостороннього порядку денного, передусім конкретні кроки з метою подальшого зміцнення українсько-німецького партнерства.

Важливу увагу під час переговорів буде приділено ситуації на Донбасі, в окупованому Криму, акваторії Азовського моря й Керченській протоці.

Лідери скоординують подальші спільні кроки з метою забезпечення реалізації Мінських домовленостей і посилення міжнародної коаліції в рамках протидії триваючій російській агресії.

Планується обговорити питання європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також зміцнення енергетичної безпеки України і ЄС як невід'ємного компонента європейської та світової системи безпеки.

Під час переговорів, зокрема, ітиметься про зміцнення торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва між Україною й Німеччиною, а також посилення практичної підтримки з боку останньої процесу реформ в Україні.

Майбутній візит Федерального канцлера ФРН до України стане другим за останні чотири роки. Попередній візит відбувся у серпні 2014 р. (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2018. – 30.10*).

З нагоди 74-ї річниці вигнання нацистів з України

28 жовтня з нагоди 74-ї річниці вигнання нацистів з України відбулася церемонія вишанування пам'яті загиблих у Другій світовій війні.

Від Президента України П. Порошенка встановлено вінок до могили Невідомого солдата в парку Вічної слави в Києві (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2018. – 28.10*).

Робочий візит Президента України П. Порошенка до Республіки Білорусь

Президент на I Форумі регіонів у Гомелі зазначив: «Можемо говорити про традицію проведення таких форумів, і наступний відбудеться в Житомирі».

Президент України П. Порошенко привітав рішення про створення спільної українсько-білоруської робочої групи з питань міжрегіонального співробітництва, основним завданням якої стане подальший ефективний розвиток співпраці між регіонами двох країн. Президент також поінформував, що оцінювання ефективності діяльності кожного голови обласної державної адміністрації в Україні відбувається за визначенням ефективності міжрегіонального співробітництва.

«Сьогодні Гомель став першим містом, який прийняв захід нового формату українсько-білоруського співробітництва – регіональний форум України й Білорусі. На цей день він перетворився на центр проведення єднання культур двох дружніх народів. Впевнений в успіху форуму і сподіваюся, що незабаром ми зможемо говорити про традиції їх щорічного проведення по черзі в кожній з наших країн», – сказав Президент, повідомивши, що наступного року захід відбудеться в Україні в м. Житомир.

Він зауважив, що сьогодні заплановано підписання 12 угод різних рівнів. «Окремо хочу подякувати за підписання угоди між Україною та Республікою Білорусь про реадмісію. Це точно дасть змогу мінімізувати негативні наслідки, які породжуються незаконною міграцією, та підвищити ефективність спільної українсько-білоруської боротьби з нею», – розповів Президент.

За його словами, сьогодні підписуються дев'ять угод на рівні областей і міст про співробітництво в торговельно-економічній, науково-технічній та гуманітарній сферах. «Це ще раз доводить, що розвиток міжрегіонального співробітництва є надзвичайно ефективним», – додав Президент. Водночас глава держави наголосив, що не варто вимірювати успіх форуму виключно кількістю підписаних договорів і контрактів. Виставка творів українських і білоруських майстрів ремісничого мистецтва, концерт творчих виконавців яскраво демонструють самотність та спільність двох культур.

Президент подякував за гостинність білоруській стороні під час проведення днів української культури. «Нас зближують дійсно давні історичні зв'язки. Наприклад, хочу нагадати, що видатний український гетьман, автор першої європейської конституції П. Орлик народився на білоруській землі, у Мінській області. Ми домовилися, що найближчим часом буде розглянуто питання щодо встановлення в Мінську пам'ятника цьому видатному українському і білоруському діячу», – зазначив Президент.

Глава держави відзначив важливість трансляції білоруського телеканалу в Україні. «І дуже важливо, щоб ми також домовилися про те, що початок трансляції і українського каналу на території Республіки Білорусь

відбудеться найближчим часом», – додав він (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2018. – 26.10).*

Аналітика

Політичні акценти

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Держбюджет на 2019 рік в оцінках політиків і експертів

Бюджетний процес в Україні пройшов черговий етап. Верховна Рада 19 жовтня ухвалила в першому читанні проект Держбюджету України на 2019 рік. До цього проекту прикута окрема увага політиків і експертів, адже МВФ наполягає на тому, щоб бюджет був реалістичним. Крім того, наступний рік – виборчий, тому багато хто з народних депутатів намагатиметься внести зміни до бюджету, які б задовольняли виборців, і сподіватиметься знову бути обраним до парламенту.

Як відомо, у 2019 р. настає час сплати Україною значної частини зовнішніх боргів, відбувається активна підготовка до виборів, а суспільство вимагає результативних реформ. За таких умов Кабінету Міністрів доведеться маневрувати між вимогами Міжнародного валютного фонду, популізмом депутатів і економічною реальністю України.

За інформацією ЗМІ, у проект бюджету 2019 р. закладено зростання доходів порівняно з 2018 р. на 9 % – до 1,008 трлн грн. Разом з тим витрати становитимуть 1,094 трлн грн, що на 10 % більше, ніж у 2018 р. Проект ґрунтується на макроекономічному прогнозі з ростом реального ВВП на 3 % при інфляції 7,4 %. Дефіцит держбюджету може становити майже 90 млрд грн, або 2,3 % ВВП. Мінімальна зарплата з 1 січня 2019 р. має зрости на 12 % – з 3 тис. 723 до 4 тис. 173 грн. Прогноз курсу гривні на кінець 2019 р. – 29,40 грн/дол. (URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4023577-buidzhet-2019-scho-ye-v-pershii-redaktsii>. 2019. 18.10).

Варто зазначити, що порівняно з 2018 р. Мінфін, крім себе, скоротив витрати ще Міністерству інформаційної політики, Міністерству закордонних справ і Міністерству енергетики. Останньому скоротили витрати на підтримку вугільної галузі. Натомість, зростуть видатки на силові відомства, на 10 % більше витратять на охорону здоров'я.

Як і в попередні роки, основним джерелом надходжень до бюджету будуть податки. Вони становлять майже 80 % від доходів. Основним джерелом наповнення є податок на додану вартість, акцизний податок і податок на прибуток. Крім податків, уряд розраховує наповнювати бюджет доходами від власності та підприємницької діяльності держпідприємств, власними надходженнями бюджетних установ, адміністративними зборами.

Як і раніше, за аналізом економістів, податки виконують не стимулюючу функцію, а тільки фіскальну, що не сприятиме активізації економічної діяльності в Україні. При цьому експерти київського Центру економічної стратегії порахували, що закладені темпи росту доходів на рівні 10 % є помірними й цілком адекватні росту економіки в цілому, тож загальне податкове навантаження на бізнес у наступному році не збільшуватиметься.

Щодо податкових змін, то, як інформують ЗМІ, очікується зростання акцизів, ренти й екологічного податку. Зокрема, акцизи на тютюн додатково зростуть на 20 % – це планове підвищення, яке передбачає чинний Податковий кодекс. З 2019 р. 75 % надходжень акцизу з палива та транспортних засобів, ввізного мита на нафтопродукти й авто направлятимуться в Дорожній фонд. Передбачається, що у 2019 р. на розвиток доріг буде спрямовано 50,4 млрд грн. У наступному році ставки ренти для видобутку газового конденсату знизяться з 45 до 29 % (до 5 тис. м глибини залягання покладів) і з 21 до 14 % (більше 5 тис. м глибини залягання покладів).

Прем'єр-міністр В. Гройсман закликав Верховну Раду прийняти проект закону про Держбюджет на 2019 рік до 1 грудня або раніше. «Дуже важливо, на мій погляд, прийняти бюджет до 1 грудня. Чим раніше ми приймемо бюджет, тим краще будемо працювати, в тому числі і з обслуговування того зовнішнього боргу, який є», – зазначив В. Гройсман.

Він сподівається, що бюджет не буде радикально змінено й не втратить своєї реалістичності. «Ми зможемо його краще підготувати до другого читання. Ми відкриті до конструктивної співпраці, але треба уникнути популізму і роздування бюджету, непомірних витрат», – наголосив Прем'єр-міністр.

Політики й експерти, аналізуючи основні положення проекту бюджету на 2019 р., зазначають, що в ньому закладено багато проблем, які не так просто розв'язати. При цьому дехто з експертів зазначає, що бюджет 2019 р. такий же складний, як і попередній. Зокрема, економіст О. Савченко вважає, що бюджет-2019 багато в чому дублює проект-2018. «Так, буде підвищення мінімальної зарплати, але незначне. Це означає ще додаткові податки для малого бізнесу. Триватиме перерозподіл на користь державних чиновників, кошти будуть забирати у малого бізнесу і віддавати державним чиновникам. Така ж тенденція в цьому році. Бюджет-2019 нічого особливо не змінює», – наголосив О. Савченко.

Він звертає увагу на політичні обставини й зазначає, що бюджет реформ за часів виборів просто неможливий, тому не варто очікувати якихось кардинальних змін. На його переконання, кошторис цементує те становище, яке сьогодні має українське суспільство. При цьому експерт прогнозує, що голосування за остаточний варіант бюджету буде досить складним. Деякі фракції принципово не голосуватимуть, щоб привернути до себе увагу та зробити складнішим життя влади.

У свою чергу экс-міністр економіки України Б. Данилишин вважає, що бюджет-2019 стане бюджетом розвитку. Він переконаний, що після подолання падіння економіка України зростає вже 10 кварталів поспіль. «З огляду на те, що ВВП України у II кварталі 2018 р. зріс на 3,8 %, закладені в проекті бюджету економічні індикатори, зокрема приріст ВВП на рівні 3 %, реальні», – зазначив експерт.

Щоправда, деякі експерти не поділяють такого оптимізму і вважають, що цей бюджет буде тяжким для економіки України, адже видатки на силові структури заберуть лівову частину коштів, а на розвиток бізнесу не вистачить ресурсів. Зокрема, сукупні видатки на оборону та громадський порядок зростуть на понад 16 % порівняно з поточним роком. Якщо збільшення видатків на армію й оборону цілком логічне для країни, яка воює, то зростання витрат на утримання внутрішніх силових органів – МВС, Нацгвардії та прокуратури – є недоречним. Таку думку висловив виконавчий директор Центру економічної стратегії Г. Вишлінський. На його переконання, у 2019 р. аж на 16 млрд грн зростуть видатки на апарат міністерства внутрішніх справ. При цьому на фінансування Національної поліції України збільшиться на 5 млрд грн. «Не зважаючи на обмеженість коштів, зберігається політичне фінансування або фінансування економічних інтересів. Знову мільярдними сумами фінансується МВС і птахівництво, яке є успішним прибутковим бізнесом», – зазначив Г. Вишлінський (URL: <http://www.ukrpress.info/2018/10/21/torhy-z-byudzhetom-i-vybory-2019>. 2018. 21.10).

Як інформують ЗМІ, Центр економічної стратегії провів дослідження та порівняв видатки бюджету України й країн Центральної й Східної Європи. Аналіз показав істотний «перекіс» українського кошторису. «У нас завеликі витрати на силові органи і замалі на охорону здоров'я, культуру і ЗМІ», – наголосив Г. Вишлінський. За його словами, проектом Державного бюджету на 2019 рік на фінансування Суспільного мовлення в Україні передбачено 1,8 млрд грн. Проте народні депутати вже зареєстрували поправки до проекту бюджету, які пропонують урізати фінансування Суспільного мовлення на 66 %.

Економіст О. Куш також не вірить у реальність виконання бюджету (якщо його приймуть у редакції, запропонованій урядом). За його словами, бюджетний дефіцит – не більше 2,3 % ВВП – це не більше ніж красива ширма. «Інфляційний механізм роздування ВВП, який дозволяє одночасно підвищувати бюджетні доходи і виконувати вимогу МВФ щодо показника бюджетного дефіциту. Можна нарощувати бюджет за допомогою інфляції або реального зростання економіки, можна поєднувати перше і друге, що успішно робили практично всі українські уряди. Але в 2014 р. в Кабміні явно втратили міру і почуття балансу», – наголосив експерт.

За його словами, з тих пір міністри так «увійшли в смак», виплачуючи знецінені зарплати й пенсії за рахунок інфляції, що вже не можуть зупинитися. У наступному році номінальний приріст доходів бюджету

становитиме 11 %, і значить знову 3 з 4 грн надходжень до бюджету будуть забезпечені за рахунок зростання цін, а не реальної економіки.

У свою чергу голова політичної партії «Основа» А. Ніколаєнко назвав бюджет-2019 кошторисом «доїдання країни». За його словами, озвучений урядом показник інфляції 7,4 % не видається реалістичним ні на тлі розрахунків НБУ (на кінець року інфляція становитиме 8,9 %), ні на тлі збереженого з початку поточного року прогнозу на 2019 р. від Міжнародного валютного фонду (8 %). «Може здатися, що неточність 0,6–1,5 % є неістотною. Але насправді це означає, що зростання номінального ВВП не досягне показників, закладених у проекті бюджету-2019, а відповідно, й озвучені доходи бюджету в розмірі 1292,7 млрд грн не є реальними», – наголосив політик (URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/andrey-nikolaenko/-bjudzhet-2019-koshtoris-dojidannja-krajini-361768.html>. 2019. 19.09).

За його словами, непростим завданням для влади буде підняття мінімальної заробітної плати на 12 % – до 4 тис. 130 грн. З 2015 р. мінімальна зарплата (МЗП) зросте в 3,4 раза. Настільки стрімке зростання МЗП означає для бізнесу відповідне збільшення податкових виплат у бюджет. «Так, підняття МЗП у 2017 р. з 1 тис. 600 до 3 тис. 200 грн призвело до додаткового вилучення обігових коштів у бізнесу в сумі 7,9 млрд грн, а поточного року ця сума становитиме 2,8 млрд грн (у вигляді платежів із ПДФО та ЄСВ). Але головне, підняття МЗП завдає відчутної шкоди насамперед інтересам малого та середнього бізнесу, чверть, а то й третина персоналу якого одержує зарплати, наближені до розміру МЗП», – підкреслив А. Ніколаєнко.

На його переконання, «зарплатна гонка» ніяк не вплине на спробу уряду повернути мільйон українських гастарбайтерів з Польщі, які заробляють у середньому 2 тис. 100 злотих за місяць, що становить приблизно 16 тис. грн, а от вдарити по середньому класу й малому підприємництву цілком здатна, продукуючи уповільнення економічного зростання країни.

Політик запевняє, що неправильні пріоритети бюджетної політики упродовж усіх 27 років незалежності України влада прямо протидіє розвитку національної економіки. Бюджетна політика влади є заручником величезного за розмірами уряду. «Бюджетну поведінку уряду України важко назвати адекватною або розумною. Більше того, її можна охарактеризувати як пряме порушення ряду принципів бюджетної системи нашої країни, викладених у ст. 7 Бюджетного кодексу України. Зокрема, принципу обґрунтованості формування витрат бюджету на основі реалістичних показників економічного розвитку України і принципу справедливого розподілу суспільного багатства. Щоб урятувати Україну від економічного падіння, щоб витягнути нашу країну з економічного капкана, необхідно терміново скорочувати розміри уряду. На порядку денному рішуче скорочення витрат бюджету на майбутній 2019 р.», – заявив політик.

Ще один політик С. Рибалка, народний депутат України, голова Комітету ВРУ з питань фінансової політики та банківської діяльності, член

фракції Радикальної партії О. Ляшка також гостро розкритикував проект бюджету на 2019 р. Він вважає, що уряд недостатньо прорахував дохідну частину, що може спричинити дефіцит в 90 млрд грн. «З огляду на такий стан справ, а також на значні обов'язкові витрати, уряду вартувало б сконцентрувати ті відносно незначні доходи, які вдасться зібрати, – для виконання дійсно важливих завдань. Крім безумовної необхідності повністю забезпечити соціальні видатки та їх індексацію на рівень інфляції, можна було б очікувати виділення ресурсів на створення передумов для залучення інвестицій, на капітальні інфраструктурні проекти. Проте, крім 56 млрд грн Дорожнього фонду на реконструкцію та ремонт автомагістралей, у тому числі 17 млрд грн на регіональні шляхи, похвалитися особливо нічим», – заявив С. Рибалка (URL: <https://blog.liga.net/user/sryibalka/article/31093>. 2018. 19.09).

За його словами, традиційно значне зростання видатків демонструють силові структури. Ряд невинуватих видатків зводить нанівець усі спроби довести їхню ефективність. Приклад із закупівлею іноземних вертольотів за 4,4 млрд грн – лише один з таких аспектів. Це при тому що Україна сама може виготовляти подібні літальні апарати.

Народний депутат невдоволений тим, що «третину всіх видатків уже не перший рік поспіль з'їдають дві величезні статті: обслуговування державного боргу (145 млрд грн – це тільки відсотки!) та перерахування в Пенсійний фонд (166 млрд грн – це додатково до коштів, які ми платимо у вигляді єдиного соціального внеску)», – наголосив політик. На його думку, ці напрями могли би стати основними для антикризових реформ. Стратегія на зменшення загального обсягу державного боргу, нібито заявлена урядом, поки не працює. У 2019 р. «ми знову плануємо запозичити на 2,5 млрд дол. більше, ніж віддати». Те ж саме стосується і реформування системи пенсійного забезпечення. «Чого ми не побачили, так це реальних видатків розвитку. Сім мільярдів гривень, які заявлені на підтримку аграрного сектора – ніщо порівняно з дотаціями, які фермери отримують в країнах Євросоюзу. При цьому стимулювання тваринництва – галузі, що дає вищу додану вартість – підтримка лишається незмінною на рівні 2018 р., тому висока вірогідність, що її знову сконцентрують у руках усього декілька крупних підприємств», – підкреслив С. Рибалка.

У цілому ж, на думку політика, проект бюджету на 2019 р. справляє гнітюче враження. «На жаль, напередодні нових економічних та політичних випробувань проект консервує кволе жевріння. Потрібно кардинально змінювати економічну політику. І це треба відобразити у проекті бюджету держави на наступний рік», – заявив народний депутат.

У рахунковій палаті проект бюджету на 2019 р. також розкритикували. Там вважають, що дохід можна значно збільшити за рахунок податку на прибуток великих підприємств, а борги, які Україна планує взяти у 2019 р., надто дорогі. «Планується запозичити 346 млрд грн – це чверть бюджету, не надто надійне і дешеве джерело надходжень», – зазначив голова Рахункової

палати В. Пацкан (URL: https://24tv.ua/rada_priynyala_byudzheth_2019_kudi_pidut_groshi_ukrayintsiv_n1049583. 2018. 18.10).

У свою чергу в профільному комітеті заявили, що в дохідну частину порахували кошти з приватизації підприємств, хоча жодного разу це реальних грошей країні не дало. Цифру закладають уже третій рік поспіль. У членів комітету є зауваження й до видатків, на соціальні сфери просять збільшити.

Багатьом депутатам не подобається, що на медицину грошей не вистачає, зокрема на швидку допомогу треба ще 8 млрд грн, адже на силовий блок у цьому році фінансування збільшили на 18 млрд грн. «Знову правоохоронцям поліції, прокуратурі збільшують фінансування, хоча рівень злочинності в нас не покращився, а громадські активісти не почувають себе вільно в нашій країні», – заявила народний депутат України від «Самопоміч» Т. Острікова.

Крім того, у «Самопоміч» вже не перший рік вимагають зробити прозорим бюджет на армію, аби унеможливити крадіжки в оборонній сфері.

Натомість у коаліції радять уже тому, що уряд не зменшує видатки на армію. «Для “Народного фронту” головним завданням було те, що 5 % ВВП буде профінансовано на заходи з нацбезпеки і оборони», – наголосив голова фракції «Народний фронт» М. Бурбак.

Щодо термінів прийняття бюджету, то і політики, і експерти вважають, що це потрібно робити якомога швидше, але і виважено.

Деякі експерти вважають, що прискорення бюджетного процесу порівняно з минулими роками пояснюється тим, що місія МВФ, яка відвідала Україну у вересні, дала чіткий сигнал: черговий транш ми отримаємо лише після того, як Верховна Рада остаточно ухвалить Державний бюджет на 2019 рік. Таку думку озвучив економічний експерт А. Новак. За його словами, така вимога Міжнародного валютного фонду є цілком зрозумілою, оскільки його представники хочуть захистити себе від «сюрпризів» і несподіваних ідей парламенту в процесі ухвалення держбюджету. «Очевидно, український уряд має гострий голод на гроші від МВФ, тому і прискорює бюджетний процес», – підкреслив А. Новак (URL: https://24tv.ua/chomu_uryad_priskoryuye_uhvalennya_derzhbyudzhetu_2019_poyasnennya_eksperta_n1049444. 2019. 18.10).

У свою чергу виконавчий директор Економічного клубу О. Пендзин і голова «Бюро комплексного аналізу і прогнозів» С. Дяченко досить обережно прокоментували основні положення проекту бюджету на 2019 р., акцентуючи увагу на необхідності його удосконалення до прийняття в цілому. Зокрема, С. Дяченко вважає, що проект бюджету, прийнятий у першому читанні, – це «бюджет проїдання», адже Україна має величезні борги на наступний рік. Щоправда, на його думку, Україні в нагоді стане політична ситуація. Дефолтна країна західним партнерам зовсім не вигідна, тому вони не допустять цього. «Хочу звернути увагу на один момент: є значна частина

доходів до бюджету за рахунок транзиту газу, нині обговорюється можливість наших партнерів щодо управління українською ГТС. Якщо буде створено міжнародний консорціум, доведеться ділитися, надходження до бюджету зменшаться», – зазначив експерт (URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=81827>. 2019. 18.10).

О. Пендзин у своєму коментарі зазначив, що в проекті бюджету-2019 є статті розвитку, їх трохи менше, ніж було передбачено цього року. «Якщо ми поглянемо на загальні цифри, і зіставимо їх з тими цифрами, які виділяються на окремі статті, які пов'язані із соціальними програмами, обороною, і поглянемо на статті, які зав'язані на розвиток, я б назвав цей бюджет оборонно-соціальним, тому що значно збільшено видатки на оборону, серйозно збільшено видатки на соціальні програми», – наголосив О. Пендзин.

Проте, як зазначив експерт, якщо говорити про ті соціальні програми, які мають бути, з важливого те, що збільшився дефіцит пенсійного фонду до 165 млрд грн. Коли починалася пенсійна реформа, «казали, що дефіцит тільки зменшуватиметься, але цього не сталося». «Це пов'язано з очікуваним 20-відсотковим зростанням пенсії наступного року. Наступна цифра, яка є досить серйозною, – збільшення мінімальної зарплати до 4 тис. 173 грн. По суті, це не зростання, а індексація інфляції, яка потребуватиме додаткових видатків. Ще одна цифра, яка обов'язково мінатиметься, – видатки на субсидії. Їх нині зменшили до 54 млрд грн, але ми розуміємо, що ця цифра значно збільшиться до другого читання, особливо, якщо врахувати суспільну значущість підняття ціни на газ для населення. Наступний рік виборчий, тому влада має продемонструвати, що бюджет має велику соціальну спрямованість», – зауважив експерт.

Політолог В. Фесенко звертає увагу на те, що розгляд бюджету в першому читанні зайняв трохи більше години, 242 голоси для його ухвалення вдалося знайти без проблем. «Якось дуже буденно і непомітно проголосували за бюджет. Судячи з того, хто і як голосував, не буде особливих проблем із затвердженням держкошторису і в другому читанні. З одного боку, уряд може бути відносно спокійним за долю свого бюджету. З іншого боку, як говорив один товариш з колишньої правлячої партії, є маленькі, але дуже жадібні фракції», – зазначив політолог (URL: http://penta.org.ua/expert_comments/4633. 2018. 24.10).

Експерти сподіваються, що бюджет на 2019 р. буде прийнято в цілому своєчасно. Політики ж, як завжди, поговорять, звинувачуючи владу в прорахунках, у недостатньому фінансуванні різних сфер економіки й соціальної сфери, а потім проголосують за доопрацьований бюджет.

Міжнародна політика США: український і російський аспекти

Останній місяць відзначився посиленням медіа-активності президента США Д. Трампа та представників його адміністрації, завдяки якій в інформаційному просторі набули поширення нові меседжі міжнародної політики Сполучених Штатів Америки, у тому числі чимало гучних заяв, що стосуються України та Росії. Оглядачі й експерти здебільшого розглядають активність Д. Трампа на медіа-арені як елемент широкої інформаційної кампанії з підготовки до наступних президентських виборів, хоча до їх старту ще два роки. В інтерв'ю агентству Associated Press Д. Трамп заявив, що має наміри балотуватися на другий термін і виборюватиме перемогу з гаслом «Збережемо Америку великою». Нещодавнє ж інтерв'ю телеканалу CBS глава Білого дому використав як чергову нагоду для критики російської влади, очевидно вкотре намагаючись «відхреститися» від репутації проросійського політика, якої він ніяк не позбудеться через скандал щодо ймовірного втручання РФ у американські вибори-2016 на користь штабу Д. Трампа. Зокрема, під час інтерв'ю президент США відкинув обвинувачення в тому, що нібито ніколи не демонструє жорсткості в спілкуванні зі своїм російським колегою В. Путіним: «Я думаю, що я дуже жорстко з ним особисто спілкуюся. У мене була зустріч з ним. Це була дуже складна зустріч, і це була дуже хороша зустріч», – наголосив Д. Трамп, чітко натякнувши, що громадськість просто не знає, про що він говорить з російським президентом тет-а-тет, перш ніж вийти до журналістів.

У відповідь на репліку журналіста про те, що люди не можуть зрозуміти, чому від американського президента неможливо почути поганих відгуків стосовно В. Путіна, Д. Трамп розповів про співпрацю США з Україною. «Хіба я не критикував Путіна? Саме я передав Україні наступальну зброю, протитанкові системи. Обама цього не робив. Знаєте, що він їм відправляв? Ковдри і подушки. І саме він віддав Росії частину України», – сказав президент США (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/15/7195165>).

Д. Трамп також припустив, що російський президент імовірно має причетність «до вбивств і отруєнь», очевидно натякаючи на резонансну історію з отруєнням Скрипалів у Британії. У Росії вже відреагували на ці слова. Прес-секретар російського лідера Д. Песков підкреслив, що прямих звинувачень не було, а відповідь Д. Трампа можна пояснити «лінгвістичними особливостями».

Коментуючи досить гучні заяви Д. Трампа, які безпосередньо стосуються України, політолог О. Палій зазначив, що президент США говорить речі, які йому політично виграшні, тому що нині в нього складна внутрішньополітична ситуація. Утім Д. Трамп висловлюється в притаманному йому стилі: ані так, ані ні, щоб йому неможливо було в чомусь заперечити та в чомусь його звинуватити.

На думку політолога, меседжі Д. Трампа є насамперед відповіддю на ту критику, яка лунає на його адресу всередині Сполучених Штатів Америки, «що він, мовляв, залежний від Росії і перед виборами змовився з Росією і таке інше. На сьогодні навколо цього розгортається великий політичний скандал, тому Д. Трамп постійно намагається продемонструвати, що ніякої змови не було, і намагається це підтвердити будь-якими практичними доказами. Але знову ж таки, що стосується конкретно України, то він має рацію: його адміністрація зробила більше, ніж адміністрація Б. Обама».

Експерт-міжнародник М. Ялі згоден з тим, що на інтерв'ю каналу CBS Д. Трамп пішов саме через вибори, щоб дати певні відповіді, які накопичилися, зокрема й стосовно російського втручання у вибори. Разом з тим, говорить експерт, Д. Трамп наголосив, що китайське втручання в американські вибори його турбує більше, ніж російське.

Політичний експерт О. Яхно з приводу цієї заяви зауважила, що, називаючи Китай головним супротивником США, Д. Трамп виходить з того, хто є економічним конкурентом Сполучених Штатів Америки. «Опонентом у контексті економіки президент США бачить Китай, тому і завжди акцентує увагу на китайському втручанні у вибори», – зазначила О. Яхно (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/obmezhenij-institutami-i-pravilami-chomu-tramp-ne-navazhitsja-zaperechiti-ahresiju-rf-2500414.html>).

Критика Китаю – це спроба збалансувати свою політику щодо Росії. З іншого боку, Китай ще за часів Д. Буша став основним стратегічним викликом, а потім і противником США, говорить професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка С. Галака. Він наголосив, що Росія залишається найпотужнішою ядерною державою, але Китай дуже швидко може досягнути такого ж рівня. Цьому сприяють і фінансові, і технологічні ресурси.

Водночас С. Галака не радить сприймати американського президента як останню інстанцію. Кореспонденти американських медіа за півтора року зафіксували понад 5 тис. неточностей у заявах Д. Трампа. «Жорсткі дії щодо Росії – це все ініціатива Конгресу. Він прийняв відповідний законодавчий пакет, який просто змушує Д. Трампа реагувати, при чому в сенаті він був прийнятий 98 голосами зі 100. У президента є право вето, яким можна заблокувати рішення. Але зрозуміло, що це автоматично подолається при такій більшості. Його можливості істотні, але безмежні. Він обмежений інститутами і правилами, які діють в американській політиці», – сказав С. Галака.

Варто зауважити, що найбільш вороже налаштованим стосовно Вашингтона союзником Д. Трампа в інтерв'ю телеканалу CBS назвав Євросоюз. За його словами, у Білого дому «прекрасні відносини з дуже багатьма», Євросоюз же «поводиться гірше всіх». Д. Трамп зазначив, що ЄС користується США у сфері торгівлі, натомість протягом багатьох років США перебувають у «пригнічуваному положенні» (URL:

<https://www.slovoidilo.ua/2018/10/15/novyna/svit/tramp-nazvav-najbilsh-vorozhoho-ssha-soyuznyka>).

Як зазначають оглядачі, така позиція Д. Трампа щодо ЄС очевидно зумовлена, крім торговельних суперечок, підтримкою більшістю країн ЄС будівництва через їхню територію російського газопроводу «Північний потік-2». Натомість США, які мають намір вивести на європейський ринок свій зріджений природний газ, є категоричними противниками цього будівництва. Газопровід має бути прокладений від узбережжя Росії до Німеччини по дну Балтійського моря з метою забезпечення надійних поставок газу у ЄС. Проект передбачає прокладання двох ниток протяжністю понад 1 тис. 200 км і загальною потужністю 55 млрд куб. м. Вартість проекту –9,5 млрд євро. Його пополам фінансують російський «Газпром» і п'ять європейських компаній. Закінчення будівництва заплановано на кінець 2019 р. Більшість країн Європи проект підтримують. Німеччина, Фінляндія і Швеція дали дозвіл прокладати трубопровід через свою територію.

Роботи з прокладання труб у рамках будівництва газопроводу «Північний потік-2» розпочалися наприкінці липня 2018 р. Утім через позицію Данії, яка відмовилася надати свою територію для будівництва газопроводу, роботи загальмувалися. Зокрема, Данія ухвалила спеціальний закон, за яким МЗС країни тепер має право заборонити прокладання трубопроводів і силових кабелів у територіальних водах Данії в разі, якщо це суперечить зовнішньополітичним інтересам і міркуванням національної безпеки та оборони країни. У зв'язку з цим компанія Nord Stream-2 AG подала заявку на альтернативний маршрут будівництва «Північного потоку-2» в обхід Данії.

Тим часом 5 вересня судно Solitaire почало роботи з укладання російського газопроводу «Північний потік-2» у Фінській затоці, 6 жовтня судно Audacia компанії Allseas взялося до трубоукладання німецької ділянки газопроводу, де також веде роботи судно Castoro Dieci (C10).

Проти будівництва «Північного потоку-2» виступають також країни Прибалтики, Польща, Угорщина, Молдова, Румунія, Чехія, Словаччина, Україна. Найбільш рішучу позицію займає Польща. Президент Польщі А. Дуда 23 жовтня під час візиту в Берлін закликав відмовитися від будівництва газопроводу «Північний потік-2». На прес-конференції з президентом Німеччини Ф.-В. Штайнмайером у Берліні А. Дуда заявив, що, безумовно, поляки вважають, що інвестицій у газопровід «Північний потік-2» не повинно бути. «Ми вважаємо, що це порушить майбутні енергетичні відносини у Європі, якщо газ постачатимуть у Європейський Союз через цей газопровід... Маю сказати, що ми цілком підтримуємо нашу абсолютно негативну думку про ці інвестиції», – сказав польський президент. А. Дуда заявив, що в Польщі «здивовані» відсутністю «чіткої негативної позиції» щодо реалізації «Північного потоку-2» з боку європейських інституцій, таких як Європейська комісія. «Ми повторюємо нашу думку, що цей проект абсолютно політичний і стратегічний, а не стосується бізнесу», – сказав він

(URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-duda-pivnichnij-potik-2-absoljutno-politichnij-proekt-451951.html>).

Побудова газопроводу стала темою обговорення безпекового форуму у Варшаві (Warsaw Security Forum-2018). Міністр закордонних справ Польщі Я. Чапутович наголосив, що газопровід, будівництво якого триває і яким мають намір транспортувати російський газ у Німеччину, загрожує енергетичній безпеці у Європі. Голова польського МЗС застеріг, що проект може стати політичним інструментом у руках Росії. «Сам газ – це енергетична сировина і можна постачаннями або зупинкою транспортування палива здійснювати тиск на інші держави, як це було раніше у випадку дій Росії щодо України. З іншого боку, сама газомагістраль дає Росії привід для патрулювання всього Балтійського моря, а також її можна використовувати для передачі інформації. Вона має певне військове значення», – вважає Я. Чапутович. З огляду на це, Польща не відмовиться від спроб заблокувати побудову газогону «Північний потік-2», заявив Я. Чапутович. Прикметно, що 17 жовтня польська нафтогазова компанія PGNiG підписала 20-річний контракт на поставку американського палива (URL: <https://www.depo.ua/ukr/money/polscha-prodovzhit-sprobi-zablokuvati-pivnichnij-potik-2-mzs-20181025858782>).

Американська реакція на початок будівництва «Північного потоку-2» була не такою рішучою. У липні 2018 р. сенатор від штату Вайомінг, республіканець Д. Баррассо вніс у Конгрес США законопроект про санкції проти «Північного потоку-2». Запровадження нових обмежувальних заходів стосовно РФ через будівництво газопроводу не відкидав і міністр енергетики США Р. Перрі. Президент США Д. Трамп 19 вересня назвав проект газогону з Росії до Німеччини «Північний потік-2» «абсурдним» і «неадекватним», утім заявив, що США не мають намірів накладати санкції на західні компанії, які беруть участь у будівництві газопроводу.

На думку кандидата політичних наук, старшого наукового співробітника Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України М. Ялі, той факт, що Д. Трамп не запровадив найбільш жорсткі санкції проти Росії, як робить з Іраном і КНДР, може свідчити про сподівання усе-таки налагодити відносини з Москвою. Журналістка «Голосу Америки» О. Бедратенко констатує, що попри заяви про російське втручання у президентські вибори та публічне визнання Д. Трампом в інтерв'ю каналові CBS, що, можливо, В. Путін причетний до вбивств і отруєнь, у США не звучать заклики до повного припинення дипломатичних відносин з Росією або припинення дипломатичних зустрічей високого рівня (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29547076.html>).

Діалог між Д. Трампом і В. Путіним був започаткований ще влітку під час зустрічі в Гельсінкі. Після цього планувалося запрошення В. Путіна до Вашингтона, однак після отруєння в Солсбері під тиском Конгресу, інших членів адміністрації Д. Трамп був змушений скасувати зустріч. Щодо Росії 8 серпня було запроваджено ряд потужних санкцій за використання хімічної

зброї під час замаху у Великій Британії. В. Путін заявив, що нові санкції США «повністю нелегітимні». Спікер МЗС РФ М. Захарова повідомила 10 серпня, що Росія готує дзеркальну відповідь на нові американські санкції. Санкції США стосовно РФ 27 серпня набули чинності.

Зараз проводиться робота над запровадженням другого етапу санкцій. Вони передбачені законом про контроль за хімічною та біологічною зброєю від 1991 р., згідно з яким уряд США застосовує п'ять видів обмежувальних заходів: припинення будь-якої іноземної допомоги; припинення постачання озброєнь; припинення фінансування закупівель зброї; відмову в наданні державних кредитів; заборону експорту в Росію товарів і чутливих щодо національної безпеки технологій.

Другий пакет санкцій може набути чинності в листопаді. Очікується, що він буде «болючішим». Санкції охоплюватимуть обмеження дипвідносин, заборону на польоти до США для «Аерофлоту» та майже повне обмеження імпорту й експорту. Ці обмежувальні заходи запровадять, якщо РФ не надасть гарантій, що не застосовуватиме хімічну зброю, і погодиться на перевірки ряду хімооб'єктів з боку ООН (URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-bolton-pro-novi-sanktsiji-ssha-proti-rosiji-poki-ostatochne-rishennja-z-tsogo-pitannja-ne-prijnjato-449588.html>).

Утім, діалог між США і Росією все ж триває. Візит до РФ радника президента США з національної безпеки Д. Болтона відбувся 22–24 жовтня. Щоправда, санкції США стосовно Росії не були на порядку денному його візиту. Д. Болтон приїхав до Москви на тлі скандалу, пов'язаного з наміром Вашингтона денонсувати Договір 1987 року про ліквідацію ядерних ракет середнього й малого радіуса дії. Угоду підписали Р. Рейган і М. Горбачов задля ліквідації класу ракет наземного базування – як звичайних, так і ядерних, з радіусом дії від 500 до 5,5 тис. км. Сторони зобов'язалися знищити всі комплекси балістичних і крилатих ракет наземного базування середньої та меншої дальності, а також не виробляти й не розробляти таких ракет у майбутньому.

Головним приводом для рішення про можливий вихід з угоди стало порушення цього Договору Росією, яка, як стверджують Сполучені Штати Америки, почала дислокувати у Європі ракети малого радіуса дії, здатні нести ядерні боєголовки. Зокрема, Росія створила ракету середньої дальності «Новатор 9М729», здатну завдати блискавичного удару по країнах НАТО. Наприкінці червня 2017 р. група американських конгресменів-республіканців виступила з пропозицією про вихід США з Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності через те, що його не дотримується Росія. У відповідь на це у РФ заявили, що в США немає жодних підстав звинувачувати Росію в невиконанні Договору, оскільки РФ виконала всі взяті на себе зобов'язання та знищила ракети середньої й меншої дальності «розпилюванням під контролем американської сторони». Нещодавно під час зустрічі з міністрами оборони країн-членів НАТО міністр оборони США Д. Меттис заявив, що Росія порушувала договір «протягом кількох років», її

дії є «неприйнятними», і попередив, що, якщо Москва не змінить своєї поведінки, Вашингтон буде змушений створити адекватну противагу новим російським ракетами. Президент США Д. Трамп 20 жовтня 2018 р. повідомив, що США вийдуть з Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності.

У Москві Д. Болтон провів переговори з міністром закордонних справ РФ С. Лавровим, міністром оборони С. Шойгу, секретарем Ради безпеки РФ М. Патрушевим і президентом Росії В. Путіним. Під час прес-конференції за підсумками візиту Д. Болтон повідомив, що серед питань, які порушувалися під час цих зустрічей, були питання розширення координаційних дій двох країн відносно Сирії, відновлення співробітництва в боротьбі з тероризмом і відновлення роботи спільної ділової ради Росії та США, першу зустріч якої заплановано на початок наступного року.

Також порушувалося питання втручання росіян в американські вибори, яке, за словами Д. Болтона, не принесло Москві жодних результатів, лише завдавши шкоди відносинам двох країн. «Я сказав російським колегам, що їхнє втручання не мало якогось особливого впливу на результати виборів, ...але сам факт втручання посіяв величезну недовіру до РФ, що є однією з найбільших перешкод для досягнення згоди у важливих питаннях, інтереси у яких можуть збігатися», – підкреслив Д. Болтон ([URL: https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/bolton-vtruchannja-rosiji-u-prezidentski-vibori-vijavilos-neefektivnim-2502129.html](https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/bolton-vtruchannja-rosiji-u-prezidentski-vibori-vijavilos-neefektivnim-2502129.html)).

Щодо рішення США вийти з Договору про ліквідацію ядерних ракет середнього й малого радіуса дії Д. Болтон назвав дві причини. Перша – тривале й добре задокументоване з боку США порушення Росією умов цієї угоди. Друга причина – зростання технологічних ракетних потужностей країн, які не є частиною цієї угоди. За словами Д. Болтона, «від третини до половини всього ракетного арсеналу Китаю було б у порушення цієї угоди, якщо б Китай був її підписантом». «Насправді, у Європі вже є російські балістичні ракети. Загрозою є не вихід США із цього Договору, а наявність російських ракет на європейській території», – сказав радник Д. Трампа. За його словами, Росія намагалася приховати це з 2013 р., і щороку Держдеп США вказує у звітах, що Москва не виконує своїх зобов'язань за цим Договором.

Водночас Кремль заявив, що вихід США з Договору зробить світ більш небезпечним місцем, а також попередив, що вживатиме заходів для підтримки балансу ядерних сил. «Це був би дуже небезпечний крок, який, я впевнений, не тільки не зрозуміє міжнародна спільнота, а й викличе серйозне засудження», – сказав заступник міністра закордонних справ Росії С. Рябов. Цей Договір «є важливим для міжнародної безпеки та безпеки у сфері ядерної зброї, для підтримки стратегічної стабільності», – заявив він російському інформаційному агентству ТАСС. Він повідомив також, що якщо США продовжуватимуть поводитися «незграбно і грубо» та відмовлятимуться від міжнародних угод, «тоді у нас не буде іншого вибору,

крім як вжити заходи у відповідь, включаючи залучення військової техніки. Але ми не хотіли б доходити до цього», – додав він (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45937269>).

Натомість Генеральний секретар Північноатлантичного союзу Є. Столтенберг, коментуючи наміри Вашингтона розірвати Договір про ракети середньої та меншої дальності, заявив, що держави Альянсу не збільшуватимуть у Європі ядерного потенціалу у відповідь на нові ракетні розробки Росії. «Наші оцінки такі: Росія порушує Договір, що вона сама підтвердила, заявивши, що розробляє нові наземні ракети 9M729. Але я не бачу підстав стверджувати, що у відповідь на це країни-союзниці розмішуватимуть більше ядерної зброї у Європі», – заявив керівник НАТО. Негайною відповіддю Альянсу на створення нових російських ракетних озброєнь, що заборонені Договором, на думку Є. Столтенберга, є необхідність оцінювання ризиків, які ці наземні ракети становлять для безпеки Північноатлантичного альянсу (URL: <https://expres.online/world/vikhid-iz-ugodi-vtruchannya-u-vibori-i-zustrich-v-parizhi-pidsumki-peremovin-boltona-i-putina>).

Російський президент під час зустрічі з Д. Болтоном заявив, що «іноді дивно бачити, як Сполучені Штати Америки вдаються щодо Росії до абсолютно нічим не спровокованих кроків, які ми не можемо назвати дружніми» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45956680>).

З іншого боку, він запропонував «продовжити прямий діалог» з Д. Трампом на полях міжнародних самітів, які відбудуться найближчим часом. «Ну, наприклад, у Парижі. Звичайно, якщо американська сторона зацікавлена в цих контактах», – уточнив він. На це Д. Болтон відповів, що Д. Трамп «буде дуже приємно зустрітися з вами в Парижі на полях цієї міжнародної зустрічі, про яку ви говорили». «Попри відмінності, які мають місце через наші різні національні інтереси, залишається важливим працювати в тих сферах, де існує можливість взаємного співробітництва», – сказав Д. Болтон.

Як відомо, 11 листопада в Парижі відбудуться заходи з нагоди 100-річчя закінчення Першої світової війни. В. Путін і Д. Трамп серед лідерів держав, запрошених на урочистості. Тож попередня домовленість про зустріч президентів США та Росії в Парижі дає привід сподіватися на уточнення під час неї позицій сторін зі спірних для них питань.

Український аспект міжнародної політики США в останні тижні також набув розвитку. США оголосили про нову політику щодо України, Грузії та Східної Європи. Заява прозвучала з уст помічника держсекретаря США у справах Європи і Євразії У. Мітчелла під час його виступу в Атлантичній раді – американському експертному центрі з міжнародних справ. За словами У. Мітчелла, Держдеп США визнав, що впродовж тривалого часу країни Заходу не сприймали конкуренції за вплив у Східній Європі, насамперед в Україні та на Заході. Тому перед Америкою стоїть завдання «зміцнити Захід, щоб протистояти зростаючому впливу суперників» (URL:

http://vgolos.com.ua/svit/ssha-ogolosyly-pro-novu-polityku-shhodo-ukrayiny-ta-gruziyi_858656.html).

На думку помічника держсекретаря у справах Європи і Євразії, США повинні підтримати держави, які намагаються відстояти свою незалежність. Серед них він назвав Україну та Грузію, які зіткнулися із загрозою державному суверенітету. Також він заявив, що країнам Центральної Європи загрожує політичне й економічне проникнення у внутрішні справи, що може розколоти НАТО.

У. Мітчелл також назвав два нові принципи США щодо Центральної та Східної Європи. По-перше, Вашингтон домагатиметься позитивного впливу за кордоном за допомогою свого іміджу. «Америка – могутня демократія, яскравий маяк свободи, чиє світло приваблює інших», – пояснив представник Держдепу США.

Другий принцип – США очікують, що країни, яким Америка допомагає, не потуратимуть її суперникам. «Західна Європа не може продовжувати посилювати свою енергетичну залежність від тієї самої Росії, від якої її захищає Америка, або збагачуватися від Ірану, який розробляє балістичні ракети, що загрожують Європі. Неприйнятно для союзників США в Центральній Європі підтримувати такі проекти, як “Північний потік-2”», – наголосив помічник держсекретаря, підкресливши, що його будівництво робить весь регіон більш вразливим перед Росією ([URL: https://dt.ua/WORLD/yevrosoyuz-ne-povinen-pidtrimuvati-pivnichniy-potik-2-derzhdepartament-ssha-291432_.html](https://dt.ua/WORLD/yevrosoyuz-ne-povinen-pidtrimuvati-pivnichniy-potik-2-derzhdepartament-ssha-291432_.html)).

По-третє, США поважатимуть територіальну цілісність і суверенітет союзників – України, Грузії і навіть Білорусії – «бастіону, що захищає від російського неоімперіалізму». Останній принцип полягає в тому, що Вашингтон чекає, що держави поважатимуть права своїх сусідів. «Ми не визнаємо територіальної агресії Росії проти сусідньої України і не приймаємо хижацького тиску Китаю через позики Центральній і Східній Європі», – додав У. Мітчелл.

Водночас спецпредставник Держдепартаменту США по Україні К. Волкер, виступаючи на конференції в Атлантичній раді у Вашингтоні, заявив, що президент Сполучених Штатів Америки Д. Трамп підтримує розбудову американської зовнішньої політики щодо Російської Федерації з позиції сили ([URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/tramp-podderzhivaet-razvitie-politiki-ssha-1539884173.html](https://www.rbc.ua/ukr/news/tramp-podderzhivaet-razvitie-politiki-ssha-1539884173.html)).

К. Волкер підтвердив намір США не змінювати політику щодо Росії, зокрема щодо санкцій, які, за оцінкою Держдепу, є ефективним інструментом тиску. Тому їх мають наміри зберегти, а також періодично розширювати санкційний пакет, як це і відбувалося досі. Влада США може запроваджувати нові санкції проти Росії «кожні один-два місяці», заявив К. Волкер. Він також подякував Євросоюзу за єдність у питанні санкцій проти Росії ([URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-volker-us-russia-sanctions/29551394.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-volker-us-russia-sanctions/29551394.html)).

К. Волкер запевнив, що всі його публічні заяви завжди узгоджені з адміністрацією Д. Трампа. Він підкреслив, що глава Білого дому особисто затверджує рішення про санкції проти Росії та вибудовує зовнішню політику США на російському напрямі. За словами спецпредставника Держдепу, «російські очікування, що Трамп колись змінить свою позицію, помилкові. Утім, за словами американського політика, метою Сполучених Штатів Америки не є безкінечне посилення санкцій проти Росії, а досягнення мирного рішення і відновлення, у тому числі за допомогою санкцій, суверенітету України.

Спецпредставник також зазначив, що Україна веде переговори із США щодо поставок американської зброї. Зокрема, К. Волкер зазначив, що США скасували ембарго на поставки зброї в Україну та відійшли від позиції попередньої адміністрації президента Б. Обами, що постачання озброєння може загострити ситуацію на Донбасі. Тому Україна може отримати зброю в разі досягнення згоди на переговорах. «Тепер можемо допомогти Україні протитанковою зброєю, системами для боротьби зі снайперським вогнем. Рішення адміністрації полягає в тому, щоб ставитися до України як до держави, яка має право на самозахист», – підкреслив К. Волкер. На його думку, метою постачання озброєння є не ескалація конфлікту на Донбасі, а стримування можливої подальшої агресії Росії (URL: <https://www.5.ua/polityka/volker-ukraina-mozhe-rozrakhovuvaty-na-novi-postavky-zbroi-iz-ssha-179621.html>).

К. Волкер додав, що Росія на сьогодні прагне усталити існування «народних республік» так само, як це було у випадках Абхазії та Південної Осетії. «Ми ж вказуємо на те, що це є порушенням Мінських домовленостей, які визначають необхідність повернення Україні суверенітету над цими територіями. Ми прагнемо відновити суверенітет української Конституції на цій території, а це суперечить меті Росії», – заявив американський дипломат.

«Росія повинна скасувати фейкові і незаконні “вибори” в контрольованих Росією Донецьку та Луганську (повністю суперечать Мінським домовленостям). Час прийшов. Україна неодноразово виконувала свою частину для реалізації “Мінська”, тепер Росія повинна виконати свої зобов’язання: реальне припинення вогню, виведення військ і техніки, виведення незаконних збройних формувань, обмін полоненими», – резюмував К. Волкер (URL: <https://ukr.segodnya.ua/world/usa/volker-obyasnil-kto-v-ssha-prinimaet-klyuchevye-resheniya-po-usileniyu-sankciy-protiv-rf-1181044.html>).

Варто відзначити також думку дослідника американського аналітичного центру Atlantic Council і колишнього посла США в Україні Д. Гербста, який у статті «Нова холодна війна може багато навчитись у старій холодній війни» зазначив, що пакет оборонної допомоги Україні має передбачати допомогу в забезпеченні поточних потреб у протитанкових ракетах, захищених засобах зв’язку, сучасних дронах і протиповітряних радарях. «Зупинити Кремль надзвичайно важливо, так як фронт наразі

перебуває на Сході України. В інтересах Заходу зупинити агресію Кремля на Донбасі. Це є підґрунтям для надання пакета допомоги в 1 млрд дол. на рік на п'ять років на військово обладнання», – вважає Д. Гербст ([URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/herbst-prizval-ssha-okazyvat-1-mlrd-doll-1539948862.html](https://www.rbc.ua/ukr/news/herbst-prizval-ssha-okazyvat-1-mlrd-doll-1539948862.html)). «Однак необхідно внести зміни до процесу вступу до НАТО, щоб врахувати вороже середовище, створене Москвою, яка активно протистоїть членству нових країн у НАТО. Надання Плану дій для вступу до НАТО країні перетворює цю країну на ціль для Кремля навіть перед тим, як країна отримує захист, який надає членство. Таким чином, НАТО має чітко заявити, що агресія або окупація Кремлем не можуть заблокувати членство», – вважає експерт.

Отже, активізація українського та російського напрямів міжнародної політики США є здебільшого відповіддю на внутрішньополітичну ситуацію в країні, елементом інформаційної кампанії з підготовки до наступних президентських виборів і лежить у площині захисту економічних інтересів США та забезпечення геополітичної рівноваги шляхом стримування за допомогою санкцій втручання Росії у військово-політичні й економічні процеси в різних країнах, з одного боку, та надання всебічної допомоги Україні – з іншого.

М. Дем'яненко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Виступ В. Путіна про глобальну політику, ядерну загрозу та Україну на «Валдаї-2018»: експертні оцінки й коментарі

15–18 жовтня в російському м. Сочі відбулося XV щорічне засідання Міжнародного дискусійного клубу «Валдай». Тема цьогорічного форуму «Росія: програма на ХХІ ст.», її політичні й соціально-економічні перспективи, суспільний і культурний розвиток та місце в сучасному світі. До участі в клубі організатори залучають як російських, так і міжнародних експертів у галузі міжнародних відносин. Однією з основних цілей «Валдаю» є консолідація світової інтелектуальної еліти для вироблення рішень щодо подолання криз світової системи.

Президент Росії В. Путін також узяв участь у засіданні дискусійного клубу, де відзначився рядом дивних заяв. Зокрема, він примудрився звинуватити США в кривавій бійні в Керчі, виправдати анексію Криму в 2014 р., а також пригрозити цілому світу відплатою за ядерний удар по РФ, назвавши росіян «жертвами агресії» ([URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/abroad/mi-potrapimo-v-raj-a-ukraina-torgue-rusofobieyu-najbezgluzdishy-zayavi-putina-na-valdai.htm](https://www.obozrevatel.com/ukr/abroad/mi-potrapimo-v-raj-a-ukraina-torgue-rusofobieyu-najbezgluzdishy-zayavi-putina-na-valdai.htm)).

На думку багатьох експертів, з кожним роком заяви російського лідера стають дедалі більш тривожними. Кореспондент Financial Times Г. Фой зазначив, що «президент Росії В. Путін, оголосивши кінець однополярного світу, у якому домінують США, знехтував погіршенням відносин із Заходом і

похвалив розквітаючу дипломатичну дружбу з Азією та Близьким Сходом». Журналіст також зауважив, що у своєму виступі В. Путін постійно наголошував на тому, що причиною багатьох світових бід є гегемонія США. Разом з тим у своєму виступі В. Путін, наголосив, що Д. Трамп чує його аргументи та не такий неприйнятний до порад, як вважають деякі американські ЗМІ. Також додавав, що, на його думку, американський лідер прагне відновити хороші відносини з Росією (URL: <http://ura-inform.com/ru/interesno/2018/10/20/vstrecha-kluba-valdaj-s-putinym-proshla-bez-ogonka>).

Під час свого виступу В. Путін прокоментував досить резонансну міжнародну подію: вбивство саудівського дисидента Д. Хашоггі в м. Стамбул – і продемонстрував підтримку у відношенні Королівства. Він заявив, що на сьогодні не бачить причин погіршення теплих відносин із Саудівською Аравією. Президент Росії також оголосив про надання Єгипту кредиту на будівництво АЕС і оприлюднив плани передачі військових технологій Пекіна, а також дати можливість китайським сільськогосподарським компаніям інвестувати в російський Далекий Схід.

Загалом усі ці заяви В. Путіна лягають у концепцію посилення впливу в Азії, на Близькому Сході, в усьому світі. Таку політику цілком можна пояснити пошуком союзників у питанні протидії ідеї однополярного світу.

Про певні досягнення на цьому шляху заявляє член Ради Федерації К. Косачов. Він вважає, що «Валдай-2018» показав успіхи зовнішньої політики Росії (URL: <https://regnum.ru/news/2504730.html>). К. Косачов нагадав, що у 2007 р. мюнхенську промову В. Путіна «перекрутили тотально». «З неї насмикали цитат і по кожній спробували Росії приписати нову нібито агресивну роль. Нині це не виходить, тому що сам розвиток подій за останні 11 років пішов дуже далеко», – зауважив член Ради Федерації. Багато що із сказаного тоді В. Путіним знайшло підтвердження й сьогодні, вважає К. Косачов. Зокрема, «тих хто опонує РФ, залишилося на порядок менше – це відчувалося по Валдайському форуму».

У 2007 р. Росія була одна, а «ліберальний порядок і те, що ми називаємо однополярним світом, сприймався фактично безальтернативним».

Голова Центру ліберальних стратегій (Болгарія) І. Крастев також погодився із цією тезою. Він хоча й зазначив, що на зустрічі з В. Путіним «не було енергії», однак сказав, що була прихована впевненість у собі, можливо, основана на зростаючій підтримці з боку Китаю: «Тепер він не один».

Журналіст французького видання Mediapart Р. Олів'є, звернув увагу на безпекову складову виступу російського президента. У В. Путіна поцікавилися можливістю ядерної атаки проти Росії і отримали відповідь: «Наш агресор повинен знати: відплата неминуча, він все одно буде знищений. А ми, як жертва агресії, ми як мученики потрапимо в рай, а вони просто здохнуть, тому що вони навіть покаяться не встигнуть».

Незадовго до цього В. Путін висловив занепокоєння тим, що іноземні держави ведуть розробку біологічної зброї, здатної вибрати вплив на

людину відповідно з її приналежністю до певної етнічної групи. Зовнішній вигляд отруєних народів кардинально змінюється в другому й третьому поколіннях. Він нагадав розробникам подібного озброєння, що Росія, безумовно, також не відставатиме в цій сфері. «Словом, він всіх нас заспокоїв, іронізує», – Р. Олів'є.

«Релігійна та апокаліптична риторика, генетичне визначення народів, сум за втратою расової ідентичності, мілітаризм, сцієнтичне марення – хто міг би думати кілька років тому, що лідер великої сучасної держави вестиме такі розмови через 30 років після закінчення холодної війни? І що вони стануть відображенням такої ж маячні, що лунає по ту сторону Атлантики. Уже незрозуміло, хто саме – Д. Трамп чи В. Путін – перший відкрив скриньку Пандори. Але вона вже точно відкрита, – вважає автор статті. – Треба особливо виділити релігійні акценти. Відомо, що В. Путін користується православ'ям, щоб спробувати заповнити ідеологічну пустоту своєї влади та заснувати неправдоподібні соціальні й культурні регресії, яким він піддає свою країну. Але на цей раз, судячи з усього, запах ладану остаточно затуманив його розум – і він сам почав вірити в те, що розповідає. До того ж посилення на рай для мучеників дедалі сильніше нагадує ісламські обсерваторії його протеже Кадирова, ніж християнство».

На його думку, така риторика президента Росії насамперед направлена на внутрішнього споживача з метою відволікання уваги від внутрішніх негараздів. «Економіка переживає застій, соціальна нерівність і невдоволення посилюються, корупція процвітає і шкодить можливості проведення реформ, збожеволіла влада не бачить іншого виходу, як вдаватися до зовнішніх авантур». Одночасно автор зауважує, що на сьогодні ці хвастощі є лише словесними й уявними. «Але до яких пір вони залишаться такими?» – задається питанням журналіст.

Французький політолог і журналіст О. Ведрін, який живе й працює в Україні, вважає, що заяви російського президента про ядерну війну, які були озвучені на «Валдаї», означають, що режим В. Путіна добігає кінця. «Заяви В. Путіна на “Валдаї” були дивними. В. Путін каже, що, якщо почнеться ядерна війна, росіяни потраплять у рай, а інші – у пекло. Це початок кінця для путінського режиму. Безліч друзів В. Путіна дуже багаті люди, які мають мільярди доларів і євро. ...Хіба вони хочуть ядерної війни?! Це дуже подурному!» – зазначив політолог (URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2563252-zaavlenia-o-adernoj-vojne-oznacaut-konec-rezima-putina-politolog.html>).

Політолог різко розкритикував виступ президента Росії. За його словами, риторика В. Путіна нагадує іранську диктатуру, ісламістсько-терористичний уряд. «Невже у В. Путіна немає іншого аргументу? Якщо ні, для мене це означає дві речі: по-перше, ця людина – ідіот. По-друге, це кінець для В. Путіна. Олігархи вважатимуть цей режим недоумкуватим. Думаю, вони налякані. Угода багатіїв з владою виглядає приблизно так: поки у нас наші гроші, робіть, що хочете. Однак, побачивши, яким шляхом іде

Путін, вони спробують його змістити. Для цього вони можуть використовувати протести з приводу пенсійної реформи. Ще однією проблемою є сміття навколо Москви. Разом ці два моменти можуть бути початком дуже великих проблем у Москві й Росії, їх можуть використовувати, щоб прибрати В. Путіна», – підкреслив О. Ведрін.

Він зазначив, що російські багатії хочуть покінчити з проблемами у відносинах із Заходом. І наступник В. Путіна змушений буде домовлятися із Заходом. Політолог пояснює, що «Валдай» – це ніщо, він тільки для російського режиму. Нікому немає діла до «Валдаю», це не Давос. Єдине, що має значення щодо цього форуму, – «ідіотська промова» В. Путіна про ядерну війну. «Ми повинні продемонструвати, що його кінець близько, що це початок його кінця. Звичайно, це те, що треба говорити політологам, експертам і журналістам, а не дипломатам та політикам. І нас не повинно хвилювати, що про це подумують у Росії. Нас повинні хвилювати росіяни, але не те, що скажуть російські експерти, російська влада», – підкреслив експерт.

Як підсумок, О. Ведрін закликає бути сильними, посилювати санкції та сприймати заяви В. Путіна з гумором.

Хоча досить складно ставитися до таких заяв з гумором, оскільки вони озвучені однією з найвпливовіших людей світу. Особливо з огляду на те, що В. Путін на «Валдаї» лише підтвердив про розроблення і впровадження нових видів озброєння.

Журналіст М. Чемпіон, експерт з міжнародних відносин, який пише для Bloomberg, у заголовку до статті, присвяченій цьогорічному «Валдаю», зазначив, що «В. Путін сміливіший і менш ізольований, ніж раніше, обіцяє перечекати дії Заходу». На зустрічі з учасниками клубу «Валдай» президент В. Путін «щойно запропонував Єгипту кредит китайського розмаху – 25 млрд дол., тримався незвично спокійно». «Відпускаючи жарти, обходячись без обурливих тирад на адресу Заходу, якими він пересипав свої бесіди з учасниками “Валдаю” в останні роки, В. Путін заявив, що з гострих питань (від конфліктів в Україні та Сирії до санкцій США) Росія може дозволити собі перечекати, поки обставини не зміняться на її користь», – пише автор.

Як і Р. Олів'є, М. Чемпіон також підтримує думку, що російський лідер намагається реабілітуватися в очах співвітчизників. «Рейтинг В. Путіна, який вимірюється соціопитуваннями, знизився через погіршення стану економіки, а також через протести проти підвищення пенсійного віку. Так що його поведінка, можливо, відображає певну втому після кількох років патової ситуації із Заходом», – говориться в статті.

Що стосується «зміни обставин», про які говорив В. Путін, то тут ідеться про зміну політичних еліт. Зокрема, в США та Україні. За словами самого російського лідера, відносини з Україною можуть покращитися після виборів і зміни уряду, із США – після проміжних виборів нинішнього року або президентських 2020-х років.

Загалом риторика щодо України була вже традиційною. Президент Росії вкотре наголосив, що Крим був не анексований, а приєднаний згідно з референдумом. Хоча той факт, що «референдум» відбувався «під дулами автоматів», його зовсім не хвилював. Розуміючи, що з діючою українською владою йому домовитися не вдасться, В. Путін вирішив просто дочекатися, доки «закінчиться внутрішньополітичний цикл». Якщо ж згадати про втручання Росії у виборчі процеси в інших країнах, то можна з упевненістю говорити, що вона спробує вплинути на перебіг виборів і в Україні. «Треба дочекатися, поки закінчиться внутрішньополітичний цикл, і я дуже розраховую, що вдасться з новим керівництвом країни вибудувувати хоча б якісь відносини і про щось домовлятися. Ми до цього готові, ми цього хочемо», – заявив В. Путін. При цьому він розкритикував політику України: «Вони торгують русофобією та антиросійськими настроями. Більше товару не залишилося. За це їм усе пробачають» (URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/ya-duzhe-rozrahovuyu-putin-zayaviv-pro-bazhannya-domovitisya-z-ukrainoyu.htm>).

Разом з тим політичний експерт О. Голобуцький вважає, що саме Президент України П. Порошенко – єдиний, у кому очільник РФ В. Путін бачить загрозу. «В. Путін сьогодні на форумі “Валдай” довго розповідав, як погано Україні без дружби з Росією і як він чекає на зміну влади в Києві, щоб «вибудувувати хоч якісь відносини і домовлятися». Тобто В. Путін фактично зізнався, що «П. Порошенко – єдиний, у кому він бачить загрозу», написав він.

«І з точки зору імперії тут В. Путін правий: з перемогою іншого кандидата дуже висока ймовірність, що буде як мінімум заморожено процес формування помісної церкви. Заморожування стосуватиметься і НАТО, і Євросоюзу. Це об'єктивні реалії: ніхто з уже заявлених кандидатів не втримає Україну на нинішньому курсі – НАТО, УППЦ, ЄС, деокупація Донбасу й Криму, жорстка протидія “русському миру”», – додав О. Голобуцький (URL: <https://ua.112.ua/polityka/poroshenko-iedynyi-u-komu-putin-bachyt-zahrozu-ekspert-466589.html>).

Таким чином, виступ В. Путіна на XV щорічному засіданні Міжнародного дискусійного клубу «Валдай» був дещо неоднозначним. У російських ЗМІ його називали логічним і послідовним, тоді як світове експертне середовище було більш критичним. Найбільш тривожними вбачаються заяви В. Путіна про можливість і готовність застосування ядерної зброї, хоча й до цих заяв фахівці ставляться по-різному. Що стосується України, то тут нічого нового ми не почули. Навряд чи офіційний Київ піде на поступки Росії, тому остання, схоже, вирішила «взяти паузу у відносинах» – щонайменше до виборів. Це стосується й інших країн, у яких з Росією не складається діалог. Разом з тим експерти зазначають, що останній «Валдай» запам'ятався зростанням підтримки Росії в першу чергу з боку Китаю, особливо на фоні того, що США фактично оголосили одним санкційну, а іншим торговельну війну. Також, як бачимо, Росія навіть у досить складний

для себе час не шкодує ресурсів для забезпечення підтримки своєї зовнішньої політики у світі. І, схоже, певною мірою їй це вдається.

І. Рудь, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Політичні й безпекові проблеми в басейні Азовського моря

Як відомо, ситуація в Азовському морі, починаючи з 2014 р., на пряму залежить від розстановки сил на Сході України. Російська агресія створила масу проблем як для торговельного судноплавства, так і для всього Азовського узбережжя України.

Азовське море – це одна із стратегічних точок, контроль над якою дає змогу Російській Федерації вирішувати для себе одразу ряд завдань.

По-перше, це – військові завдання. Таким чином Росія розтягує лінію фронту й тримає українські війська в значному напруженні ще на кількасот кілометрів. Фактично, лінія напруження охоплює всю прибережну лінію в Азовському морі від контрольованого РФ Новоазовська на території Сходу України до окупованого Криму.

По-друге, Росія вирішує питання дестабілізації всього Приазовського регіону, оскільки зриває як рибний промисел, так і торговельні відносини в акваторії Азовського моря. Зокрема, ускладнює проходження торговельних кораблів до українських портів (URL: <https://fakty.com.ua/ua/opinion/rosiya-roztyaguye-liniyu-frontu-chogo-pragne-rf-v-azovskomu-mori-i-naslidky>. 2018. 26.10).

Треба зауважити, що Україна також намагається впливати на ситуацію. Так, 23 вересня два військові кораблі Військово-Морських сил України – А500 «Донбас» і А830 «Корець» – зробили ризикований маневр і увійшли у води Азовського моря через Керченську протоку. Військово-Морські сили Збройних сил України повідомили, що «не просили дозволу в країні-агресора, а реалізували своє право на вільне плавання Керченською протокою та Азовським морем згідно з Конвенцією ООН і міжнародними угодами». Росіяни не стали перешкоджати проходові українських кораблів, але приставили до них ряд своїх.

Пошуково-рятувальне судно «Донбас» і буксир «Корець» – це перші українські військові кораблі, які пройшли Керченську протоку з початку російської агресії. Вони оминули анексований Крим і увійшли до Азовського моря. За задумом українських військових, саме корабель «Донбас» стане опорою для майбутньої бази Військово-Морських сил.

Перехід з Одеси до Маріуполя кораблі Військово-Морських сил України почали 20 вересня. «Донбас» ішов на буксирі в «Корця». Крім екіпажів, на борту був представник військової прокуратури – для фіксації порушень міжнародного права – та елітний протидиверсійний загін бойових плавців.

Російські кораблі на горизонті з'явилися в перший же день рейду. Члени екіпажу розповіли, що ціль було класифіковано як корабель Чорноморського флоту Росії, а саме розвідувальний корабель «Приазов'я» проекту «864». «У контакт по радіо вони не вступали. Наблизилися впритул до буксира і зайняли позиції по кормі», – розповідає командир морського буксира «Корець» ВМС України О. Григоревський.

Поки українські кораблі оминали анексований Крим, їх супроводжували постійно. У повітрі кружляла російська авіація, а прикордонні і військові кораблі Росії маневрували поблизу конвою. За словами морського екіпажу, конвой постійно був на небезпечній відстані.

Як стверджують українські військові, шлях до Керченської протоки їм намагалися штучно перекрити. «Під час радіообміну прикордонний корабель Російської Федерації повідомив нам про наявність “припу”, тобто прибережного повідомлення, № 392, яким було закрито практично увесь район підходу до Керченської протоки, який визначений червоною лінією», – каже начальник відділу Військової прокуратури Південного регіону України Е. Плешко.

Але до міжнародної бази таких обмежень не вносили. Незабаром українців пропустили до Керченської протоки. Уже тут на борт піднявся місцевий лоцман, щоб допомогти пройти небезпечну ділянку.

За декілька миль від Керчі на кораблі чекали вже українські катери. Вони разом з армійською авіацією супроводжували судна до Маріуполя та утримували російських прикордонників на відстані. У Маріуполі кораблі пришвартувалися ввечері 24 вересня. Перехід зайняв п'ять днів (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-spetsoperatsiia-v-azovskomu-mori/29517638.html>. 2018. 1.10).

Після появи нових українських кораблів у Азовській акваторії РФ вдалася до асиметричних дій для насамперед медійного «підтвердження» свого домінування в Приазов'ї.

Баланс сил у регіоні для Росії не потребує посилення її Військово-морських з'єднань (120 російських військових кораблів проти 14 українських військових катерів). Основне завдання подібних дій – залякати й перехопити ініціативу. Юридично Україна протидіяти стягуванню російської техніки в Азовському морі не зможе ніяк. Росія має повне право діяти в Азовському морі, як вважатиме за потрібне. Українська сторона, на жаль, дала майбутнім агресорам це право у 2003 р. завдяки підписанню Договору про співпрацю.

Формально Росія діє в Азові в правовому полі – значить, нічого й не порушує. Отже, і санкції за стягування техніки чи затримання комерційних кораблів ніхто не запровадить.

Природною відповіддю України на подібні дії стане посилення флоту будь-якими доступними методами: будь-то закупівля іноземної військової техніки чи використання цивільних суден із встановленням на них військового озброєння.

Останні варто використовувати як конвой торгових кораблів і для припинення їх затримок флотом ФСБ. Варто розуміти, що незалежно від їх обороноздатності сам фактор їх присутності й бурхливої діяльності відіграватиме ключову роль. Такий підхід гарантовано зіб'є з пантелику опонента. Але це не єдиний метод протидії агресору. Існують і юридичні методи. Одним з них є п. 3 ст. 110 Конвенції ООН щодо Морського права від 1982 року, згідно з яким країна, що затримує торговельне судно в територіальних водах, зобов'язується відшкодувати збиток, який власник судна несе при простой корабля.

При грамотному використанні цієї норми можна або на тривалий час відбити у РФ бажання затримувати комерційні кораблі, або викликати розрив усіх відносин між Росією та країнами, яким ці комерційні судна належать (що може призвести до нового пакета санкцій). Усе залежить від того, чи погодиться Російська Федерація відшкодувати всі збитки, яких уже зазнали десятки кораблів у результаті її діяльності. Звичайно, це можливо тільки в тому випадку, якщо українська сторона почне про це говорити вголос.

Найближчим часом варто очікувати велику активізацію Військово-повітряних сил РФ у регіоні Азовського моря, як ще один фактор залякування. Від Росії можна очікувати абсолютно всього: посилення цькування торгових суден, провокаційних дій аж до «випадкових» затоплень як українських, так і своїх кораблів (URL: <https://fakty.com.ua/ua/opinion/zagostrennya-v-azovskomu-mori-chogo-shhe-varto-ochikuvaty-vid-rosiyi>. 2018. 26.10).

Чи варто денонсувати Договір про співпрацю України й Росії в Азовському морі та Керченській протоці 2003 р.? Агресивні дії РФ на Азові роблять це питання вкрай актуальним. Ключовий аргумент на користь припинення дії Договору: такий крок зменшуватиме поле для правових маніпуляцій Москви і вноситиме бодай мінімальну визначеність. Адже в разі його денонсації Україна та Росія мають послуговуватися нормами Конвенції ООН про морське право від 1982 року, яка дає можливість встановити режим територіального моря у вигляді 12-мильної зони від вихідних ліній. Міжнародний статус має позбавити Росію підстав для свавілля з правового боку.

Зрештою денонсація відновлюватиме історичну справедливість – Договір було підписано під значним тиском Москви.

Найбільш дискусійне питання, яке, вочевидь, стримує українських дипломатів від денонсації, – це можливий вплив такого кроку на вирішення спорів між Україною та Росією в міжнародних судових інстанціях. Варто зазначити, що не всі правники в Україні підтримують таку позицію, вважаючи, що якраз чинний Договір не дозволяє цього робити.

Певний ризик полягає також і в дискредитаційній кампанії, яку Москва фактично вже розв'язала проти України. Для правильної оцінки ситуації в Приазов'ї треба підкреслити, що Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і

Керченської протоки не вирішує головного питання – він не містить жодної конкретики щодо лінії державного кордону, яка мала б бути визначена шляхом додаткової угоди. Відсутність такої лінії дає змогу Росії сприймати все Азовське море як власні внутрішні води, включно з прибережними українськими водами. Це становить безпекові загрози.

Росія вже заявляє претензії на прилеглі до Криму морські води Азова, затоки Сиваш.

Застосування Конвенції ООН з морського права дає можливість Україні встановити режим територіального моря у вигляді 12-мильної зони від вихідних ліній, забезпечити чітку регламентацію повітряних просторів над територіальним морем, а також його надр. Сьогодні режиму територіального моря на Азовському морі не встановлено, вихідних ліній не визначено.

Крім того, у питанні делімітації лінії держкордону в Азовському морі Росія виходитиме з того, що Крим належить їй. Відтак Україна може покладатися лише на міжнародне право.

Денонсація Договору змінить статус Азовського моря на відкрите море, прохід через Керченську протоку здійснюватиметься за правилами вільного транзитного проходу. Міжнародний статус позбавляє Росію підстав для свавілля з правового боку.

Відкривається можливість звернень до міжнародних судів. Натомість дійсний до сьогодні Договір передбачає, що всі спори між Україною та Росією, пов'язані із застосуванням Договору, мають вирішуватися «шляхом консультацій та переговорів, а також іншими мирними засобами за вибором сторін» (ст. 4).

Фактично це означає, що Україна має право звернутися до міжнародних судових інстанцій лише в тому разі, якщо на це погодиться і Російська Федерація. Звернення до міжнародних правових органів документом узагалі не передбачено (як це було, наприклад, зроблено у випадку з Договором між Україною та Румунією від 1997 року).

Денонсація забезпечить окреслену міжнародну процедуру врегулювання спорів і механізм правової відповідальності згідно з положеннями Конвенції ООН про морське право, які є обов'язковими для Росії (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/10/4/7087769>. 2018. 4.10).

Додатковим стимулом для активізації дій української сторони щодо захисту своїх законних інтересів у басейні Азовського моря є підтримка з боку західних партнерів України. Зокрема, 23 жовтня 2018 р. у Європарламенті відбулися слухання, присвячені загостренню ситуації в Азовському морі. Результатом слухань стало прийняття Європейським парламентом резолюції, у якій було висловлено занепокоєння порушенням Росією міжнародного права в Азовському морі. У документі, що складається з 15 пунктів, засуджено надмірну активність Росії щодо перевірки комерційних суден в акваторії Азова – як українських, так і третіх країн,

зокрема тих, що йдуть під прапорами держав ЄС. «Парламент... закликає Раду Європи вимагати, щоб Російська Федерація негайно припинила інтенсивну й дискримінаційну інспекцію судів, та розглянути відповідні контрзаходи», – ідеться в резолюції. Крім того, автори підкреслили, що Росія побудувала Кримський міст незаконно, що призвело до порушення водообміну між Чорним і Азовським морями. «Цільові санкції щодо Росії буде посилено, якщо конфлікт в Азовському морі загостриться», – попередили у Європарламенті (URL: https://ua.censor.net.ua/news/3093364/uevroparlament_zasudyv_diyi_rosiyi_v_azovskomu_mori).

Ясно висловлена підтримка з боку наших європейських партнерів звичайно додає оптимізму, але й Україна має докладати більших зусиль для захисту своїх інтересів. Фактично український флот в Азовському морі почали створювати тільки цієї осені. До цього на воді чергували тільки прикордонники. Роками питання безпеки цієї акваторії було не в пріоритеті. Однак системне вирішення питання завершення конфлікту на Сході України неможливе без забезпечення безпеки в Приазов'ї. Наразі можна констатувати, що проблема політичної та безпекової ситуації в басейні Азовського моря виходить на новий рівень у оборонній стратегії нашої держави і відносинах Російської Федерації із світом.

Ю. Якименко, мл. науч. сотр. ФПУ НБУВ

Возможность внешнего вмешательства в выборы в Украине в оценках СМИ

Тема возможности внешнего вмешательства в избирательный процесс в Украине с приближением старта предвыборной кампании все чаще становится предметом обсуждения в политических и экспертных кругах.

Заявления о таком вмешательстве звучат как со стороны руководства страны, так и со стороны ее зарубежных партнеров. Риск внешнего вмешательства, в первую очередь со стороны России, называют одной из ключевых проблем предстоящих президентских выборов в Украине.

Неоднократно высказывался на этот счет, в частности, Президент Украины П. Порошенко. «В следующем году нас, Украину, и многих наших партнеров ожидают важные выборы, которые будут определять темпы и качество нашего развития и взаимодействия на среднесрочную перспективу. И в Киеве, и в Брюсселе, и в Вашингтоне, и в абсолютном большинстве западных столиц нет никаких сомнений о подготовке Кремлем масштабных вмешательств в избирательные процессы, чтобы сломать опасное для агрессора европейское единство и солидарность с Украиной, внести раскол в трансатлантический альянс и поддержать популистские, националистические и евроскептические политические силы», – отмечал П. Порошенко (URL:

<https://www.segodnya.ua/ukraine/poroshenko-predupredil-evrosoyuz-i-ssha-kreml-gotovit-masshtabnoe-vmeshatelstvo-v-vybory-1160492.html>).

Президент сообщил также, что «обратился с соответствующими предложениями к нашим партнерам из Европы и США и попросил передать опыт, в том числе и законодательный, по недопущению вмешательства России в избирательные процессы». По его словам, «в Украину уже направлены эксперты, которые работают с нашими специалистами в области кибербезопасности и защиты от внешнего вмешательства, и эта работа будет продолжена и в дальнейшем» (URL: <https://vesti-ua.net/novosti/politika/84611-poroshenko-obyasnil-kak-ukraina-budet-zaschischtsya-ot-vmeshatelstva-rf-v-vybory.html>).

Среди главных форм возможного вмешательства в избирательный процесс наблюдатели называют кибератаки, влияние на СМИ и соцсети, финансирование политических проектов и отдельных кандидатов.

Глава Комитета избирателей Украины А. Кошель, комментируя эту проблему, напоминает, что в 2014 г. со стороны РФ была осуществлена попытка кибератаки государственной системы «Выборы». В то же время более действенным методом влияния на избирательный процесс он называет использование финансовых ресурсов. «Факт российских денег был весомым всегда на выборах в Украине. Это могут быть стимулы для наших бизнесменов, которым предоставят преференции на российском рынке. А они в обмен будут поддерживать пророссийского кандидата или партию. Плюс телеканалы, где будут агитировать за пророссийского кандидата. Могут быть более жесткие методы, которые уже имели место. Псевдозаминирование избирательных участков, псевдотеракты, даже теракты, чтобы повлиять на явку в нужных регионах», – подчеркивает А. Кошель (URL: https://24tv.ua/ru/kakie_metody_vmeshatelstva_rossii_v_vybory_samy_e_opasny_e_mnenie_jeksperta_n1040360).

«Россия скрыто финансирует как правые, так и левые партии и создает поле для раскачки населения. Некоторые акции наших крайне правых и крайне левых иногда, с точки зрения политической борьбы, абсолютно нелогичны, а с точки зрения провокации общества – да. В 1940–1950-х годах в учебниках КГБ это называлось “использованием полезных идиотов”. Вот в Украине используют и будут использовать полезных идиотов», – считает эксперт Украинского института будущего И. Тышкевич (URL: <https://apostrophe.ua/article/politics/2018-05-11/kreml-gotovit-ukraine-neskolko-stsenariev-chego-jdat-v-sleduyuschem-godu/18325>).

О финансировании со стороны России определенных политических проектов говорит и председатель правления гражданской сети «ОПОРА» О. Айвазовская. «К сожалению, непрозрачность финансирования пока что остается. ...Кто может учитывать расходы на подкуп избирателей или подобные вещи?» – говорит она, напоминая о резонансном эпизоде взлома в 2016 г. электронной почты помощника президента РФ В. Суркова. «Там были

объявлены вещи относительно финансирования местных выборов в Украине, и суммы почему-то отвечали суммам вкладов в малоизвестные политические партии на национальном уровне в регионах, которые фигурировали в его переписке. Говорить, что у нас нет влияния российских средств, очень сложно. Мы видим ряд политических игроков, которые возникают или реинкарнируются в новых украинских реалиях, и это также может быть формой влияния РФ», – считает эксперт (URL: <https://www.obozrevatel.com/politics/vyiboryi-2019-v-ukraine-nazvaniy-glavnyie-metodyi-vmeshatelstva-rossii.htm>).

Для успешного противодействия попыткам влияния на избирательный процесс, по мнению политолога П. Олещука, украинская власть должна действовать на опережение, исследуя источники финансирования таких участников политического процесса. «У нас обычно борются с последствиями, а надо смотреть на источники финансирования и перекрывать эти каналы. И это уже будет достаточно серьезным залогом, что возможности для их деятельности будут существенно ограничены», – считает эксперт

В то же время П. Олещук обращает внимание на необходимость избегать злоупотреблений в этих вопросах, поскольку в перспективе недостаточно обоснованные обвинения в «работе на Кремль», ставшие очень распространенной в последнее время политической практикой, могут перестать восприниматься избирателями. «Власть уже неоднократно демонстрировала склонность любые проблемы списывать именно на российское влияние, обвинять всех оппонентов в том, что они якобы работают на Россию. И если власть этим злоупотребляла, было бы странно, если бы она не использовала это снова на выборах. Надо понимать, что украинская власть и сама в определенной степени подыгрывает России. И здесь будет трудно отделить реальное влияние от пропагандистских сентенций, которые используются для нейтрализации оппонентов действующего Президента», – заключает политолог (URL: <https://apostrophe.ua/article/politics/2018-05-11/kreml-gotovit-ukraine-neskolko-stsenarijev-chego-jdat-v-sleduyuschem-godu/18325>).

Кроме того, по мнению наблюдателей, на результаты выборов могут повлиять итоги голосования украинцев на территории РФ. «Это граждане, которые не имеют статуса беженцев или внутренне перемещенных лиц – те, кто пребывает в России. Их число известно исключительно россиянам. По данным, которые они озвучивают, их около 2 млн. Этих граждан можно мобилизовать и мотивировать голосовать на территории украинских консульских учреждений в России. Они могут прийти голосовать при определенных мотивациях, при подталкивании со стороны властей России», – считает О. Айвазовская (URL: <https://www.obozrevatel.com/politics/vyiboryi-2019-v-ukraine-nazvaniy-glavnyie-metodyi-vmeshatelstva-rossii.htm>).

«Российская сторона рассчитывает организовать “управляемое голосование” в РФ, параллельно проводя активную “предвыборную работу”

в Украине. В последнем случае, по предварительным оценкам, Кремль рассчитывает на поддержку не менее 2 млн пророссийски ориентированных и чувствительных к кремлевской пропаганде граждан Украины», – пишет об этой проблеме координатор группы «Информационное сопротивление» Д. Тымчук (URL: <https://apostrophe.ua/article/politics/2018-05-11/kreml-gotovit-ukraine-neskolko-stsenarijev-chego-jdat-v-sleduyuschem-godu/18325>).

По мнению военно-политического обозревателя А. Коваленко, одним из наиболее уязвимых мест в контексте возможности влияния на электоральные настроения украинских избирателей остаются социальные сети. «Когда речь идет о киберугрозах, подразумевается не только пресловутое вмешательство через хакерские атаки, но и масштабные информационно-психологические операции в социальных сетях. Уязвимость пользователей социальных сетей заключается в том, что они порой не всегда могут и знают, как себя обезопасить от вредоносного контента. И если выбор телеканалов, газет и радио предоставлен непосредственно человеку, то в соцсетях реклама или контент может быть ему навязана вне зависимости от его желания. Практически на всех ресурсах, пользующихся популярностью среди украинских пользователей, присутствует многочисленная армия так называемых ботов, троллей, а так же лидеров общественного мнения, которые используются Россией для популяризации тех или иных вбросов, фейков или мнений, – говорится в материале группы «Информационное сопротивление» (URL: <https://www.segodnya.ua/politics/kak-kreml-mozhet-pobedit-na-vyborah-v-ukraine-nazvano-samoe-uyazvimoe-mesto-1177631.html>).

Как отмечает О. Кошель, говоря об использовании соцсетей для влияния на ход избирательной кампании, «Одноклассники», «ВКонтакте» и Mail.ru до сих пор входят в топ-20 наиболее посещаемых в Украине ресурсов, и потому важность этого фактора не стоит недооценивать.

Таким образом, успешное осуществление воздействия на избирательный процесс в Украине со стороны РФ может быть, возможно, как комбинация работы хакерских групп и информационной поддержки в соцсетях определенных политических сил и кандидатов.

Бывший посол США в Украине С. Пайфер, подчеркивая, что Россия заинтересована «видеть пророссийского президента по результатам голосования», констатирует, что усилия по влиянию на ход избирательной кампании с ее стороны будут очень значительны. «Поэтому подозреваю, что вы станете свидетелями таких вещей, как, например, вливания в выборы российских денег, российская киберактивность для влияния на выборы, использование российских медиа, в частности активного российского присутствия в социальных медиа, призванного оказывать влияние на выборы. И есть определенные фигуры, в частности В. Медведчук, которые имеют достаточно благосклонное отношение к российской позиции. Предполагаю, что они будут задействованы в обеих кампаниях в следующем году», – заявляет он

С. Пайфер полагает, что вмешательство со стороны РФ в украинские президентские и парламентские выборы «может спровоцировать определенный хаос». Однако он сомневается, что такая политика принесет успех. «Сомневаюсь, что в следующем году вы станете свидетелями успеха усилий россиян, направленных на определение результатов выборов украинского Президента или приведения в парламент большого блока, которые бы начали менять политику Украины по отношению к России и смирились с ярлыком пророссийской силы. Думаю, это вызовы, с которыми россияне не справятся. Но проблема заключается в том, что у них будет соблазн это сделать», – отмечает он (URL: <http://atr.ua/news/179308-rossijskoe-vmesatelstvo-v-ukrainskie-vybory-mozet-sprovocirovat-opredelennyj-haos-eks-posol-ssa-pajfer>).

По мнению С. Пайфера, усилия российского руководства по вмешательству в избирательный процесс столкнутся с серьезными вызовами. В частности, он предполагает, что в связи с продолжающимся конфликтом на Донбассе ни один из кандидатов в Президенты и ни одна крупная политическая партия не пожелает, чтобы избиратель видел в ней пророссийскую силу.

Кроме того, по его мнению, на исход голосования окажет влияние то, что значительная часть избирателей, симпатизирующих России, не будет принимать участия в выборах. «Захват и незаконная аннексия Россией Крыма, а также оккупация россиянами и российскими марионеточными силами части Донецкой и Луганской областей означают, что значительная часть избирателей, которые могли бы склоняться к тому, чтобы поддерживать партии в Верховной Раде или кандидатов, которые могли бы быть более благосклонными к линии Москвы, не может голосовать. Поэтому это тоже будет иметь свое влияние», – заявляет он (URL: <http://atr.ua/news/179308-rossijskoe-vmesatelstvo-v-ukrainskie-vybory-mozet-sprovocirovat-opredelennyj-haos-eks-posol-ssa-pajfer>).

В связи с актуальностью проблемы внешнего вмешательства в украинские выборы, наблюдатели напоминают о создании специальной рабочей группы по предотвращению такого вмешательства, созданной при поддержке Евразийского центра Атлантического совета, Фонда В. Пинчука и Трансатлантической комиссии честных выборов. Как сообщил во время проведения XV ежегодной встречи Ялтинской европейской стратегии (YES) бывший Генеральный секретарь НАТО А. Фог Расмуссен, эксперты по кибербезопасности, а также по борьбе с дезинформацией и гибридными способами ведения войны в Украине, Западной Европе и США, вошедшие в состав группы, будут осуществлять мониторинг попыток вмешательства и извещать правительства и общественность об угрозах в случае выявления фактов внешнего воздействия.

Актуальность создания такой группы он объяснил тем, что Украина находится в центре фокуса ревизионистской внешней политики РФ, а преодоление российской агрессии в Украине и сдерживание руководства РФ

от дальнейшей дестабилизации Украины путем вмешательства в избирательный процесс, по мнению А. Фог Расмуссена, поспособствует стабильности в Европе и Евразии.

Таким образом, по мнению экспертного сообщества, влияние России на предстоящие выборы в Украине вполне реально и ожидаемо, однако в то же время большинство наблюдателей считают, что оно не будет играть решающей роли по ряду причин. Во-первых, украинское общество за последние годы уже прошло определенный путь осознания истинных намерений своих оппонентов. Во-вторых, демократическое мировое сообщество заинтересовано в проведении максимально честных и прозрачных выборов в Украине, которая в силу обстоятельств стала форпостом западной политики в Европе. И в-третьих, как показало время, разработка и внедрение эффективных механизмов противостояния внешнему влиянию на выборы актуальна для большинства стран мира. Поэтому Украина может рассчитывать на реальную практическую помощь, которая и будет предоставлена с целью разработки новых механизмов противодействия деструктивным силам.

Примітки на полях

Р. Жангожа, гл. науч. сотр. ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

Кишиневский саммит ГУАМ в контексте трансконтинентального проекта «Один пояс – один путь»

5 октября текущего года состоялась встреча премьер-министров стран-членов организации Грузии, Украины, Азербайджана и Молдовы (ГУАМ), основанной в 1997 г. в формате корпоративного союза по диверсификации поставок и транзита углеводородного сырья на рынки стран Европы.

На недолгий период в 1999 г. в состав организации вошел и Узбекистан, который покинул ее уже в 2005 г. Дополнительной целью деятельности организации было развитие демократии, социально-политических институтов и экономики. Однако именно вопросы сотрудничества по оптимизации поставок и транзита углеводородного сырья были определены в качестве первоочередной задачи.

В декларации участников нынешней молдавской встречи было подчеркнуто, что «страны-члены будут и далее прилагать усилия для повышения привлекательности и конкурентоспособности ГУАМ как важного связующего звена, соединяющего Европу и Азию».

По мнению премьер-министра Грузии М. Бахтадзе, государства-члены ГУАМ должны поддерживать более эффективное экономическое сотрудничество и оптимизировать транспортные коммуникации для увеличения объемов поставок углеводородного сырья, а также товарной массы. «Мы очень позитивно развиваем экономическое сотрудничество, но в

то же время наша оценка заключается в том, что мы используем совместно только 50 % нашего экономического потенциала», – отметил М. Бахтадзе.

На встрече также обсуждались вопросы развития и углубления экономических связей стран-членов ГУАМ с другими региональными корпорациями и международными партнерами. Был подписан Протокол о сотрудничестве между таможенными службами стран-членов организации, в котором отмечались совместные мероприятия по борьбе с правонарушениями при перемещении товаров воздушным транспортом через государственные границы. На саммите обсуждались и вопросы оптимизации коммуникации в рамках организации, в частности возможность отмены роуминговых тарифов внутри ГУАМ.

При всем различии социально-политической и экономической инфраструктур и стратегий развития государств-членов этой организации обращает на себя внимание то обстоятельство, что все они подвержены конфликтам, связанным с их территориальной целостностью: Грузия, Азербайджан, Молдова – замороженными (Абхазия, Южная Осетия – Грузия; Приднестровье – Молдова; Нагорный Карабах – Азербайджан). В свою очередь, Украина находится в фазе открытых военных действий. По итогам заседания, Грузия, Украина, Азербайджан и Молдова пришли к соглашению, что будут продвигать в ООН проект резолюции о конструктивном разрешении замороженных и «горячих» конфликтов.

Что же касается процессов демократизации внутренне политических условий, о которых упоминалось при написании совместных деклараций стран-членов ГУАМ, то следует отметить, что за время обретения и последующей реализации государственной независимости в этих странах была существенно разбалансирована инфраструктура национальных экономик. Национальные экономики всех четырех страны в значительной мере зависят от денежных переводов, поступающих от миллионов гастарбайтеров, выехавших на чужбину с целью заработков. Однако эта суровая реальность не находит должного отражения в статистических отчетах и официальных документах.

Для адекватного понимания того, с чем было вызвано возникновение межгосударственного объединения, необходимо вспомнить, с какой целью создавался ГУАМ? В первую очередь как межгосударственный корпоративный проект, сдерживающий российскую политико-экономическую экспансию и формирующий альтернативный от Российских сетей путь по транспортно-коммуникационному маршруту Восток – Запад. Причем когда страны-участники проекта «Один пояс – один путь» используют термины «пояс» или «путь», то имеется ввиду не только собственно транспортная или логистическая составляющая проекта, но и энергетическая, и информационно-коммуникационная, и общеэкономическая.

Экономически страны евразийского региона действительно могут и должны стать ближе – посредством введения нормативно-правовой базы и

тарифных ставок свободного перемещения товаров и торговли в рамках ГУАМ и посредством более тесного экономического сотрудничества, под эгидой Ассоциации делового сотрудничества. В частности так считает украинская сторона, представленная на саммите ГУАМ Премьер-министром Украины В. Гройсманом.

В свою очередь премьер-министр Молдовы П. Филип объявил важным достижением страны принятие резолюции ООН о выводе российских войск из Приднестровья: «Мы убеждены, что найти мирные решения территориальных конфликтов будет легче, если в стране не будет чужих войск и вооружения».

Несколько неуверенно презентовала свою позицию Грузия. С одной стороны, оккупация значительной части территории страны и «принуждение» ее к лояльности к России создает определенные осложнения в отношениях с Россией. С другой – сегодняшняя власть страны в значительной мере обязана своей победой поддержке со стороны определенных политико-экономических кругов России, значит, должна расплачиваться за нее определенными ограничениями при решении внешнеполитических вопросов. Наряду с этим важность получения углеводородного сырья из Азербайджана делает страну безусловным членом межгосударственного проекта ГУАМ.

Что касается позиций Азербайджана, то его представитель на саммите ГУАМ ограничился вполне ожидаемыми, общими и ни к чему необязывающими заявлениями, суть которых была посвящена необходимости более тесного торгово-экономического сотрудничества. Позиция Азербайджана основана на том, что это единственный участник проекта, который имеет не только возможность стать участником транспортировки углеводородов, а является и обладателем самого ресурса в достаточных для серьезного экспорта объемах.

В контексте краткого обзора внешнеполитических ситуаций, в которых находятся страны межгосударственного проекта ГУАМ, нельзя не заметить определенные просчеты некоторых выступлений политиков. Так, спикер Верховной Рады Украины А. Парубий, по-сути, проигнорировал особенности внешнеполитических нюансов двухсторонних отношений стран-участников ГУАМ с Россией, во многом провокативно объявил Украину, Грузию и Молдавию «щитом Европы против России», чем создал определенную напряженность со стороны участников организации.

Подводя предварительные итоги кишиневского саммита стран ГУАМ, приходится констатировать его малую эффективность, определившуюся в общих, необязывающих ни к чему декларациях. Но, справедливости ради, необходимо отметить и то, что транснациональный проект ГУАМ, как самостоятельный экономический корпоративный проект, с возникновением трансконтинентального мега-проекта «Один пояс – один путь», инициированного Китаем, не утратил свою самостоятельность. Более того, благодаря новым членам мега-проекта (Китай и страны Центрально-

Азиатского региона), ГУАМ, как субрегиональная политико-экономическая структура, получил новый мощный импульс. Преимущества и революционные перемены, которые несет в своем содержании транснациональный проект «Один пояс – один путь», открывает масштабные перспективы, сопоставимые с легендарным «планом Маршалла».

Экономические эксперты ООН считают, что интеграция национальных экономик стран, вошедших в интеграционный проект «Один пояс – один путь», умножат их ВВП на несколько порядков.

Основываясь на этих предварительных прогнозах, можно однозначно утверждать, что возникшая геостратегическая ситуация, связанная с трансконтинентальным проектом «Один пояс – один путь», выступает историческим вызовом для Украины. Вопрос стоит прямо: готовы ли украинские политико-экономические институты и предпринимательские круги выйти на качественно новый уровень экономического мышления, профессиональной квалификации, а также политической воли для адекватной реализации задач нового многократно расширившегося формата условий и способов действий.

Не следует также забывать, что серьезными конкурентами Украины как страны-транзитера товарной продукции из Китая, стран Атлантического-Тихоокеанского региона, стран Центральной Азии и в обратном направлении, наряду с Турцией, которая анонсировала транспортно-коммуникационный макро-проект «Босфор-2», готовы выступить также Болгария и Румыния. Эти государства способны предоставить свои портовые терминалы для перевалки транзитных грузов на рынки стран Европейского Союза. В этой ситуации не только потенциальная, но и реально подтвержденная надежность и оперативность при перевалке транзитных грузов должны стать важнейшим аргументом украинской стороны. Аргументом, который должен опираться на консолидированную и конструктивную позицию власти и бизнеса, что позволит в краткосрочной перспективе не только восстановить частично утраченные транспортные возможности, но и существенно расширить и модернизировать инфраструктурную сеть, которая станет гарантом высокой степени экономической привлекательности украинского отрезка мега-проекта «Один пояс – один путь».

До нових стандартів самоврядування

В. Пальчук, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Заходи з енергоефективності в ОТГ

Реформа з децентралізації влади передбачає зміну управління на місцях, у громадах. Системні перетворення щодо передачі ресурсів і повноважень на місця зумовили зміну пріоритетів у роботі голів

територіальних громад та депутатського корпусу. У своїй діяльності їм необхідно надавати мешканцям максимальну кількість послуг, маючи обмежені ресурси. Енергоефективність – це перший крок до економії коштів. Саме тому в об'єднаних територіальних громадах нині шукають альтернативні джерела з енергоефективності та енергозбереження.

Проекти альтернативної енергетики, енергоощадних технологій є важливими для впровадження в ОТГ для забезпечення в першу чергу їхньої енергонезалежності та економії фінансів. У регіонах акцентується увага на необхідності використання земельних ділянок для реалізації проектів альтернативної енергетики.

Виробництво альтернативних видів енергії, таких як сонячна і вітрова, має тенденцію до зростання. Так, у Херсонській області впродовж 2017 р. діючими сонячними та вітровими електростанціями загальною потужністю 148,2 МВт було вироблено 166,7 млн кВт·г.

Разом з тим в останні роки реалізуються перспективні інвестиційні проекти з іноземним капіталом для будівництва сонячних електростанцій. Причому ці проекти територіально не пов'язуються лише з півднем України, а поширюються на інші її території. Зокрема, у Житомирській області стартував третій проект із промислового виробництва сонячної електроенергії за останні два місяці. Французька компанія Global Ecorpower SA має намір збудувати сонячну електростанцію потужністю 20 МВт на території Хорошівської селищної ОТГ, що в Житомирській області. Загальна сума очікуваних інвестицій – понад 60 млн дол.

Томашпільська ОТГ Вінницької області у 2018 р. розпочала реалізацію проекту з будівництва сонячної електростанції, яка працюватиме для подачі води в оселі. Уже виготовлено проектно-кошторисну документацію на електростанцію сонячних батарей потужністю 20кВ·т. На це виділили 902 тис. грн.

На Прикарпатті також є хороший приклад із впровадження відновлювальної енергетики. Це сонячна електростанція «Богородчанська-1», яка має потужність – 2,8 МВт, а її річне виробництво електроенергії становить 2,8 млн кВт·год. Така станція приносить серйозний дохід у бюджет Старобогородчанської ОТГ, а також створюються нові робочі місця. За словами голови Старобогородчанської ОТГ Я. Здерка, на сьогодні громади мають зосередити роботу на використанні одразу декількох видів енергетики в територіальних громадах. Крім сонячної, наголошував на важливості біо- та вітроенергетики.

Шахівська ОТГ Донецької області в грудні минулого року запустила гібридну електростанцію з панеллю сонячних батарей. Така установка єдина на весь регіон у комунальній власності. Кошти на енергозбереження були витрачені з місцевого бюджету громади, установка сонячної батареї обійшлася в 1,7 млн грн. Сама конструкція потужністю 8,6 кВт складається із сонячних панелей, акумуляторів і електроніки. Керується дистанційно. За

словами розробників, акумулятори заряджаються за три-чотири години, а працювати автономно станція може декілька діб.

Поки що електростанція повністю забезпечує електроенергією центр безпеки, поруч з яким її збудували. Після проведення певних робіт потужності електростанції вистачить на вуличне освітлення Шахового – на 120 ліхтарів. Якщо інновація себе виправдає, то громада розглядатиме можливість заведення автономного вуличного освітлення всіх 14 населених пунктів.

Минулого року проект зі встановлення сонячних батарей у Малоперещепинській ОТГ переміг в обласному конкурсі проектів розвитку територіальних громад Полтавської області. Розпочато монтаж сонячних батарей на будівлі адмінприміщення громади. Їх потужність – 10 кВт. Цього вистачить для потреб будівлі сільради. Істотна економія буде на оплаті електроенергії та опалення. Партнерами Малоперещепинської ОТГ у реалізації проекту виступили громадська організація та місцевий соціально-відповідальний аграрний бізнес.

У Сергіївській ОТГ на Полтавщині зароблятимуть завдяки енергії сонця. Дві земельні ділянки тут віддають інвесторам під створення сонячних електростанцій. На одну з них, площею 10 га, що неподалік будівлі Сергіївської сільської ради, уже інвестор знайшовся. Тут буде розміщено сонячні панелі, на площі 10 га, вироблятиметься 5 МВт електроенергії. Ця земля зацікавила інвесторів тим, що вона є недалеко від великої електростанції, що розташована неподалік с. Сергіївка, яка може прийняти на себе ці потужності. Ще на одну ділянку в с. Качановому, що входить до складу ОТГ, знайшли інвесторів. Але ця ділянка за межами населеного пункту – тому чекають листопада, саме тоді в комунальну власність ОТГ передадуть землю за межами населених пунктів і можна буде її виділити. Ці земельні ділянки цінні для інвесторів, бо поряд є великі підстанції.

Громада виграє від цього в тому, що інвестори, які створять сонячні станції, зареєструються в ОТГ як підприємці, тож це буде істотний дохід до бюджету громади.

У Божедарівській ОТГ Дніпропетровської області з метою заощадження бюджетних коштів на даху опорної школи встановили 16 сонячних панелей потужністю 4 кВт·г. Звели сонячну електростанцію коштом обласного бюджету. Сонячна електростанція окупиться майже за шість років. Термін служби обладнання вп'ятеро перевищує термін повернення інвестицій. Гарантія на нову сонячну електростанцію – 10 років. «Цей комплект сонячних модулів коштує майже 200 тис. грн. Це невеликі кошти для бюджету будь-якої спроможної громади. Якщо кожна громада зведе таку чи трохи потужнішу електростанцію, це дасть серйозну економію коштів у масштабах області. Тому одна із стратегій обласної влади – переведення шкіл регіону на енергоощадні технології», – наголосив перший заступник голови Дніпропетровської ОДА О. Кужман.

Це ефективне інвестування в енергонезалежність об'єднаної громади. Наразі фотомодулі генерують електроенергію для освітлення подвір'я школи. Незабаром вони подаватимуть електрику на спортзал, камери відеоспостереження та систему пожежної сигналізації. «По периметру школи освітлення практично не було. Тепер можемо собі це дозволити. До того ж сонячні батареї дадуть нам можливість зекономити кошти і спрямувати їх на закупку нових меблів та обладнання», – зазначила директорка школи І. Василик.

Крім енергії сонця, ОТГ мають намір активно використовувати й можливості вітроенергетики. Так, на території Старокозацької ОТГ Одеської області розпочато будівництво вітроелектростанції. Загальна сума інвестицій становитиме близько 250 млн євро, потужність станції – 100 МВт. Цей об'єкт розраховано на 30 вітрогенераторів, а завершити будівництво інвестор – ТОВ «Соратано Україна» – планує до 2020 р.

За словами голови громади В. Бойко, прихід такого потужного інвестора в громаду є серйозним успіхом. Без зовнішніх інвестицій бюджету громади вистачатиме тільки на зарплати та оплату рахунків. Податок за використання землі, який сплачуватиме вітроелектростанція, що займе площу 3,2 га, становитиме приблизно стільки ж, скільки сьогодні платять аграрії з 1 тис. га. При цьому великим плюсом є те, що інвестор готовий письмово прописати в договорі всі гарантії, а це близько 40 робочих місць, щорічні інвестиції в інфраструктуру громади протягом усього функціонування вітропарку тощо.

Поряд із впровадженням проектів з виробництва альтернативних видів енергії громадам радять активно використовувати рослинні біоресурси, особливо в аграрних регіонах, де є сировина, що утилізується неефективно, – стебло соняха, кукурудзи, солома. Крім того, кожна громада може використовувати й потенціал земельних ресурсів для вирощування біомаси, серед них не тільки рослини, а й дерева, що дають відмінну енергоємну сировину, що є поштовхом для розвитку деревообробного виробництва. Є всі можливості для збільшення енергетичного потенціалу кожної громади, а для цього необхідно створювати кластери або підприємства, що вирощуватимуть і перероблятимуть біоресурси.

Водночас із реалізацією проектів з виробництва альтернативних видів енергії громади активно впроваджують енергоощадні технології. Це дає змогу громадам значно економити бюджетні кошти. Так, Томашпільська ОТГ Вінницької області освітлення вулиць здійснює виключно ліхтарями, які працюють від сонячних батарей, прикріплених до них.

Водночас варто зазначити, що залежно від регіонального розташування ОТГ громади використовують різні підходи щодо впровадження енергоощадних технологій на своїх територіях. Сьогодні прикарпатські територіальні громади проводять заходи з енергоощадності, переважно це перехід з газу на електрику або тверде паливо. У багатьох ОТГ здійснюються

комплексні заходи з термомодернізації будівель, а також залучаються міжнародні проекти з енергозбереження.

У березні в Миколаївській ОТГ на Сумщині відкрився новий ЦНАП, створений «з нуля» за підтримки Програми «U-LEAD з Європою». Приміщення центру, побудоване з використанням енергоефективних технологій, може вважатися однією з найбільш енергоефективних адмінбудівель в Україні. Відповідно до Європейської класифікації енергозбереження будинків Миколаївський ЦНАП буде можливо віднести до одного з найвищих класів.

В основі енергоефективної концепції Миколаївського ЦНАП – використання теплового насоса «повітря/вода», однієї з найперспективніших і найбезпечніших на світовому ринку інженерних систем. Поєднання цієї технології та підлогового опалення забезпечує найвищу енергоефективність системи. Для вентиляції в ЦНАП використано технологію рекуперації, яка утилізує до 95 % тепла повітря та підтримує оптимальний рівень вологості. Приміщення побудовано із SIP панелей з додатковим утепленням, що дало змогу досягнути показника опору теплопередачі до 50 % вище, ніж при будівництві за методом «цегла плюс утеплення».

Керівник навчального центру Асоціації енергоаудиторів України В. Литвин зазначив, що проектні рішення будівлі забезпечують показники енергоефективності вище, ніж закладені в діючих в Україні нормативних документах. Отже, її можливо віднести до однієї з найбільш ефективних за умови виконання робіт відповідно до проекту.

За прогнозами Європейської асоціації теплових насосів, до 2040 р. приблизно 60 % світових потреб у теплі буде забезпечено за рахунок теплових насосів.

Протягом останніх місяців на території Краснопільської ОТГ Сумської області проводилися відповідні роботи щодо відновлення та розширення мережі вуличного освітлення. Донедавна освітлення вулиць залишалося проблемним питанням для жителів населених пунктів. Це стосується й заміни ламп, встановлення додаткових ліхтарів тощо. Щоб розв'язати проблему з освітленням, упродовж останнього часу в громаді встановлюють світлодіодні LED-ліхтарів. Крім того, на вулицях у Краснопільлі та інших населених пунктах об'єднаної громади було замінено близько 170 ламп на нові.

«Робота в цьому напрямі триватиме й надалі. Уже в наступному році передбачається реконструкція вуличного освітлення тощо. Розширюватиметься мережа вуличного освітлення також і у Хмелівському, Угроїдському, Самотоївському старостинських округах», – зазначив голова громади Ю. Яремчук.

У Високівській ОТГ Житомирської області за кошти Державного фонду регіонального розвитку (далі – ДФРР) встановили світлодіодне вуличне освітлення у всіх населених пунктах громади. «У всіх п'яти населених пунктах громади ми встановили LED світильники. Проект

повністю реалізували. Ми встановили 485 світильників потужністю 21 Вт. Завдяки такому освітленню наша громада економитиме на електроенергії у два-три рази. Також ми плануємо у двох селах додатково встановити по декілька стовпів та протягнути освітлення далі, там де його ніколи не було», – зазначив голова Високівської ОТГ М. Бардук.

Загальна вартість проекту – 1 млн 492,931 тис. грн. Фінансування проекту – 70 % з ДФРР та 30 % з місцевого бюджету. Крім того, у минулому році за кошти ДФРР і місцевих бюджетів було замінено вуличні ліхтарі на світлодіодне освітлення в деяких селах Ємільчинського, Брусилівського, Бердичівського, Житомирського, Новоград-Волинського, Коростенського, Хорошівського, Радомишльського районів, а також у смт Народичі та м. Малина.

У Білозірській ОТГ Черкаської області реалізовано проект ASolar Tree. Пристрій, що живиться сонячною енергією, спорядили спеціальним пристосуванням для зарядних пристроїв мобільних телефонів, планшетів та інших гаджетів. Одночасно можна підзарядити вісім пристроїв. Станцію оснастили акумуляторами потужністю 200 ампер: за погодних умов енергії має вистачати на добу. Акумулятори розраховані на 10 років роботи, сонячні панелі – на понад 30.

За словами голови ОТГ, облаштування такого проекту – це в першу чергу просвітницька акція, спрямована на підвищення обізнаності, розуміння та використання оновлюваних джерел енергії.

Одним із заходів щодо підвищення енергетичної ефективності та енергоощадності ОТГ є запровадження енергомоніторингу. Зокрема, Гусятинська громада, що на Тернопільщині, стала однією з 18 ОТГ, що отримали грант на реалізацію проекту «Впровадження системи енергомоніторингу та проведення енергоаудитів будівель». У січні поточного року розпочалася робота над впровадженням системи енергомоніторингу в закладах освіти Гусятинської громади. Вибрано автоматизовану систему енергомоніторингу ASEM – комплекс програмного й технічного забезпечення для дистанційного обліку споживання паливно-енергетичних ресурсів. ASEM є багаторівневою, ієрархічною та забезпечує автоматизований облік енергоресурсів на основі даних, отриманих безпосередньо від вузлів обліку тепла, електричної енергії, холодної води, а також збір інформації про аварійні сигнали й температуру повітря всередині приміщень.

Основним завданням ASEM є вирішення на основі точної та оперативної інформації питань контролю, підвищення ефективності споживання та раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів.

Як відомо, у рамках реалізації Програми «U-LEAD з Європою» та проекту «Реформа у сфері енергоефективності України», що виконується Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за дорученням уряду Німеччини, 18 ОТГ отримують гранти загальною сумою

2,2 млн грн на впровадження заходів з підвищення енергетичної ефективності.

Проекти, які пройшли конкурсний відбір, отримають фінансування на послуги з підвищення енергетичної ефективності та здатності ОТГ керувати енергією (наприклад, на проведення енергоаудитів, розроблення проектно-кошторисної документації для впровадження енергоефективних заходів, енергетичне планування, впровадження системи енергетичного менеджменту й моніторингу, навчання та інформаційні кампанії тощо).

Пріоритетну роль відіграє в цьому енергоменеджмент, що передбачає визначення базового рівня енергетичних витрат, скорочення споживання енергоресурсів, визначення «зайвих» витрат, заощадження коштів, які в подальшому можуть бути спрямовані на інші об'єкти та цілі. До того ж енергоменеджмент – це впровадження сучасних інструментів керування в громадах.

На думку тренера GIZ О. Дяченка, розпочати діяльність у цьому напрямі варто з інвентаризації закладів і установ, провести комплексний аналіз показників. В ідеалі в громаді має бути енергоменеджер. У Веселівській ОТГ, наприклад, його обов'язки виконує заступник голови, а не окрема особа.

Скоротити енергоспоживання до 20 % можна за рахунок лише налагодженої енергоефективної експлуатації об'єктів. За словами експерта із впровадження муніципальних послуг Т. Бордюг, на 2018 р. Фонд енергоефективності передбачив 2 млрд грн, з яких 400 млн грн будуть спрямовані на «теплі кредити». Здійснити енергоефективні заходи також можна за рахунок субвенцій, власних бюджетних коштів, за допомогою міжнародних фондів. Проте для грантових проектів важливі енергоаудит, енергопаспорт і наявність енергоменеджера в громаді.

Що стосується проектів на фінансування з Державного фонду регіонального розвитку, без наявності енергопаспорта об'єкта та енергоаудиту, за словами О. Дяченка, вони отримують низькі бали. До того ж з 1 липня 2019 р. енергетична сертифікація стане обов'язковою для адміністративних будівель площею понад 250 кв. м і здійснюватиметься вона за рахунок власника будівлі.

Велику увагу енергоефективності приділяє Програма «U-LEAD з Європою», тому в рамках проекту «Підвищення спроможності ОТГ щодо впровадження енергетичного менеджменту та покращення надання консультаційних послуг з підвищення енергоефективності» триває підготовка регіональних тренерів з енергоефективності, які допомагають громадам у цьому напрямі.

Таким чином, енергоефективність – це не лише економія коштів, а й імідж громади та можливість залучення інвестицій. Реалізація проектів із впровадження альтернативних джерел енергії в ОТГ повинна мати не точковий, а системний характер, а для цього необхідне розуміння представників органів самоврядування, бізнесу й державної влади (*Матеріал*

підготовлено з використанням інформації таких джерел: Сумська ОДА (<http://sm.gov.ua>); Житомирська ОДА (<http://oda.zt.gov.ua>); Херсонська ОДА (<http://khoda.gov.ua>); Івано-Франківська ОДА (<http://www.if.gov.ua>); Запорізька ОДА (<http://www.zoda.gov.ua>); Дніпропетровська ОДА (<http://adm.dp.gov.ua>); Краснопільська об'єднана територіальна громада (<http://krasnopilska-gromada.gov.ua>); Вінниця інфо (<http://www.vinnitsa.info>); Укрінформ (<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2386089-na-cerkasini-vidkrivsa-park-z-sonacnim-derevom-ta-punktom-vidaci-biometriki.html#>).

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Новий економічний курс України: програма дій, декларація намірів чи передвиборна агітація Ю. Тимошенко

(Продовження, початок див. у № 18)

Пропозиції з розвитку економіки України

Свої пропозиції щодо перспектив розвитку української економіки очолюваний Ю. Тимошенко колектив авторів від імені партії ВО «Батьківщина» сформулював у ч. III документа, що нами розглядається. Документ має назву «Напрями реалізації Нового економічного курсу – Стратегії інноваційного розвитку України». Автори виділили чотири напрями реалізації «Нового економічного курсу»:

Напрямок 1. Нова якість державного управління.

Напрямок 2. Ефективне управління публічними фінансами.

Напрямок 3. Нова якість грошово-кредитної політики та розвитку банківського сектору.

Напрямок 4. Розвиток драйверів економічного зростання.

Наведена змістовна структура й послідовність викладу змісту ч. III «Нового економічного курсу» свідчить, що, на думку його авторів, досягнення цілей стратегії інноваційного розвитку України потребує реформування майже виключно сфер державного управління, публічних фінансів і банківського сектору. Тоді ж інновації в реальному секторі української економіки (у промисловості, сільському господарстві, транспорті тощо) будуть чи не автоматично слідувати за змінами в згаданих сферах життєдіяльності українського суспільства. Але такий логічний підхід викликає певні заперечення, оскільки в реальному секторі української економіки існують свої внутрішні перепони на шляху поширення інновацій. Ідеться, зокрема, про наявність практичного досвіду українських підприємств у сфері маркетингу високотехнологічних товарів, міжнародної конкуренції, стратегії й тактики імпортозаміщення на вітчизняному ринку тощо. Утім, для формування більш обґрунтованого уявлення про «Новий економічний курс

України – Стратегію інноваційного розвитку України» перейдемо до послідовного аналізу змісту його третьої частини.

Частина III цього документа починається з розд. 11 «Соціальна ринкова економіка як оптимальний соціально-економічний устрій для України». Таке прагнення, як свідчить аналіз багатьох соціологічних опитувань, цілком відповідає прагненням більшості українських виборців. Однак проаналізуємо, що пропонують автори для втілення в життя цієї народної мрії.

Зокрема, вони наголошують: «Вибір соціально-економічного устрою країни визначає фундаментальну основу, на якій будується весь комплекс процесів функціонування економіки і соціального забезпечення. Це базовий вибір меж між свободою дії ринкових сил та масштабом державного регулювання економіки» (Новий економічний курс. С. 147). І далі, після констатації ряду суто теоретичних положень, зазначається: «Враховуючи весь комплекс умов в Україні та результати досліджень економічної історії й міжнародного досвіду, автори Нового економічного курсу вважають, що оптимальним соціально-економічним устроєм для України є система соціальної ринкової економіки» (Там само. С. 150).

Більш детального обґрунтування свого вибору на користь саме «системи соціальної ринкової економіки» автори не розкривають. Натомість вони занурюються в короткий теоретичний екскурс суті наукової школи німецького лібералізму, що служив теоретичною основою формування та розвитку соціальної ринкової економіки у Федеративній Республіці Німеччина після завершення Другої світової війни. Причому автори «Нового економічного курсу» не пояснюють, за якими саме критеріями ними для майбутнього розвитку економіки України було зроблено вибір саме на користь німецької соціальної ринкової економіки, а не на користь варіанта так званої шведської (скандинавської) економічної моделі. Або чому Україні не підходить той шлях розвитку національної економіки, яким після Другої світової війни пішла Франція. Адже заяву авторів про те, що «глибинний зміст соціальної ринкової економіки (Social Market Economy) полягає у поєднанні принципів індивідуальної свободи і вільного підприємництва у цивілізованому конкурентному середовищі із принципами сильної правової держави і соціальних гарантій для кожного» (Там само. С. 153) можна вважати «декларацією про наміри», але ніяк не науковим обґрунтуванням мети, придатним для розробки і впровадження конкретних правових, організаційних та економічних заходів в масштабах всієї України.

Певною мірою автори «Нового економічного курсу» суперечать самі собі. Так, у розд. 4 документа, який аналізується, зазначено, що «інститути – це система формальних і неформальних правил, норм, законів, традицій, звичаїв, організацій, політичного, економічного і соціального устрою суспільства, які визначають його функціонування» (Там само. С. 44–45). Причому система інститутів, що нині де-факто діє в Україні, сформувалася не лише за роки її незалежності, а практично за більший історичний період.

Тому цілком закономірно виникає питання: «Яких конкретних заходів треба вжити, щоб змінити соціальні інститути, які діють нині в Україні, щоб вітчизняна економіка розвивалася саме шляхом соціальної ринкової економіки?» Як ці заходи будуть сплановані в часі та які конкретно державні органи відповідатимуть за їх реалізацію? Нічого подібного в розділі «Соціальна ринкова економіка як оптимальний соціально-економічний устрій для України» немає. Тому він радше схожий на постановку суспільної проблеми для громадського обговорення або на звернення до потенційного електорату політичної сили, що готується до виборів у 2019 р., ніж на призначену фахівцям програму конкретних правових, організаційних і економічних заходів.

З іншого боку, на пропозицію таких заходів ніби можна очікувати, виходячи з теми розд. 12 «Модернізація структури і функцій органів державного регулювання економіки». Автори наголошують, що «сьогоднішня система державного управління в Україні є гібридом залишків застарілої радянської організаційної структури та нових додаткових ланок, які були сформовані в основному за корупційними мотивами» (Там само. С. 154). І далі вони наголошують на реформі інституційного устрою України й переході від кланово-олігархічної системи до соціальної ринкової економіки з потужним середнім класом. Наступним кроком, на їхню думку, повинна бути принципова зміна концепції функціонування органів виконавчої державної влади в чотирьох аспектах: стратегічному цільовому аспекті; організаційному аспекті; ментальному аспекті та в аспекті оцінки якості державного управління й забезпечення контролю суспільства над органами влади (Там само. С. 155).

При цьому в ментальному аспекті, на думку авторів «Нового економічного курсу», треба перейти «від традиційної для нашого суспільства ментальної моделі сприйняття органів державного управління як, образно кажучи, “феодальної влади хазяїв країни”, до цивілізованої європейської моделі сприйняття державного управління як менеджменту, найнятого дійсними власниками країни (суспільством) за гроші платників податків». Однак не лише фахівцям, а й багатьом пересічним громадянам добре відомо, що суспільна ментальність змінюється вкрай повільно. Оскільки автори не вказують, який саме механізм змін у цьому випадку вони пропонують, то цей пункт зазначеного документа є радше передвиборним зверненням до потенційних виборців, ніж програмним керівництвом до дії.

В аспекті оцінки якості державного управління й забезпечення контролю суспільства над органами влади, на думку авторів «Нового економічного курсу», «необхідно запровадити практичну, достатньо просту та зрозумілу для суспільства, систему оцінки якості діяльності органів виконавчої державної влади та процедур їх відповідальності за результати, побудовану на чітких кількісних критеріях» (Там само. С. 155). Щоправда, які саме ці «чіткі кількісні критерії» автори «Нового економічного курсу»

конкретно не розкривають. Тому незрозуміло, як саме треба реалізувати цю пропозицію.

Також у «Новому економічному курсі» зазначається: «На основі зазначеного нового концептуального підходу повинна бути реалізована система організаційних заходів щодо якісних змін та оптимізації структури і функцій органів державного регулювання економіки. Таку систему заходів необхідно побудувати відповідно до 12 принципів якості державного управління (12 principles of Good Governance and European Label of Excellence Governance), які розроблені та успішно запроваджені Радою Європи у ЄС у 2008 році». І далі йде декларація зазначених принципів зі згадуванням відповідного іноземного досвіду (Там само. С. 156–168). Тобто загалом говориться, що треба робити, але не пояснюється, як конкретно та у якому порядку це робити.

Мабуть, найбільш практичною є ідея «скорочення кількості та спрощення структури органів державного управління, виходячи з визначених пріоритетів економічного розвитку та обмеженості ресурсів; усунення дублювання функцій; забезпечення вільного обміну інформацією між органами державного управління» (Там само. С. 161). Але своє бачення плану й механізмів такого скорочення автори не розкривають. Тому ця теза сама по собі не може бути навіть предметом конкретного обговорення. Адже Україна вже неодноразово переживала зміни в кількості та структурі органів державної влади. Виходить, що в «Новому економічному курсі» декларація намірів знову заміняє програму конкретних дій.

Утім, автори цього документа пропонують, щоб «результати діяльності органів державної влади та ключових посадових осіб» кількісно оцінювалися та публічно обговорювалися «за визначеними процедурами, що є підставою для реалізації відповідальності». Хоча самі таких конкретних процедур оцінювання не наводять.

Також, на їхню думку, «для втілення цього принципу в процесі запровадження цифрового урядування необхідно передбачити систему автоматизованого моніторингу реалізації програми дій уряду, яка повинна містити чіткі критерії виконання, терміни та відповідальних». Крім того, пропонується «встановлення залежності розміру заробітної плати працівників органів державного управління від реальних результатів розвитку підконтрольної сфери. Акцентована увага на реалізацію проектів. Визначення коефіцієнтів результативності роботи органів управління економікою» (Там само. С. 168). І знову при цьому ні «чітких критеріїв виконання, термінів та відповідальних», ні методики «визначення коефіцієнтів результативності роботи органів управління економікою» автори «Нового економічного курсу України» не наводять. Без цього реалізувати зазначене неможливо.

Розділ 13 «Цифрове урядування з використанням системи блокчейн» вельми об'ємний (Там само. С. 169–197), і в ньому переважно у формі тез розглянуто широкий спектр питань як стану поточного використання

цифрових технологій у практиці державного й місцевого управління в Україні, так і відповідні приклади з іноземного досвіду, насамперед розвинутих держав.

Автори висловлюють свої пропозиції щодо розвитку цифрового урядування в Україні в основному в декларативній формі, а не у вигляді конкретних процедур, що можуть бути практично використані. Наприклад, зазначається, що «проблема створення єдиної системи документообігу (в Україні. – Прим. авт.) пов'язана з історично нагромадженим великим різноманіттям застарілих, несумісних між собою систем у кожного органу влади на всіх рівнях. Інтеграція таких систем потребує аналізу існуючих програмних інтерфейсів взаємодії окремих продуктів і виділення достатніх ресурсів на модернізацію або повну заміну програмного забезпечення в окремих органах влади» (Там само. С. 176).

Зазначається також, що «в Україні сьогодні необхідно провести повний аудит адміністративних даних, розробити нові стандарти, які поєднують розрізнені дані у єдину логічну систему. Після чого запровадити єдину технічну систему взаємодії реєстрів відповідно до нової архітектури організації даних. Для реалізації цих завдань в Україні вже достатньо технічної допомоги та готовності західних партнерів надати власні інформаційні системи» (Там само. С. 177). Так само в декларативній формі висловлюється ще ряд пропозицій, як, наприклад, «розробити попередню стратегію використання технології блокчейн для урядування» та «створити на рівні держави групу зацікавлених сторін, як від бізнесу, так і з технологічного сектору, для вдосконалення попередньої стратегії» тощо (Там само. С. 190).

Автори поки лише пропонують «створити План заходів з реалізації інтегрованої стратегії цифрової трансформації» і «відповідно до плану перейти до конкретного переліку дій, строків та відповідальних осіб, які б втілювали стратегію не фрагментарно, а цілісно» (Там само. С. 196). При цьому вони визнають, що для реалізації висловлених у цьому розділі пропозицій не вистачає відповідних коштів. На їхню думку, «вирішенням цієї проблеми може стати формування у державному бюджеті (окремою статтею) видатків на цифрову трансформацію відповідно до цілісної стратегії цифрової трансформації та плану заходів, розроблених координаційним органом. Однак одночасно необхідно запровадити ефективний механізм моніторингу реалізації таких заходів та їхньої відповідності розмірам відповідних витрат. Таку роль може виконувати реформоване Державне агентство з питань електронного урядування у підпорядкуванні Міністерства економіки і розвитку із новими повноваженнями» (Там само. С. 197).

Як бачимо, можливості практичної реалізації пропозицій авторів «Нового економічного курсу» щодо розвитку цифрового урядування в Україні визначаються можливостями їх фінансування з державного бюджету. Претендентів же на отримання такого бюджетного фінансування в Україні завжди багато. Хоча треба визнати, що якість виконання розд. 13 «Цифрове

урядування з використанням системи блокчейн» кращий за багато інших розділів цього ж документа, що був презентований «Батьківщиною» напередодні виборів 2019 р. як програма реформування економіки України.

Завершуються пропозиції щодо напрямку формування нової якості державного управління в Україні розд. 14 «Забезпечення європейської якості бізнес-клімату та умов для інвестиційного буму», у якому його авторами в основному в декларативній формі представлено пропозиції правового, організаційного та економічного характеру, спрямовані на створення в Україні бізнес-клімату європейського типу. Так, авторам «Нового економічного курсу» для покращення бізнес-клімату в Україні «у практичній площині необхідним видається впровадження» восьми заходів, кожний з яких передбачає виконання кількох завдань. Зокрема, на їхню думку, «необхідно значно скоротити кількість ліцензій та дозволів, чим зменшити необґрунтованість обмеження підприємницької діяльності. При розгляді критеріїв ліцензування підприємницької діяльності необхідно виходити з визначення тих видів діяльності, які зачіпають питання національної безпеки та охорони життя й здоров'я людини» (Там само. С. 199). Щоправда, конкретних прикладів таких критеріїв автори не наводять. Отже, і незрозуміло, як саме треба виконувати це завдання. Наприклад, для «відновлення довіри до судової системи та становлення ефективного механізму вирішення спорів» автори «Нового економічного курсу» пропонують «запровадження анонімності судді під час проведення процесу шляхом здійснення електронного судочинства – сторони подають позови, інші процесуальні документи, беруть участь у процесі без необхідності особистої присутності на судовому засіданні. Судовий процес має проходити без участі сторін, шляхом заочного розгляду судом тих доказів, на які спираються сторони, та прийняття відповідного рішення на підставі чинного законодавства» (Там само. С. 202). Однак реалізація цієї пропозиції суперечить конституційно встановленому принципу публічності суду в Україні. Для її реалізації потрібні істотні зміни на законодавчому рівні, а також значні бюджетні витрати на технічну інфраструктуру судової системи для організації віддаленого доступу (через Інтернет) сторін до участі в судовому процесі. Жодних конкретних пропозицій щодо механізмів реалізації цього положення в «Новому економічному курсі» немає.

Крім того, зазначена пропозиція через порушення принципу публічності суду суперечить ідеї самих же авторів цього документа «за окремими категоріями справ... встановити обов'язковість використання інституту присяжних, у першу чергу, найгостріших резонансних справ щодо хабарництва, незаконного збагачення, перевищення влади або зловживання нею тощо» (Там само. С. 202).

Так само потребує додаткової регламентації пропозиція «встановити особисту відповідальність суддів за прийняття незаконних рішень. При цьому система підтвердження порушення суддею норм законодавства, у першу чергу, має базуватися на рішеннях апеляційних та касаційних

інстанцій. Це означає, що не підтвердження іншими ланками судової системи правомірності рішення суду першої інстанції є підставою для проведення внутрішнього розслідування причин, що спричинили таку ситуацію. В свою чергу, відповідальність судді, провина якого в прийнятті свідомо незаконного рішення повністю доведена, має бути диференційованою в залежності від негативних наслідків його рішення та полягати починаючи із звільнення із заборонаю займатися таким видом діяльності у майбутньому і закінчуючи повною майновою відповідальністю такого судді всім його майном» (Там само. С. 202).

По-перше, незрозуміло, чому, на думку авторів «Нового економічного курсу», прийняття незаконних судових рішень неможливе в апеляційних і касаційних інстанціях? По-друге, хіба авторам невідомо про ймовірність існування механізмів корпоративної кругової поруки та корупції у вітчизняній судовій системі? І, нарешті, цілком слушна ідея майнової відповідальності судді теж потребує належного механізму регламентації, який у цьому документі відсутній. Загалом цей розділ «Нового економічного курсу» насичений ідеями, поданими авторами без механізмів їх подальшої практичної реалізації. У цьому контексті можна згадати практичні наслідки ухвалення свого часу Верховною Радою з подачі фракції «Батьківщини» в парламенті так званого «закону Савченко».

І останнє. Незрозуміло, чому саме й коли, на думку авторів, після реалізації їхніх пропозицій в Україні має виникнути інвестиційний бум. Адже потенційно його поява залежить не лише від внутрішніх (суто українських), а й міжнародних чинників, які, до речі, авторами не розглядаються. Хоча, звичайно, для виборців інвестиційний бум звучить заманливо.

Презентація другого напрямку реалізації «Нового економічного курсу» починається з розд. 15 «Оптимальна податкова система» (Там само. С. 207–245). Аналіз його змісту наводить на думку, що основа цього розділу спочатку була написана з іншою метою – як то наукова або науково-популярна стаття, розділ наукової монографії чи підручника, а вже потім була адаптована як розділ «Нового економічного курсу України». До такого висновку підштовхує наявність у цьому розділі ряду елементів, які використовуються в подібних публікаціях, але не потрібні в документах, призначених саме для їх практичного використання фахівцями. Ідеться, зокрема, про відомі відповідним фахівцям визначення термінів і понять, приклади з іноземного досвіду оподаткування без одночасного представлення механізмів використання цього досвіду в Україні, повторення добре відомих фахівцям теоретичних положень оподаткування тощо.

Щоправда, при цьому варто зазначити, що коректність деяких висловлювань авторів цього розділу видається сумнівною. Зокрема, автори наводять приклад податкової системи Сінгапуру (Там само. С. 216). Всесвітньо відомий фахівець у галузі економіки і фінансів Н. Таліб наголошує: «Мене бентежить, коли, говорячи про політичні системи,

починають порівнювати країни незрівняних розмірів, наприклад, Сінгапур з Малайзією. Розмір одиниці системи буває важливішим за саму систему» (Талєб Н. Н. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті. Київ. Наш формат, 2018. С. 85). Податкова система, як відомо, нерозривно пов'язана з політичною. Україна ж як держава за розмірами та й загальними механізмами свого функціонування та розвитку більше порівняна з Малайзією, ніж із Сінгапуром.

Також у цьому розділі повідомляється, що Європейська бізнес-асоціація в Україні у II кварталі 2018 р. провела дослідження та синтезувала результати бачення оптимальної податкової системи представниками бізнесу. На думку авторів, «всі ці пропозиції заслуговують на серйозну увагу та широкі суспільні обговорення і консультації у бізнес-середовищі, серед учасників фінансового ринку, практиків макроекономічного регулювання, науковців і експертів» (Там само. С. 214–215).

Щодо доцільності обговорення результатів цього дослідження заперечень не виникає. Однак автори чомусь не навели умов його проведення, які, до речі, сумлінно представлені Європейською бізнес-асоціацією. Зокрема, «у процесі цього дослідження було опитано 81 представника компаній-членів асоціації, з яких 34,6 % представляли торгівлю; 30,9 % – сферу послуг; 17,3 % – виробництво. 75,3 % компаній перебували в Києві, а на Київ, Київську, Дніпропетровську й Харківську області припадало 87,7 % опитаних компаній» (URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2018/04/TAX_POLICY_FINAL.pdf).

Звичайно, така вибірка навіть за своєю структурою не може вважатися репрезентативною для економіки України. Вона радше відображає інтереси групи компаній, насамперед іноземних. До речі, автори «Нового економічного курсу» чомусь ніде не згадують оцінки підприємствами України податкового тиску на їхню діяльність, що публікується в результатах опитувань «Ділові очікування підприємств України», які щоквартально проводяться Національним банком України, тоді як інші матеріали Національного банку автори використовували в інших розділах «Нового економічного курсу». Тим більше вибірка НБУ є репрезентативною для економіки України.

Автори «Нового економічного курсу» пропонують оптимальний, на їхню думку, набір податків для України (Там само. С. 223–224). Однак на підтвердження доцільності своєї пропозиції вони жодних економіко-статистичних розрахунків не наводять. Також автори зовсім не розглядають проблеми адміністрування податків, без якої будь-яка оцінка ефективності податкової системи виглядає сумнівною, тим більше тоді, коли пропонуються нові види податків, як то податки на кінцеве споживання та на азарт.

Також автори «Нового економічного курсу» вважають, що «філософія нині діючого військового податку буде змінена – тимчасовий податок для оборони (ТПО) справлятиметься не з тих, хто більше працює, а з тих, хто

більше споживає. Головна ідея ТПО полягає в мобілізації додаткових коштів юридичних і фізичних осіб для фінансування державних програм зі створення якісної армії для оборони України, а також для виплати премій прокурорам, які викрили військову корупцію» (Там само. С. 243). Однак далі конкретних механізмів реалізації, підтверджених відповідними розрахунками, як це повинно впливати з назви ч. III «Напрями реалізації Нового економічного курсу – Стратегії інноваційного розвитку України», автори цього документа не пропонують.

Загалом розд. «Оптимальна податкова система» можна розглядати як постановку ряду проблем розвитку системи оподаткування в Україні. Певні його положення можуть бути предметом змістовної дискусії фахівців. Однак цей розділ нічого конкретного фахівцям навіть для проведення економічного експерименту не пропонує, не говорячи вже про придатні для практичного використання пропозиції.

Зазначимо також, що будь-які розрахунки можливих надходжень до державного і зведеного бюджетів від податків запропонованих авторами «Нового економічного курсу» в рамках їх «оптимального набору» відсутні й у розд. 16 «Ефективна бюджетна політика» (Там само. С. 246–261). Цей розділ починається з представлення пункту «Основні проблеми, на розв'язання яких спрямоване реформування бюджетної політики». Хоча цілком логічно, що це питання треба було розглядати ще в другій частині, яка, згідно з її назвою, призначалася для діагностики ключових проблем української економіки.

На початку цього розділу зазначається, що «з часу поширення впливу глобальної фінансово-економічної кризи на економіку України формування доходів, видатків і дефіциту бюджету стали засобом виключно політики фінансової стабілізації, а не розвитку. Надмірно жорстке обмеження видатків стало однією з причин продовження економічного спаду, скорочення інвестицій і споживання. Як наслідок, процедури і правила прийняття державного бюджету почали систематично й грубо порушуватися...» (Там само. С. 246). При цьому теза про «надмірно жорстке обмеження видатків» бюджету авторами більш глибоко не розкривається, а подається як аксіома. Хоча світова та вітчизняна практика свідчить, що «жорсткість» стосовно видатків державного бюджету є доволі дієвим заходом проти його дефіциту, а отже, і нарощування державного боргу.

Далі автори «Нового економічного курсу» висловлюють ще ряд критичних зауважень щодо нинішньої бюджетної політики діючої української влади, посиляючись при цьому на роботу колективу співробітників Інституту суспільно-економічних досліджень (ІСЕД) «Бюджетна політика: прагматичні підходи до стратегічних рішень» (Київ, 2016). Треба зазначити, що загалом вагома частина положень, представлених у розд. 16 «Ефективна бюджетна політика», спирається на зазначену роботу ІСЕД (URL: http://iser.org.ua/uploads/pdf/_pdf). Щоправда, по-перше, статистичні дані, на які автори ІСЕД спиралися у своїх висновках,

закінчуються 2015 р. З того ж часу в економіці й бюджетній сфері України відбулися помітні зміни, що знайшли належне відображення в різних формах вітчизняної статистики. Тому не зовсім зрозуміло, на яку статистичну базу та за який період спиралися автори «Нового економічного курсу», висуваючи свої пропозиції щодо оптимізації податкової системи в Україні. Нагадаємо, що до розд. 10 «Недоліки системи оподаткування» ч. II «Діагностика ключових перешкод для розвитку економіки» також були зауваження щодо якості використаної авторами для аналізу статистичної бази (Детальніше див.: Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 18).

По-друге, деякі положення цього розділу з точки зору логіки суперечать пропозиціям авторів у попередньому розділі. Зокрема, у розд.16 автори «Нового економічного курсу» на підтвердження своїх позицій наводять думку зі згаданої вище роботи ІСЕД про те, що «Україні необхідне системне реформування бюджетної системи, за якого послаблення фіскального навантаження відбуватиметься синхронно з удосконаленням видаткової політики, а належне фінансування видатків забезпечуватиметься розширенням податкової бази внаслідок економічного зростання». У розд. 15 «Оптимальна податкова система» автори «Нового економічного курсу» пропонують якраз скорочення кількості податків, тобто податкової бази (Там само. С. 218–219). Причини таких розбіжностей автори «Нового економічного курсу» не пояснюють.

Треба наголосити, що всі пропозиції щодо вдосконалення бюджетної системи України у розд. 16 «Ефективна бюджетна політика» представлені в суто декларативній формі. Будь-які кількісні показники, які могли б допомогти конкретніше представити зазначені пропозиції для їх можливого виконання фахівцями в розд. «Ефективна бюджетна політика», відсутні. Також у цьому розділі автори не подають свого бачення хронологічного порядку реалізації своїх пропозицій. Саме такі вимоги існують до тих документів, які позиціонуються їхніми авторами як програма дій, як це зроблено ВО «Батьківщина» щодо «Нового економічного курсу України – Стратегії інноваційного розвитку».

Знайомство зі змістом розд. 17 «Оптимізація державного боргу» (Там само. С. 262–276) свідчить, що він підготовлений дещо краще, ніж інші розділи напряму 2 «Ефективне управління публічними фінансами». Зокрема, деякі пропозиції авторів у цьому розділі представлені у формі кількісних характеристик боргових зобов'язань, що створює предметну основу для подальшої дискусії фахівців з цього приводу. Позитивним є й те, що деякі такі пропозиції стосуються вдосконалення чинних правових актів Міністерства фінансів України.

Заслуговує на увагу з подальшим розробленням конкретних механізмів її реалізації і пропозиція про «перегляд схеми обслуговування ВВП-варантів (інструментів компенсації вартості), випущених у процесі реструктуризації зовнішнього державного боргу 2015 р., як несправедливої та такої, що позбавляє Україну шансів на економічне відродження» (Там само. С. 268).

Тим більше що в цьому випадку автори подають цілком слушне економіко-математичне обґрунтування своєї позиції.

Однак вагома частина пропозицій авторів у розд. «Оптимізація державного боргу» представлена в декларативній формі та позбавлена належної конкретики, що не дає змоги використовувати їх не лише як «керівництво до дії», а і як основу для подальшої предметної фахової дискусії. Наприклад, у цьому розділі пропонується: «Розширення доступу українських підприємств до довгострокового фінансування має бути одним із пріоритетів державної політики в умовах значного дефіциту торговельного балансу і низького рівня конкурентоспроможності багатьох виробників, а також в умовах імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка вимагає впровадження нових технічних стандартів. Щодо історичних прецедентів, то у рамках “плану Маршалла” країнам Західної Європи у повоєнний період за рахунок позик Міжнародного банку здійснювались закупівлі промислового обладнання для західноєвропейських підприємств. За “планом Маршала” фінансувалося 143 програми постачання промислового обладнання до країн Західної Європи.

Механізмами реалізації вказаних заходів можуть бути: порушення МЗС, Мінфіном та Мінекономрозвитку питання про кардинальне збільшення міжнародними фінансовими інститутами – МБРР, МФК, ЄІБ, ЄБРР, КфВ, ін. – лімітів фінансування на Україну та відповідне переформатування їхніх кредитних портфельів; збільшення компоненту технічної допомоги промисловцям і підприємцям України для підготовки якісних інвестиційних проектів по лінії МБРР та Інвестиційного фонду політики сусідства ЄС (Neighbourhood Investment Facility, NIF)» (Там само. С. 268).

Звичайно, порушити зазначене питання перед міжнародними фінансовими організаціями (МФО) Міністерство закордонних справ та інші міністерства України можуть, але лише з цього не випливає автоматичне задоволення запитів української сторони. МФО можуть мати іншу точку зору на запит української сторони. Для цього достатньо згадати про перебіг переговорів України з Міжнародним валютним фондом. Тому й «порушення питання» – лише перший крок, а не один з механізмів «реалізації вказаних заходів». Посилання ж на «план Маршалла» – відвертий популізм, оскільки не враховує міжнародних політичних, військових, економічних і соціальних умов, за яких цей план було реалізовано.

Узагалі, складається враження, що формулювання пропозицій авторів у цьому розділі відбувалося без урахування ймовірних інтересів кредиторів України та прогнозу ситуації на міжнародних ринках капіталу, а отже, імовірної поведінки іноземних кредиторів та інвесторів. Хоча, наприклад, у розд. 9 «Зовнішня вразливість економіки України та високі боргові ризики» автори «Нового економічного курсу» розглядали вплив ситуації на міжнародних ринках капіталу на стан ринків капіталу таких, що розвиваються, до яких належить і Україна.

Подорожание газа для населения и рост коммунальных тарифов

Стартовавший отопительный сезон 2018–2019 гг. в Украине обещает быть весьма напряженным в первую очередь из-за повышения тарифов для населения и состояния инфраструктуры ЖКХ.

В конце прошлой недели министр регионального развития, строительства и ЖКХ Украины Г. Зубко заявил о том, что в Украине с начала отопительного сезона к теплоносителю уже подключено 60 % социальной инфраструктуры – школ, детских садов и больниц; 45 % жилых домов. «Украина на 100 % технически готова к прохождению отопительного сезона. В центре и на севере страны он уже начался. В первую очередь это касается социальной инфраструктуры. Юг страны запустился пока на 10–15 %, поскольку температурный режим в Херсоне, Николаеве, Одессе и Запорожье намного более высок, чем в Киеве», – отметил Г. Зубко в эфире телеканала «Прямой». По его словам, всего в Украине более 15 тыс. школ, 18 тыс. детских садов и около 2 тыс. 712 больниц, которые требуют централизованного отопления. В жилом секторе – 82 тыс. домов.

Как сообщает пресс-служба вице-премьера, в этом году в случаях несвоевременного начала отопительного сезона на местах к органам местного самоуправления будут применяться жесткие санкции. «Мы уже предупредили, что в случае несвоевременного запуска отопления будут возбуждаться уголовные дела. Мы будем обращаться к прокуратуре относительно случаев служебного несоответствия и бездеятельности на местах», – подчеркнул Г. Зубко.

Кабинет Министров Украины с 1 ноября увеличил цены на газ для населения на 23,5 %. Таким образом, цена на газ за 1 тыс. куб. м составит 8 тыс. 555 грн. Соответствующее решение на экстренном заседании Кабмин принял единогласно. «Мы начинали переговоры с того, чтобы выровнять цены на 60 %. Но в результате переговоров и компромисса мы нашли другой подход, и цены с 1 ноября вырастут лишь на 23,5 %», – заявил Премьер-министр Украины В. Гройсман. Он добавил, что такое решение является трудным, но очень важным для Украины, ведь таким образом страна избежит дефолта.

Кроме того, правительство утвердило повышение финансирования программы энергоэффективности, которая должна способствовать уменьшению расходов на отопление.

Отметим, что повышение цен на газ для населения до уровня промышленных является основным условием для выполнения программы финансирования МВФ и получения последнего транша по программе. Повышение цен на газ резко увеличит нагрузку на бюджет по компенсации цен. Расходы на субсидии возрастут еще на 20 млрд грн, то есть приличная часть транша по факту сразу съедается. Между тем уже сегодня 60,2 %

потребителей газа – получатели субсидий, а согласно расчетам после скачка цены их доля может увеличиться до 72 %.

Премьер-министр В. Гройсман, подводя итоги работы Кабмина за девять месяцев этого года, уточнил, что цену на газ до конца текущего отопительного сезона больше поднимать не будут. «Сейчас начинают говорить, что или в этом году, или в этом отопительном сезоне еще будет повышена цена газа в стране на 35 %. Я хочу четко сказать, что ни в этом году, ни в этом отопительном сезоне цена на газ больше повышаться не будет. Точка. И это обязательно», – сказал В. Гройсман. Он добавил, что принятая накануне правительством программа субсидий даст возможность защитить всех украинцев, которые нуждаются в этом.

Также Премьер отметил, что одновременно с поднятием цены на газ правительство выделило 14 млрд грн на меры энергоэффективности – утепление домов, замену окон и модернизацию теплоносителей, что должно принести 60 % экономии потребления тепла.

Позже, 27 октября, Кабинет Министров обнародовал постановление № 867 от 19 октября, которым продлил специальные обязательства (PSO) НАК «Нефтегаз Украины» продавать природный газ для населения, религиозных организаций и производителей тепловой энергии до 1 мая 2020 г. Согласно этому постановлению цены на газ для населения будут расти в три этапа.

Указанное постановление было ранее опубликовано на «Урядовом порталі» 25 октября, но впоследствии его удалили. Согласно документу, в период с 1 ноября 2018 г. по 1 мая 2019 г. с НДС, затратами на транспортировку и надбавками облгазов цена на газ для нужд населения составит 8 тыс. 550 грн за 1 тыс. куб. м. Об этом было объявлено Кабмином ранее.

В публикациях СМИ отмечается, что с 1 мая 2019 г. по 31 декабря 2019 г. цена на газ для населения должна составлять примерно 9851,66 грн за 1 тыс. куб. м. С 1 января 2020 г. рыночная цена на газ для населения при условии сохранения показателя базовой цены будет установлена на уровне примерно 12 313,85 грн.

Кроме того, Национальная комиссия, осуществляющая регулирование в сферах энергетики и коммунальных услуг Украины (НКРЭКУ) заявила о введении мониторинга показателей качества в сфере теплоснабжения. Об этом говорится в сообщении на сайте комиссии. Отмечается, что на открытом заседании регулятор принял проекты форм отчетности НКРЭКУ № 15 «Отчет по показателям непрерывности теплоснабжения и качества тепловой энергии» (годовая) и № 16 «Отчет по показателям коммерческого качества предоставления услуг в сфере теплоснабжения» (квартальная). Это позволит комиссии получать информацию о показателях качества теплоснабжения по трем направлениям. Первое – это непрерывность теплоснабжения (ежегодно): средняя продолжительность перерывов в теплоснабжении, количество перерывов, средняя продолжительность

ликвидации последствий аварии сверх допустимого срока. Второе – качество теплоносителя (ежегодно): количество случаев несоблюдения параметров давления и/или температуры по результатам проведенных измерений. Третье – коммерческое качество предоставления услуг (ежеквартально): количество предоставленных услуг, количество и процент услуг, при выполнении которых превышены установленные сроки.

«Введение мониторинга позволит регулятору уже сейчас информировать потребителей и все заинтересованные стороны о показателях качества услуг по теплоснабжению лицензиатов комиссии; в перспективе учитывать показатели качества услуг при установлении тарифов лицензиатам в сфере теплоснабжения», – говорится в сообщении. Планируется, что проект форм отчетности будет опубликован на сайте НКРЭКУ для получения замечаний и предложений от всех заинтересованных сторон и дальнейшего их публичного обсуждения.

Однако 29 октября стало известно о том, что Государственная регуляторная служба не согласовала проект постановления Кабинета Министров о поэтапном повышении тарифов на газ для домохозяйств, утвержденного правительством 19 октября. «В представленных на согласование документах отсутствует анализ регуляторного влияния, которое будет оказывать регуляторный акт на рыночную среду, обеспечение прав и интересов субъектов хозяйствования, граждан и государства, а также обоснование соответствия проекта принципам регуляторной политики», – говорится в решении ГРС от 26 октября, опубликованном на официальном сайте ведомства.

В ГРС заявили, что получили проект постановления лишь 18 октября, и уже на следующий день Кабмин его утвердил, не дожидаясь ответа регуляторной службы. В ГРС отметили, что уже согласовывали проект постановления правительства с аналогичным названием, но он отличается от документа, утвержденного 19 октября.

Государственная регуляторная служба утверждает, что постановление Кабмина о повышении цен на газ для населения «не соответствует достигнутому ранее сбалансированным договоренностям между участниками рынка природного газа». По мнению ГРС, документ в текущей редакции «порождает хаос и манипуляции взаимоотношениями на рынке и дискриминирует других поставщиков в пользу НАК “Нефтегаз Украины”».

После непопулярного, но ожидаемого повышения цены на газ для населения с 1 ноября в воздухе зависло несколько вопросов. Первый из вопросов: каким образом изменятся тарифы на отопление и горячую воду, которые напрямую зависят от стоимости голубого топлива? Разумеется, подорожание этих услуг состоится с некоторым «опозданием», но с большой долей вероятности можно ожидать, что теплогенерирующие компании уже в декабре огласят свои новые подсчеты. Министр социальной политики А. Рева спрогнозировал, что рост тарифов на теплоснабжение и горячую воду составит около 16 %, подчеркнув, что это не истина в последней инстанции.

«Учитывая, что примерно 70 % в тарифе на тепло и горячую воду составляют тарифы на газ, по моим предварительным расчетам, это должно составить 16 %», – отметил А. Рева.

Второй важный вопрос: сколько необходимо будет дополнительно выделить правительству средств из государственной казны, чтобы получатели субсидий не прочувствовали на своем кармане повышение цен на газ, тепло и горячую воду? А. Рева уверяет, что рост тарифов не приведет к необходимости выделения дополнительных средств из госказны ни до конца этого года, ни в 2019 г. «Мы считаем, что тех расходов, которые были предусмотрены бюджетом 2018 г., будет достаточно. Приблизительно такие же суммы будут необходимы в 2019 г.», – сказал министр. Он напомнил, что Госбюджет на 2018 год предусматривает выделение 71 млрд грн на субсидии, из которых 18 млрд грн составляли долги минувших периодов. Проект Госбюджета-2019 предусматривает выделение 55 млрд грн, чего должно хватить, если удастся рассчитаться за прошлые долги. Свою уверенность в том, что в следующем году не нужно будет искать дополнительные средства на выплату субсидий, А. Рева объяснил тем, что не ожидает существенного увеличения количества получателей субсидий и средней суммы помощи: «Я не ожидаю уменьшения количества субсидиантов и уменьшения размера субсидий. Скорее всего, количество субсидиантов и размер необходимой субсидии для выплаты людям останутся на уровне 2018 г.».

Кстати, Нацкомиссия, осуществляющая регулирование в сферах энергетики и коммунальных услуг, заявила, что в 2017–2018 гг. органы местного самоуправления после получения права устанавливать тарифы на коммунальные услуги без объективных причин при условии стабильной цены на газ повышали тариф на тепло. По результатам проведенного мониторинга НКРЭКУ зафиксировала рост тарифа на 10–20 %, а в отдельных случаях – до 50 %.

Вполне возможно, что министр соцполитики окажется прав на счет отсутствия необходимости выделения дополнительных средств на субсидии, но кто может дать гарантию, что новая цена на газ не развяжет руки местным властям и они не повысят тариф на тепло более чем на прогнозируемые А. Ревой 16 %.

Украинские эксперты неоднозначно оценивают грядущие тарифные перемены. Многие эксперты считают, что рост стоимости составит 18–22 % в зависимости от конкретной компании. Однако говорить о том, что затраты населения на отопление возрастут в среднем на 20 %, было бы несколько некорректно. Дело в том, что немалую роль играет еще и температура воздуха в отопительный сезон. Если нынешняя зима, как обещают синоптики, будет более холодной, чем предыдущая, то затраты могут увеличиться несколько больше, чем на 20 %.

Впрочем, некоторые оценивают рост несколько скромнее. «После повышения цен на газ на 17–18 % возрастет тариф на тепло практически по

всей Украине. Национальная комиссия должна это скорректировать. Будет хаос...» – заявил экс-министр жилищно-коммунального хозяйства А. Кучеренко.

«Мы тратим большую часть денег на тепло и горячую воду. А кто это производит? Теплокоммунэнерго. А кому они принадлежат? Муниципалитетам. То есть в большинстве своем это не государственная собственность.

Теперь тарифы. В каждом тарифе есть составляющая – газ, зарплаты, налоги, доставка и т. п. И здесь важно, в каком состоянии те же котельные. Если в одной котельной КПД 65 %, а в другой, новой, – 98 %, будет разница в объемах потребления газа? Будет! Надо инвестировать в новые котельные, новые системы транспортировки энергоресурсов, утеплять дома, вкладывать в энергосбережение. Тогда потребления будет и сам счет будет меньше!» – заявил недавно В. Гройсман. Что же касается сроков, глава НКРЭКУ О. Кривенко уже заявила, что новые тарифы на отопление установят с 1 декабря 2018 г.

Практически такая же картинка и в отношении горячей воды (по сути, это вообще одна услуга). Как и в стоимости генерации тепла, в стоимости нагревания воды для населения примерно 80 % составляет цена используемого для нагрева этой воды газа. Это дает рост тарифов на горячую воду в среднем на те же 20 %. И, видимо, также с 1 декабря.

Что касается тарифов на холодную воду и водоотведение (канализацию), а также тарифов на электроэнергию, то здесь ситуация следующая. Тарифы на электроэнергию, как и на газ, устанавливаются НКРЭКУ централизованно для всех регионов страны. Причем цены на электроэнергию регулируются государством несколько жестче цен на большинство других товаров и услуг. Поэтому есть большая вероятность, что цены (и тарифы) на электроэнергию не изменятся. По крайней мере, до конца нынешнего года.

Что касается электроэнергии, то уже случившееся к этому моменту смотрится вполне солидно. С 2014 г. электроэнергия в Украине дорожала уже шесть раз – с 1 июня 2014 г., с 1 апреля 2015 г., с 1 сентября 2015 г., с 1 марта 2016 г., с 1 сентября 2016 г. и с 1 марта 2017 г.

Как известно, для большинства украинцев, проживающих в жилых домах (в том числе в домах, оборудованных кухонными электроплитами), применяется тариф «Базовый», принятый за объем потребляемой электроэнергии более 100 кВт·ч в месяц. И если в период с 1 июня 2014 г. по 31 марта 2015 г. при потреблении до 150 кВт·ч в месяц, тариф составлял 31 коп. за 1 кВт·ч, то на сегодняшний день он составляет 1,68 грн за 1 кВт·ч. Нетрудно подсчитать, что с июня 2014 г. тарифы на электроэнергию в Украине возросли более чем в 5,4 раза.

Что касается дальнейших перспектив, то, согласно консенсус-прогнозу, составленному Министерством экономического развития и торговли Украины в сентябре нынешнего года, цены на электроэнергию в 2019 г.

возрастут еще на 20,5 %, в 2020 г. – еще на 20 % и в 2021 г. – опять-таки еще на 20 %. Положительный момент прогноза состоит в том, что рост тарифов на электроэнергию не будет столь стремительным, как в предыдущие годы.

Энергоэксперт В. Землянский заявил, что после подорожания газа горячая вода и тепло возрастут в цене на 15 %. «В деньгах это от 200 грн и выше, в зависимости от отапливаемой площади, – подсчитал В. Землянский. – И если на счетах за горячую воду можно сэкономить, сократив ее потребление, установив бойлер либо подогревая холодную воду на газе, за который жильцы большинства квартир в многоэтажках платят по нормам, а не по счетчику газа, то счета на отопление зависят лишь от того, насколько низкой будет температура за окном. Отсчет начнется с даты, когда Нацкомиссия по вопросам регулирования энергетики и коммунальных услуг установит новые тарифы». Эксперт прогнозирует, что это может случиться в первые дни ноября. В этом случае подорожавшие платежи придут к Новому году.

Чтобы меньше платить за коммуналку, специалисты советуют провести мероприятия по энергоэффективности в масштабах дома: утепление фасада, фундамента, чердака, монтаж теплопункта. Тем более что после подорожания ЖКУ затраты окупятся быстрее. «Вложения в энергосбережение и энергоэффективность будут окупаться примерно на 20 % быстрее, чем при старых тарифах. Здания советской постройки могут экономить 40–50 % энергоресурсов, иногда и 70 % при комплексной термомодернизации. Какие именно мероприятия необходимо выполнить, сколько они будут стоить и где взять финансирование, подскажет энергоаудит, – рассказал менеджер ДТЭК ЭСКО А. Ковалишин. – Сейчас жители многоэтажек могут профинансировать утепление своих домов с помощью “теплых кредитов”, городских программ “70/30”, а в будущем смогут получать средства от Фонда энергоэффективности. А энергосервисные компании (ЭСКО) могут профинансировать и выполнить все “под ключ”».

Как рассказал Г. Рябцев, уже, например, подсчитано, что при росте тарифа на газ на 25 % суммы в платежках за отопление увеличатся на 16 %. Соответственно, подорожание газа на 60 % приведет к подорожанию отопления на 35–40 %, подорожание газа на 210 % поднимет цены на отопление чуть ли не вдвое. При этом эксперт напоминает, что сегодня большинство тарифов в сфере ЖКХ устанавливаются не центральные, а местные органы власти. Значит, тарифы могут увеличиться намного больше. Особенно с учетом износа инженерных сетей. «Многое зависит от энергоэффективности коммунального теплового хозяйства. То есть суммы в платежках зависят не столько от решения правительства о повышении тарифов, сколько от действий местных властей по сокращению энергозатрат в подведомственных им коммунальных хозяйствах. Если городская котельная работает с КПД 60 %, все потери будут оплачиваться потребителями. А если эффективность достигает 98 % – в платежках будут

намного меньшие суммы. Но я не могу привести пример, в каком населенном пункте вопросам энергосбережения, энергоэффективности уделяется много внимания», – уточнил Г. Рябцев.

Новая тарифная политика в Украине привела к тому, что Украина стала одним из лидеров в Европе по уровню расходов населения на оплату коммунальных услуг. По данным Организации экономического сотрудничества и развития (ОСЭР), опубликованным еще в январе 2018 г., в Украине самый высокий среди стран Европы уровень расходов на оплату коммунальных услуг по отношению к уровню доходов населения. Расходы украинцев на оплату жилищно-коммунальных услуг на начало нынешнего года приблизились к 40 %. Это в 1,6 раза выше средневропейского показателя. И это на фоне того, что Украина занимает одно из последних мест среди европейских стран по уровню средней зарплаты и пенсии.

Как отмечает ОСЭР, за последние 13 лет счета за коммунальные услуги в Украине возросли более чем в 26 раз. Хотя в далеком 2004 г. расходы украинцев на эти услуги были самые низкие в Европе, и составляли всего 3–4 % от уровня их доходов.

Несмотря на то что тарифные перипетии будут еще долгое время будоражить общественность в предвыборном сезоне, важно отметить и неоднозначную подготовку энергетической отрасли в вопросе накопления запасов топлива. Украина, несмотря на уже стартовавший отопительный сезон, продолжает наращивать запасы природного газа в своих подземных хранилищах (ПХГ), свидетельствуют данные АО «Укртрансгаз». Так, с 8 апреля по 27 октября 2018 г. запасы в хранилищах возросли в 2,3 раза – с 7 млрд 435,16 до 17 млрд 52,98 млн куб. м.

Достаточно теплая, как для конца октября погода при сопутствующих внутренней добыче и импорте газа позволяет последние несколько дней ежедневно пополнять хранилища на 8 млн куб. м в сутки.

Украина в январе – августе 2018 г. увеличила потребление природного газа на 2 % (на 0,4 млрд куб. м) по сравнению с аналогичным периодом 2017 г. – до 20,8 млрд куб. м.

Запасы угля на складах тепловых электростанций энергогенерирующих компаний Украины в период с 1 по 22 октября 2018 г. снизились на 1,5 % (24,6 тыс. т) – до 1,619 млн т, свидетельствуют данные Министерства энергетики и угольной промышленности.

Запасы угля антрацитовой группы на 22 октября составили 173,4 тыс. т против 200,6 тыс. т на начало месяца (–13,6 %), а газовой группы – 1 млн 445,6 тыс. против 1,443 млн т на 1 октября (+0,2 %).

Кроме того, запасы угля на складах теплоэлектростанций (ТЭС) Украины составляют 239 тыс. т, что на 12,8 % меньше, чем на 1 октября 2018 г. (274 тыс. т).

Как сообщалось, ТЭС и ТЭС Украины в 2017 г. сократили потребление угля на 20,8 % (6 млн 527,3 тыс. т) по сравнению с 2016 г. – до 24 млн 811,3 тыс. т. Кабинет Министров Украины в конце июля утвердил план

мероприятий по подготовке объектов топливно-энергетического комплекса к отопительному периоду 2018/2019 гг. Согласно документу, запасы угля к 1 ноября 2018 г. должны составить 2,6 млн т (в том числе антрацитовых марок – 1 млн т, газовых – 1,6 млн т).

К тому же на 13 декабря 2018 г. назначен конкурс по продаже государственного пакета акций в 78,289 % ПАО «Центрэнерго». Об этом сообщил глава фонда В. Трубаров на своей странице в соцсети Facebook. «У инвестора есть 45 дней на ознакомление с работой и финансовыми показателями предприятия, на подготовку всех необходимых документов», – отметил В. Трубаров.

Как сообщалось, начальная стоимость госпакета акций генкомпании утверждена в размере 5 млрд 984,992 млн грн. Утвержденные правительственным распоряжением № 756-р от 3 октября 2018 г. условия предусматривают выплату ПАО «Центрэнерго» в госбюджет дивидендов в размере 30 % от прибыли по итогам деятельности в 2018 г., тогда как в последние два года утвержденный норматив составлял 75 и 50 %. При этом конкурс состоится лишь в случае принятия в нем участия не менее двух потенциальных покупателей.

Производство электроэнергии всеми электростанциями государственного предприятия НАЭК «Энергоатом» в январе – сентябре 2018 г. сократилось на 5,1 % (на 3 млрд 265,1 млн кВт·ч) по сравнению с аналогичным периодом 2017 г. – до 61 млрд 51,9 млн кВт·ч. Согласно материалам НАЭК, плановое задание по производству электроэнергии за девять месяцев перевыполнено на 1,2 %.

Электростанции госпредприятия за указанный период отпустили в рынок 57 млрд 375,8 млн кВт·ч электроэнергии против 60 млрд 358,6 млн кВт·ч в январе – сентябре 2017 г.

Доля «Энергоатома» в общей структуре отпущенной электроэнергии в ГП «Энергорынок» составила 54 % (–4 п. п. к январю – сентябрю 2017г.), в общей структуре производства электроэнергии в стране – 52,7 % (–3,9 п. п.).

Коэффициент использования установленной мощности АЭС НАЭК составил 67,2 %, что на 3,6 п. п. меньше, чем в январе – сентябре 2017 г. При этом коэффициент готовности несения номинальной электрической нагрузки составил 68,2 %, что на 8,9 п. п. меньше, чем за девять месяцев 2017 г.

В работе АЭС Украины за девять месяцев зафиксировано 16 учетных нарушений – на восемь больше, чем за аналогичный период 2017 г.

По итогам января – сентября текущего года общая продолжительность пребывания энергоблоков АЭС в ремонтах составила 1205,99 суток против 857,89 суток за аналогичный период 2017 г.

Учитывая все вышесказанное, отметим, что наступивший отопительный сезон вряд ли будет легким как для населения, так и для предприятий энергетической отрасли. Очередное повышение коммунальных тарифов, вполне вероятно, ляжет тяжелым бременем на плечи не только населения, но и государственной казны в виде очевидного дальнейшего роста

субсидий і долгов в оплаті услуг ЖКХ. Готовність підприємств енергетическої отрасли к проходженню отопительного сезона также не виглядит однозначной. Если к объемам закачки природного газа в ПХГ вопросов немного, то підприємствам-тепловикам выполнить правительственные планы по накопленню запасов угля пока не удалось. Кроме того, определенное беспокойство вызывает запас прочности ядерной отрасли – участвовавшие накануне отопительного сезона поломки оборудования и, как следствие, остановки блоков АЭС на вынужденные ремонтные работы не способствуют излишнему оптимизму (*При написании работы использовалась информация таких источников: Министерство топлива и угольной энергетики Украины (<http://mpe.kmi.gov.ua>); НЭК «Укрэнерго» (<https://ua.energy>); НАЭК «Энергоатом» (<http://www.energoatom.kiev.ua>); НАК «Нафтогаз Украины» (<http://www.naftogaz.com>); Луга.net (<http://www.liga.net>); Энергетика Украины (<http://uaenergy.com.ua>); EnKorr (<http://enkorr.com.ua>); Интерфакс-Украина (<http://interfax.com.ua>); Бизнес-Цензор (<https://biz.censor.net.ua>); UBR (<http://ubr.ua>).*

Наука – суспільству

До 100-річчя НАН України

Газета «Україна молода» (№ 112 від 17 жовтня 2018 р.) опублікувала статтю А. Сигалова про життя та наукову й науково-організаційну діяльність президента Національної академії наук України академіка Б. Патона.

Яке домашнє виховання отримав юний Б. Патон і які шкільні предмети любляв найбільше? Як навчався в Київському індустріальному інституті (нині – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» ім. І. Сікорського)? Який внесок у перемогу в Другій світовій війні зробили українські науковці, які працювали в евакуації у Нижньому Тагілі під керівництвом академіка Є. Патона? Яких результатів і завдяки чому їм вдалося досягти? Якими були основні віхи в діяльності НАН України і її очільника до здобуття нашою державою належності та з якими труднощами довелось стикнутися за нових умов?

Відповіді на ці й багато інших запитань дізнавайтесь за посиланням: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3372/188/127235/#> (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 26.10).*

17 жовтня 2019 р. відбулося спільне засідання Президії Національної академії наук України та Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти з питання «Національна академія наук України: основні засади розвитку та державної підтримки».

Варто зазначити, що цей захід став перший виїзним засіданням Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти.

Головували на зібранні та звернулися до присутніх зі вступними словами президент Національної академії наук України академік Б. Патон і перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, народний депутат України О. Співаковський.

Учасники засідання заслухали й обговорили три доповіді.

З доповіддю «Про основні засади розвитку та державної підтримки Національної академії наук України» виступив перший віце-президент НАН України, голова Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України академік А. Наумовець.

Про участь НАН України в розробленні проекту державної стратегії розвитку науки, технологій та інноваційної діяльності, а також завдання академії, які випливають із цієї стратегії, розповів віце-президент НАН України, директор Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України академік А. Загородній.

Історії заснування й розвитку НАН України, а також її сучасному статусу в Українській державі стосувався виступ заступника голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, голови підкомітету з питань наукової та науково-технічної діяльності цього комітету, народного депутата України І. Кириленка.

В обговоренні зазначених доповідей узяли участь заступник міністра освіти й науки України М. Стріха, голова наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій академік А. Білоус, голова Північно-східного наукового центру НАН України та МОН України академік В. Семиноженко, голова Західного наукового центру НАН України та МОН України академік З. Назарчук, заступник директора з наукової роботи Інституту математики НАН України доктор фізико-математичних наук, професор О. Антонюк, директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України академік Я. Яцків і перший віце-президент НАН України академік В. Горбулін.

На завершення обговорення слово було надано членам парламентського комітету, народним депутатам України О. Скрипнику, Т. Кременю і В. Литвину.

Потому Президія академії і комітет ухвалили спільне рішення, а академік Б. Патон і народний депутат України О. Співаковський підписали Меморандум про співробітництво між Національною академією наук України та Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти.

Докладну інформацію про засідання читайте на нашому сайті (22 вересня 2018 р.) ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2018. – 19.10).***

Основні напрями діяльності НАН України

2–4 жовтня 2018 р. в Ужгородському національному університеті (УжНУ) відбулася VIII Українська наукова конференція з фізики напівпровідників, присвячена 100-річчю Національної академії наук України.

Захід проводився з ініціативи Національної академії наук України, Міністерства освіти і науки України, наукової ради НАН України з проблеми «Фізика напівпровідників і діелектриків» при Відділенні фізики і астрономії (ВФА) НАН України, Українського фізичного товариства, Інституту електронної фізики НАН України, Інституту фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова НАН України, Ужгородського національного університету.

Ректор УжНУ доктор медичних наук, професор В. Смоланка, відкриваючи науковий захід, зазначив: «Нам дуже приємно в стінах університету приймати наукову конференцію такого високого рівня. Я впевнений, що учасникам є про що поговорити, поділитися новітніми науковими здобутками, обговорити значну кількість проблем, що торкаються фізики напівпровідників».

У конференції взяли участь представники академічних установ, закладів вищої освіти та науково-промислових організацій з усіх регіонів України, а також наукових установ та університетів з майже 30 країн: Польщі, Німеччини, Франції, Хорватії, Швеції, Японії, Великої Британії, США й ін. Понад 120 учасників зареєструвалося безпосередньо на конференції, 273 – у режимі онлайн-реєстрації, більше ніж 100 студентів стали учасниками заходу без реєстрації. Загальна кількість поданих матеріалів становила 257, з них було відібрано 24 доповіді зі статусом пленарних і запрошених.

Доповіді, представлені на конференції, охопили сучасні напрями досліджень у галузі фізики напівпровідників: нові фізичні явища в об'ємі й на поверхні напівпровідників; фізичні явища у низькорозмірних структурах; фізика напівпровідникових приладів; матеріалознавство, технології та діагностика напівпровідникових матеріалів.

У рамках зібрання відбулася виїзна сесія наукової ради з проблеми «Фізика напівпровідників і діелектриків» при ВФА НАН України. На ній розглядалися поточний стан справ та плани роботи на найближчий час (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 16.10*).

З 9 по 11 жовтня 2018 р. Науковий гідрофізичний центр НАН України спільно з державною установою «Держгідрографія» Міністерства інфраструктури України провели чергову спільну морську комплексну науково-дослідну експедицію «Чорне море-2018».

Ця експедиція є одним з додаткових заходів з розвитку морських наук, приурочених до відзначення 100-річчя Національної академії наук України.

Під час експедиції, що проводилася відповідно до положень угоди про науково-технічне співробітництво між зазначеними установами, було досліджено акваторію північно-західної частини Чорного моря з використанням великого гідрографічного катера «О. Солодунов» (судновласник – державна установа «Держгідрографія»). Загальна протяжність маршруту експедиції – понад 160 морських миль.

Дослідники:

- виконали гідроакустичну зйомку ділянок загальною площею понад 70 км² для визначення характеру донного рельєфу та знаходження природних і штучних об'єктів на дні моря;

- отримали океанографічні дані для побудови відповідних геоморфологічних інформаційних моделей для різних ділянок дна північної акваторії Північно-західного шельфу Чорного моря з урахуванням її структурних і літологічних характеристик;

- виявили ряд затонувих об'єктів, визначили їхні координати й розміри (усього близько 100 об'єктів різного розміру);

- здійснили океанографічну зйомку для визначення динамічних процесів морського середовища, а також виміряли їхні параметри в найважливіших для мореплавання прибережних районах.

Результати експедиційних досліджень буде використано для створення, забезпечення функціонування та наповнення гідрографічного фрагмента банку цифрових океанографічних даних НАН України, а також для забезпечення безпечних умов мореплавства, інформування про можливі зміни морського середовища, коректури морських навігаційних карт, порадників і посібників для плавання на морських судноплавних шляхах України.

У процесі експедиційних досліджень було також удосконалено методологію організації та проведення спільних морських досліджень на спеціалізованих суднах ДУ «Держгідрографія» Міністерства інфраструктури України з використанням технічних засобів дослідження морського середовища вказаної установи й Наукового гідрофізичного центру НАН України [у зв'язку з майбутнім міжнародним Десятиріччям науки про океан в інтересах сталого розвитку (2021–2030 рр.), проголошеним 5 грудня 2017 р. резолюцією (A/RES/72/73) Генеральної Асамблеї ООН].

Експедиція проводилася в рамках пілотного проекту розроблюваної спільної науково-технічної програми Національної академії наук України та Міністерства інфраструктури України у сфері океанографічного і гідрографічного вивчення морського середовища та внутрішніх водних шляхів України в інтересах підвищення ефективності навігаційно-гідрографічного забезпечення безпеки судноплавства на період 2018–2022 рр.

Після закінчення експедиції 12 вересня 2018 р. у приміщеннях Морського вокзалу м. Одеса відбулася тематична прес-конференція для

засобів масової інформації, спікери якої підбили попередні підсумки проведених досліджень.

У прес-конференції взяли участь зацікавлені представники ДУ «Держгідрографія», ДП «ЧорноморНДІпроект», Одеської філії ДП «Адміністрація морських портів України» (адміністрація Одеського морського порту), Чорноморської філії ДП «Адміністрація морських портів України» (адміністрація Морського порту «Чорноморськ»), філії «Дельта-лоцман» ДП «Адміністрація морських портів України», казенного підприємства «Морська пошуково-рятувальна служба» Міністерства інфраструктури України, а також Наукового гідрофізичного центру Національної академії наук України, профільні фахівці, науковці й ін.

Нагадаємо, що перша спільна комплексна річкова експедиція «Дніпро-2018» у рамках пілотного проекту науково-технічної програми проводилася в акваторії Канівського водосховища р. Дніпро і тривала сім днів – з 8 по 14 вересня 2018 р.

Упродовж 2018 р. представники ДУ «Держгідрографія» та Наукового гідрофізичного центру НАН України планують провести ще одну спільну комплексну експедицію в акваторіях р. Дунай (на внутрішніх водних шляхах загальноєвропейського значення).

Більше про експедицію «Чорне море-2018» дізнавайтеся за посиланнями: <https://mtu.gov.ua/news/30270.html> (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>)). – 2018. – 19.10).

13 жовтня 2018 р. у Головній астрономічній обсерваторії (ГАО) НАН України відзначили загальнопланетарне свято – осінній День астрономії. На святкування вчені запросили всіх охочих, кому цікаве зоряне небо.

Програмою заходу було передбачено Голосіївські астрономічні посиденьки, кілька екскурсій обсерваторією та музеєм її історії, публічну бесіду про роль астрономії в житті пересічних громадян, а також вечірні спостереження Місяця, Марса й зір.

Напередодні весняного Дня астрономії-2018 науковий співробітник лабораторії швидкоплинних процесів у зірках ГАО НАН України І. Верлюк в ефірі програми «Ранковий формат» радіостанції «UA: Українське радіо» розповідала, що всесвітній День астрономії було започатковано 1973 р. у США. Відзначати його шляхом проведення різноманітних акцій з демонструванням зоряного неба всім охочим запропонував американський науковець Д. Бергер. Його ініціативу підхопили астрономи інших країн – як фахівці, так і аматори. День астрономії святкують обсерваторії, планетарії, клуби за інтересами тощо. Найпопулярнішим об'єктом спостережень у цей день є Місяць, оскільки він розташовується найближче до Землі, а отже, його видно найкраще. День астрономії відзначається двічі на рік: навесні – між серединою квітня і серединою травня, восени – між серединами вересня й

жовтня. Свято припадає на суботу, найближчу до фази першої чверті Місяця (молодика), оскільки наш природний супутник найзручніше спостерігати саме між першою та другою чвертю, доки Сонце освітлює до половини його видимої із Землі поверхні.

Цього разу День астрономії розпочався посиденьками (формат – вільне спілкування на астрономічні теми), під час яких завідувач лабораторії методологічного та інформаційного забезпечення освіти й науки (астрономічної) Науково-навчального центру ГАО НАН України та Київського національного університету ім. Т. Шевченка І. Крячко за чаєм і кавою обговорив з гостями установи останні новини в галузі досліджень космосу й розповів про плани обсерваторії на найближчий час.

Науковець насамперед привітав учасників посиденьок з міжнародним астрономічним святом, а також нагадав, що осінній День астрономії-2018 присвячується 100-річчю Національної академії наук України, якій і належить обсерваторія. За словами І. Крячка, в астрономії нещодавно сталося кілька прикрих подій, пов'язаних з тимчасовою, як сподіваються фахівці, непрацездатністю деяких космічних апаратів. Так, услід за Космічним телескопом ім. Габбла в захисний режим роботи перейшла рентгенівська обсерваторія «Чандра». Ці телескопи відновлять свою роботу, але землянам варто готувати нові, досконаліші, космічні апарати.

Аматори й шанувальники астрономії, які завітали на свято до ГАО НАН України, особливо цікавилися природою чорних дір і життям зір. Відповідаючи на запитання аудиторії, І. Крячко пояснив, що наразі чорні діри виявляють непрямими методами – побачити їх неможливо, оскільки ці об'єкти не випромінюють світла. Припущення про існування чорної діри в певному місці робиться за результатом дослідження того чи іншого об'єкта, який навколо неї обертається. За законами фізики, таке обертання можливе лише в разі, якщо на об'єкт діє сила гравітації, що не дає йому відлетіти в космічний простір і утримує на визначеній орбіті. За словами науковця, мінімум мінімум для астрономічних досліджень є знання маси об'єктів та відстані до них. Якщо відома маса видимого об'єкта, що обертається за певною орбітою, то можна визначити й масу, яка його утримує силою гравітації. Зазвичай виходить, що така маса має бути величезною – у порівняно невеликому об'ємі. Це і є так звана чорна діра. Її присутність можна також визначити в подвійних системах: у такому випадку видимий об'єкт постійно втрачає речовину, «засмоктувану» чорною дірою, унаслідок чого утворюється потужне рентгенівське випромінювання. Його астрономи спостерігають за допомогою спеціальних рентгенівських телескопів.

Сучасні астрономи виокремлюють три основні типи чорних дір. По-перше, чорні діри зоряного типу. Вони виникають у результаті колапсу, тобто вибуху зір на останніх стадіях їхнього існування. Як принагідно зауважив І. Крячко, за підрахунками вчених, переважна більшість зір – близько 70 % – не існують поодиночі: вони утворюються з газопилових хмар родинами. З цієї точки зору, наше Сонце є нетиповим, і одне з актуальних

завдань астрономії полягає в пошуку споріднених з ним зір. Зробити це можливо шляхом співставлення хімічного складу сусідніх зір.

Другий тип – надмасивні чорні діри, розташовані в центрах галактик. Власне, саме навколо таких чорних дір галактики й формувалися.

Останній тип – чорні діри проміжної маси. Як випливає з назви, вони посідають проміжне місце між чорними дірами зоряної маси й надмасивними чорними дірами. Знайти такі об'єкти астрономії ще лише належить.

Коментуючи ілюстрації, розвішані стінами астрономічного класу Музею історії ГАО НАН України, у якому й тривали посиденьки, І. Крячко розповів, що тривалий час співробітники обсерваторії видавали стінгазету «Телескоп», матеріали з якої (наприклад, картина під назвою «Філія ГАО НАН України» на Місяці) разом зі спогадами співробітників обсерваторії (як нинішніх, так і колишніх) увійдуть до книги, яка, як передбачається, має побачити світ до 75-річчя ГАО НАН України у 2019 р.

Потому частина учасників посиденьок і новоприбулі відвідувачі вирушили на екскурсії територією обсерваторії та музеєм її історії, які для них провів провідний інженер лабораторії методологічного та інформаційного забезпечення освіти й науки (астрономічної) Науково-навчального центру ГАО НАН України та Київського національного університету ім. Т. Шевченка кандидат фізико-математичних наук Г. Ковальчук. Гості дізналися, що установа розташована на площі близько 30 га посеред Голосіївського лісу. Обсерваторію було започатковано як астрометричну, проте з часом наукові роботи, виконувані її вченими, охопили практично весь спектр астрономічних досліджень – від досліджень Землі до вивчення галактик. Саме тому вона отримала назву Головної. Попри істотну засвіченість тутешнього неба (тому й несприятливий астроклімат) – через близькість вогнів великого міста – чимало космічних об'єктів (зокрема, й найпомітнішу із Землі частину нашої галактики Чумацький Шлях) можна спостерігати і в цій місцевості, що доводять численні вдалі знімки, зроблені українським астрофотографом Б. Боровиком. Треба зауважити, що, коли обсерваторію споруджували, межа Києва пролягала поблизу автовокзалу «Південний». Нині ж місто практично оточило Голосіївський ліс зусібіч і просунулося далі на південь.

Особливе місце в ГАО НАН України посідає один з її шести діючих телескопів – сонячний телескоп АЦУ-5, названий на честь видатного вітчизняного астронома Е. Гуртовенка. Він належить до трійки найкращих у світі сонячних телескопів, оскільки дає змогу отримувати досить детальний спектр випромінювання зорі, від якої залежить життя на нашій планеті.

Г. Ковальчук також продемонстрував відвідувачам вікові (щонайменш 300–400-річні) дуби, які, за легендою, було висаджено вздовж стежки, якою ченці, що мешкали в Китаївській пустині, ходили в гості до ченців тепер Феофанівського Свято-Пантелеймонівського монастиря. Нині ці дерева охороняються законом, про що інформують відповідні таблички на кожному з них.

Музей історії ГАО НАН України було створено у 2004 р. до 60-річчя обсерваторії. Музей розташовується на чотирьох поверхах павільйону подвійного довгофокусного астрографа.

Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР (нині – НАН України) було засновано 17 липня 1944 р. Її засновником і першим директором став відомий астроном і геофізик, академік О. Орлов (1880–1954). Треба зазначити, що ідея створення обсерваторії в системі академії виникла ще 1919 р. Спочатку О. Орлов планував, що для будівництва обсерваторії буде відведено місце поблизу Канева, біля Чернечої гори. Проте ні в буремні 1920-ті роки, ні пізніше, у 1938 р., коли О. Орлов знову порушив питання про будівництво обсерваторії (тепер уже в районі Звіринецької гори в Києві), цю ідею не вдалося втілити в життя. І лише у 1944 р. завдяки ентузіазмові й наполегливості О. Орлова було прийнято постанову Раднаргоспу УРСР про створення Головної астрономічної обсерваторії Академії наук УРСР в м. Київ. Місцем спорудження обсерваторії обрали мальовничу, оповиту легендами галявину в Голосіївському лісі, проект доручили розробити відомому архітектору, академіку архітектури О. Щусєву.

Проте грандіозний проект О. Щусєва з багатьох об'єктивних причин не вдалося реалізувати – він залишився тільки в архіві обсерваторії, яка все ж поступово, хоча й довго розбудовувалася. Спочатку в тимчасових павільйонах встановлювалися астрономічні інструменти, отримані за репараціями з Німеччини. Згодом було побудовано нові павільйони, придбано нові телескопи. Сучасний головний корпус обсерваторії (за проектом київського архітектора В. Ковалєва) було споруджено у 1977 р.

За роки свого існування обсерваторія стала визначним науковим центром, відомим у всьому світі. Цьому сприяла наполеглива робота її вчених під керівництвом директорів – академіка О. Орлова (1944–1948 і 1951–1952 рр.), члена-кореспондента АН УРСР В. Цесевича (1948–1951 рр.), члена-кореспондента АН УРСР А. Яковкіна (1952–1959 рр.), академіка Є. Федорова (1959–1973 рр.), доктора фізико-математичних наук І. Ковалєва (1973–1975 рр.), академіка Я. Яцківа (від 1975 р. і досі).

Експозиції музею

На першому поверсі музею в центральній частині залу відвідувач зустрічає плакат з повідомленням, що з нагоди 60-річчя ГАО НАН України мала планета № 15675 отримала назву «Голосіїв».

На великому стенді в центральній залі музею історію ГАО відображено у фотографіях. Тут же, на першому поверсі, розташовується один із перших інструментів обсерваторії – вертикальний круг Ваншаффа. Отримані за його допомогою каталоги схилень зір було визнано одними з найточніших астрометричних каталогів.

Оскільки О. Орлов замислював обсерваторію як астрометричний заклад, то перші дослідження стосувалися фундаментальної та фотографічної астрометрії. Крім того, академіка О. Орлова вважають засновником глобальної геодинаміки: його класичні роботи об'єднали методи астрономії й

геофізики для дослідження Землі як планети. Талановитий учень О. Орлова академік Є. Федоров здобув всесвітнє визнання завдяки своїм теоретичним розробкам щодо нутації (руху) Землі, які заклали основи для подальших робіт учених різних країн. Цікаво, що в 1960–1980 рр. для геодинамічних досліджень широко використовувався унікальний, майже 100-річний ряд координат полюса Землі, обчислений співробітниками української обсерваторії. Упродовж тривалого часу світовий пріоритет у дослідженнях обертання Землі класичними оптичними методами належав саме астрометристам ГАО НАН України.

Стенди музею знайомлять з досягненнями астрометричних досліджень, здійснюваних в обсерваторії, зокрема з участю відділів установи в міжнародних проектах: відділу космічної геодинаміки – у роботі Міжнародної служби обертання Землі, відділу астрометрії – у міжнародному космічному проекті ГППАРКОС тощо.

До речі, першу Державну премію УРСР в галузі науки й техніки співробітники астрометричних відділів обсерваторії отримали 1983 р. за цикл робіт «Розробка теорії і практична побудова координатних систем для геодинамічних, селенодезичних і космічних досліджень».

Серед експонатів представлено й деякі речі, що стосуються перших років існування ГАО НАН України, – крісло перших директорів, перша друкарська машинка, перший глобус Місяця, перші засоби обчислення (таблиці, рахівниця, арифмометр) тощо.

На другому поверсі у круглій частині башти музею зібрано подарунки і вітальні адреси з нагоди ювілеїв обсерваторії та її нинішнього директора академіка Я. Яцківа.

У вітринах демонструються альбом проекту обсерваторії О. Щусєва, значки різних обсерваторій, конференцій, альбоми марок, зразки метеоритів тощо. Експонується також конверт з автографом американського астронавта Н. Армстронга – першої людини, яка побувала на Місяці.

На третьому поверсі музею представлено астрофізичну кімнату. Її експонати розповідають про те, як із часом розширювалася тематика досліджень ГАО НАН України. Наприклад, активні астрофізичні дослідження почалися зі встановленням у 1959 р. рефлектора з діаметром 70 см (АЗТ-2).

Для відділу фізики планет основним напрямом роботи було дослідження фізичних і оптичних властивостей атмосфер та поверхонь планет і їхніх супутників, теорія перенесення випромінювання. Завдяки виготовленим приладам ученим обсерваторії вдалося отримати істотні здобутки у вивченні Марса, Сатурна, Юпітера. Крім того, відділові було довірено оброблення й аналіз перших космічних знімків Місяця, Марса та Венери.

Кометні дослідження в обсерваторії заснувала В. Конопльова. Особливого успіху за цим напрямом було досягнуто в теоретичних роботах. Передбачення щодо будови ядер комет, зроблені учнем В. Конопльової

Л. Шульманом, підтвердилися під час міжнародної місії до комети Галлея у 1986 р. Саме українська Обсерваторія виступила організатором всесвітньої мережі наземних спостережень цієї комети.

Відділ фізики Сонця заснував Е. Гуртовенко. Спочатку було організовано участь учених цього відділу в роботі служби Сонця СРСР. Встановлення телескопа АЦУ-5 з високим рівнем автоматизації сприяло вивченню активних сонячних утворень (протуберанців, спалахів), а теоретичні узагальнення дали змогу одержати нові дані про фізичні процеси на Сонці.

Стенди інформують і про сучасний стан астрофізичних досліджень у ГАО НАН України. Серед іншого також про участь відділу фізики Сонця в космічному експерименті КОРОНАС, дослідження голубих карликових галактик відділом фізики зір і галактик, моделювання хімічної еволюції ряду галактик, а також про відкриття галактик з дуже низьким вмістом важких елементів.

Окремий стенд присвячено будівництву Високогірної спостережної бази на піку Терскол у Приельбруссі, яке розпочалося 1970 р. й успішно завершилося встановленням телескопа з діаметром дзеркала 2 м у 2001 р. Колектив співробітників ГАО НАН України у 2003 р. отримав Державну премію України в галузі науки й техніки за виконання робіт з теми: «Розробка теоретичних основ та унікальної спостережної бази в Голосієві та на Терсколі для досліджень Сонця та тіл Сонячної системи».

Головним експонатом четвертого поверху музею є подвійний довгофокусний астрограф Штейнгеля. Цей телескоп було сконструйовано в 1912–1914 рр. О. Штейнгелем. У 1949 р. прилад перевезли з Німеччини та встановили в українській обсерваторії. За весь час роботи на цьому телескопі було одержано понад 6 тис. платівок, з ним працювали кілька поколінь спостерігачів.

Фотографії на стіні четвертого поверху відображають етапи розвитку астрономічних інструментів від квадранта в Обсерваторії Улугбека до космічного телескопа ім. Габбла.

На карті поверхні Місяця позначено кратери, названі на честь співробітників обсерваторії О. Орлова, А. Яковкіна та І. Гаврилова.

Крім стендів, що безпосередньо стосуються історії ГАО НАН України, у музеї представлено матеріали, які інформують про світові досягнення астрономії та космічних досліджень.

Цікаво, що саме в ГАО НАН України було складено перший у світі атлас Місяця за знімками від космічних зондів, а одній з дослідниць обсерваторії належить метод орієнтування на цьому природному супутнику Землі за допомогою небесних світил.

Як наголосив І. Крячко, науково-популярні заходи, які проводить обсерваторія, дають змогу широкому загалові особисто поспілкуватися з українськими вченими-астрономами як з першоджерелом важливої наукової інформації. Кожен зі співробітників ГАО НАН України може ознайомити

гостей не тільки з астрономічними дослідженнями за кордоном, а й із власними науковими результатами, що роблять вагомий внесок у розвиток астрономії.

Серед об'єктів, які вивчаються в ГАО НАН України, є коричневі карлики, говорить І. Крячко. Це – тіла масою 75 мас Юпітера й температурою від 900 до 2000°C. Термоядерні реакції в коричневих карликах можуть відбуватися, проте швидко згасають, оскільки їх «паливом» є не водень. Саме тому вони не випромінюють світла і знайти їх часто досить складно. Через це карлики не належать до зір.

На продовження теми вчений зазначив, що, згідно з поширеними нині припущеннями, переважна більшість зір повинна мати власну сонячну систему. «Через це ще трагічнішим видається парадокс Фермі», – говорить І. Крячко. Оскільки в останні роки було виявлено кілька тисяч екзопланет (планет біля інших зір), Національне управління з аеронавтики і дослідження космічного простору (NASA, США) поновило реалізацію проекту з пошуку біосигнатур (ознак позаземного життя). Крім того, триває пошук технологічних сигналів з інших планетних систем з використанням усіх земних телескопів, у тому числі радіотелескопів. Наразі NASA готується до запуску космічного телескопа ім. Д. Вебба з діаметром дзеркала 6 м. За його допомогою планується, зокрема, вивчати атмосфери екзопланет. Важливо, щоб перш ніж супутник опиниться на орбіті було розроблено методику таких досліджень.

Учасники посиденьок також обговорили новину про те, що в поточному році за допомогою розташованого в Австралії радіотелескопа (радіоінтерферометра) було виявлено швидкі гамма-спалахи. Причому цих спалахів протягом 2018 р. було виявлено стільки, скільки за весь попередній період. Це цікавий дослідницький результат, однак досі достеменно невідомо, якою є природа цього явища. Учені схиляються до того, У гонитві за сенсаціями преса вже встигла охрестити ці спалахи відгомонам «зоряних війн» у далеких цивілізаціях чи відкриттям/закриттям порталів крізь простір-час, але наукове середовище ставиться до нього досить обережно. «В астрономії, фізиці й будь-якій іншій науці завжди було так: якщо ти спостерігаєш щось, чого не можеш пояснити, – залиш цю проблему для теоретиків», – говорить І. Крячко.

За розрахунками астрономів, приблизно через 5 млрд років наша галактика має зустрітися з галактикою Туманність Андромеди. Унаслідок цього зіткнення, найімовірніше, відбудеться злиття, утвориться об'єднана зоряна система. В інших подібних випадках усе залежить від швидкості, з якою рухаються галактики. Якщо досить швидко, то вони можуть пролетіти одна крізь одну, як, наприклад, два рої бджіл. Науковцям уже доводилося спостерігати галактики, що взаємодіють. Так, астроном Б. Воронцов-Вельямінов, ретельно вивчаючи фотографічний атлас неба, опублікований у 1950-х роках, виявив близько 300 тис. таких об'єктів, говорить І. Крячко та

пригадує титанічні пошуки Плутона американським астрономом К. Томбо, який присвячував цьому заняттю до 16 год щодня.

І. Крячко також пояснив, як астрономи спостерігають Сонце: «Якщо дивитися на Сонце безпосередньо через телескоп, то він спалить сітківку ока й людина осліпне до кінця життя. Ми завжди демонструємо це гостям на прикладі клаптика паперу: підносимо його до окуляра й тримаємо, доки не задимиться. Для спостережень Сонця потрібен або спеціальний фільтр, або екран для проектування зображення зорі».

Велику кількість важливої інформації про наше світило астрономи розраховують отримати за допомогою космічного зонду «Паркер». Наразі він уже оминув Венеру (яку було використано для гравітаційного маневру), а взимку здійснить свій перший обліт навколо Сонця, наблизившись до нього на відстань 7 млн км. Дослідження Сонця мають у тому числі дати відповідь на запитання про те, до чого готуватися землянам – до потепління чи, навпаки, до похолодання клімату. Аби стверджувати про це впевнено, астрономам потрібно поспостерігати за нашою зорею щонайменше впродовж ще одного циклу її активності, тобто найближчих 11 років. Існує припущення, що гіпотетичне похолодання земного клімату, спричинене Сонцем, було б спроможним нівелювати глобальне потепління, проте такої думки дотримуються лише окремі науковці. Загалом же, зауважує І. Крячко, природні чинники значно серйозніші, ніж антропогенний вплив. Те ж стосується, наприклад, і побоювань, пов'язаних з функціонування Великого адронного колайдера: суто теоретично його робота може спричинити стиснення Землі до стану чорної діри, але насправді енергії, з якими працює цей прискорювач, неспівставні з енергіями та швидкостями космічних частинок, які пролітають крізь земну атмосферу.

Учасники посиденьок також подискутували щодо походження й долі так званого Тунгуського метеорита. Як відомо, це явище не залишило по собі інших слідів, крім поваленого й почасти випаленого лісу та заглибини в земній поверхні. Нині висувуються різні гіпотези, які претендують на пояснення того, що могло тоді статися. За однією з них метеорит міг випаруватися, не зіткнувшись із планетою; згідно з другою він пролетів по дотичній і упав в іншій місцевості, а не там, де спричинив руйнування; відповідно до третьої це був не метеорит, а мала чорна діра, хоча, за теорією С. Гокінга, при наближенні до Землі вона теж мала б випаруватися. Але таємниця Тунгуського метеорита поки не розкрита й потребує ретельного подальшого вивчення.

Відповідаючи на запитання присутніх про те, як космічний апарат може виявити воду на іншій планеті, не торкаючись поверхні цього тіла, І. Крячко зауважив, що такі космічні апарати обладнано спеціальними дуже чутливими гамма-приймачами (гамма-детекторами), що вимірюють випромінювання складових води. У кращих умовах перебуває марсохід Curiosity: просто зараз він пересувається Марсом, обстежуючи його за допомогою лазерної гармати.

За словами вченого, у ГАО НАН України є лабораторія астрокосмічного приладобудування. Так, на космічному апараті «Екзомарс» літає сконструйований в обсерваторії прилад для виявлення та визначення походження (біологічного чи небіологічного) метану на червоній планеті. Цієї осені він збирає інформацію, і, можливо, до кінця поточного року астрономи з'ясують це питання. «Космічне приладобудування і телескопобудування – це найсучасніший інтелектуальний рівень. Воно дає змогу втілити всі найбільш передові досягнення, найновіші технології», – підкреслює І. Крячко.

Після цього тривала дискусія щодо переваг і недоліків різних засобів для здійснення астрозйомки. Якщо коротко підсумувати, то головна перевага фотоплівки полягає в її високій чутливості, тоді як цифрові приймачі характеризуються більшою зручністю, хоча вони й мають фізичні обмеження у вигляді теплового шуму. Але головне те, що їх можна запускати на орбіту й безперешкодно отримувати необхідні дані. До того ж цифрові приймачі постійно вдосконалюються. «Праця науковця важка. Але він має здогадуватися, передбачати, що саме шукає, ставити собі певні цілі, інакше не зможе просуватися. Те саме, до речі, стосується й освіти: перш ніж навчати дітей, потрібно пояснити, для чого їм знадобляться шкільні знання», – наголосив І. Крячко на завершення Голосіївських астрономічних посиденьок.

Потому науковець провів з відвідувачами обсерваторії публічну бесіду «Навіщо Вам астрономія?». Розпочинаючи її, І. Крячко розповів, що в українських школах протягом 1991–2000 рр. астрономія, як окремий навчальний предмет, була відсутня. Її поновили 2001 р., а з 2018/2019 навчального року фізику й астрономію об'єднали в одну дисципліну, проте вчені сподіваються, що це лише тимчасово. Зокрема, НАН України виступила проти такого об'єднання, наполягаючи на тому, що астрономія має викладатися як самостійна дисципліна, у крайньому разі у вигляді окремого модуля. «За часів СРСР стверджувалося, що вивчення астрономії потрібне для формування наукового світогляду. Зараз запитання на кшталт “Навіщо нам астрономія?” або “Навіщо вивчати математику, якщо є калькулятори?” жахають науковців. Тому ми спробували знайти аргументи, навіщо астрономія потрібна пересічним громадянам», – пояснює І. Крячко й пропонує кілька причин для обґрунтування важливості цієї науки в сучасному суспільстві.

Причина перша: люди відчувають тваринний жах перед невідомим, особливо коли йдеться про космічні масштаби. Найчастіше його спричинюють повідомлення про «наближення планети Нібіру», швидку загибель Сонця й інші «кінці світу», які з певною періодичністю пророкують медіа. Отже, бодай елементарні астрономічні знання потрібні для того, щоб не боятися цих поширених міфів. Астероїдна загроза, натомість, є реальною, проте астрономи завчасно помітять небезпеку й попередять про неї.

Причина друга: людина не може вважатися цивілізованою, якщо не має уявлення про світ, у якому живе. Розвіювання безпідставних страхів – усього-на-всього базова потреба, задоволення якої має вивести на вищий щабель – вписування в актуальний історичний контекст і долучення до спільних культурних надбань, адже наукові здобутки стають невід’ємною частиною культури. «Чому, наприклад, до нас ніхто не зможе прилетіти з сузір’я Пегаса? Бо сузір’я як такого немає, зорі розташовані на різних відстанях від нас і проєктуються на уявну небесну сферу, якої теж, фактично, не існує, а є космос. Так само не існує й небесної тверді, і, взагалі, багато наших стародавніх уявлень не відповідають дійсності. Культурна людина має знати про це. Пам’ятати, що сузір’я Оріона можна спостерігати на зимовому небі, а сузір’я Скорпіона на літньому – це, можливо, нюанси, дрібниці. Але ми принаймні маємо бути обізнані з давньогрецькою міфологією, яка лежить в основі астрономічної номенклатури», – стверджує І. Крячко.

Причина третя: астрономічне знання досить серйозно розширює кругозір, підважуючи забобони та хиби кількатисярчної давнини. Цей аргумент, за словами вченого, не втрачає актуальності бодай з огляду на активізацію прихильників уявлення про пласку Землю (до слова, остання їхня «конференція» зібрала близько тисячі учасників).

Причина четверта: «сон розуму породжує чудовиськ». Якщо світобудову не пояснюють науковці, за них це роблять астрологи, провидці й інші шарлатани. «Науковець, який шукає щось нове, – ходить межею відомого й невідомого, – говорить І. Крячко. – Його не можна звинувачувати в ненаукових міркуваннях, якщо вони з’явилися в процесі пошуку наукового результату. Так, відомі астрономи – данець Т. Браге та німець Й. Кеплер – склали гороскопи. Проте якщо Т. Браге був щирим прихильником астрології та намагався знайти підтвердження її науковості, то Й. Кеплера до цього заняття змушувала фінансова скрута, оскільки він не міг прогодувати себе науковою роботою. Водночас саме Т. Браге побудував кілька астрономічних обсерваторій – і це в дотелескопічну еру. Крім того, саме на основі зібраних ним даних Й. Кеплер намагався пояснити рух Марса та зміг відкрити фундаментальні закони, названі пізніше його іменем. Отаким може бути науковий пошук». І. Крячко переконаний, що офіційна заборона астрології не матиме позитивного ефекту, але засобом масової інформації варто було б цікавитися позицією передусім справжніх фахівців, а не висновками, які не мають жодного наукового підґрунтя.

Причина п’ята: вивчення астрономії – вияв глибокого розуміння цінності нашого життя. «Наш Всесвіт – найкращий зі світів, бо уможливив наше існування, бо ми є результатом його еволюції від простих хімічних реакцій до складних форм життя», – наголошує І. Крячко.

Із докладнішою аргументацією можна ознайомитися в статті І. Крячка «Навіщо Вам астрономія?» за посиланням: <http://www.nashenebo.in.ua/kultura/navishcho-vam-astronomiia>.

Відеозапис лекції з осіннього Дня астрономії-2018 доступний за посиланням: https://youtu.be/Fs6g_4ly7PU.

Під час подальшого обговорення актуальних проблем астрономічної науки І. Крячко нагадав, що 24 серпня 2006 р. на черговому конгресі Міжнародного астрономічного союзу (МАС) Плутон позбавили статус планети й перевели в категорію карликових планет, аби спростити дослідникам роботу, адже, як тоді зазначалося, поряд з ним, у поясі Койпера, кружляє чимало подібних об'єктів, відкриваючи які, довелося б постійно збільшувати кількість планет у Сонячній системі, що не дуже зручно. Але коли космічний апарат «Нові горизонти», призначений для докладнішого вивчення малих тіл Сонячної системи, які обертаються на її «околицях», у 2015 р. нарешті долетів до Плутона й надіслав на Землю перші його знімки, стало зрозуміло, що з Плутоном вчинили несправедливо (цікаво, що після рішення МАС 2006 р. в одному зі штатів США було ухвалено закон, який приписував і далі визнавати Плутон планетою). Тому, говорить І. Крячко, йому, найімовірніше, буде повернуто статус планети. Нині «Нові горизонти» прямують до одного з об'єктів поясу Койпера. До речі, на цьому космічному апараті міститься капсула з прахом американського астронома К. Томбо, який відкрив цю планету.

Між іншим, науковці просять не вести мову про пошуки «нової дев'ятої планети», оскільки ця планета вже є – Плутон. Натомість нині вчені припускають наявність принаймні одного досить великого об'єкта в поясі Койпера. Це тіло поки що не виявлено, інфрачервоні (теплові) огляди небесної сфери не дають підтвердженнь його існування, проте дослідження тривають.

Гості осіннього Дня астрономії в ГАО НАН України були активними учасниками обговорення й також ділилися цікавою інформацією. Так, керівник київського Клубу аматорів астрономії «Астрополіс», що функціонує при Астрономічній обсерваторії Київського національного університету ім. Т. Шевченка, М. Лашко розповів історичну притчу про середньовічного близькосхідного астронома Насреддіна Тусі, що ілюструє важливість астрономічних знань. На початку XIII ст. учений зібрався споруджувати обсерваторію та з проханням про фінансування цього проекту звернувся до хана Хулагу, внука Чингізхана. Той відмовив, сказавши, що не викидатиме грошей на вітер. Тоді Насреддін Тусі запропонував провести невеликий експеримент: скинути з висоти мідний чан. Гуркіт спричинив паніку в хановому війську. Тоді астроном промовив до правителя: «Знаючи, що відбувається у небі, ми будемо спокійні на землі».

На продовження цієї думки І. Крячко підкреслив, що люди, часом самі про це не здогадуючись, постійно користуються здобутками астрономії в повсякденному житті. Наприклад, система глобального позиціонування (GPS), яка тепер є практично в кожному мобільному пристрої, функціонує завдяки штучним супутникам, які, кружляючи навколо Землі, визначають координати кожного користувача. Ці супутники працюють у системі

координат, засновані на положенні квазарів на небесній сфері. Календарі та найперші, доатомні годинники було створено саме завдяки спостереженню зоряного неба. «Астрономічні здобутки в цьому всьому заховано дуже глибоко, їх не побачити неозброєним оком. Вони надзвичайно потрібні людині. Крім того, наука – це складова культури, вона розвиває логічне мислення й інтелект у цілому», – говорить учений.

У другій частині бесіди І. Крячко презентував науково-популярний Youtube-канал Science in UA. Кілька років тому його створив астрофотограф Б. Боровик. Тоді канал мав назву Astronomy in UA, оскільки наповнювався інформацією про досягнення сучасної астрономії. Проте оскільки нині ця наука дедалі частіше виступає об'єднаним ядром кількох наук, виходить на міждисциплінарний рівень, то Youtube-канал було перейменовано. Спершу контент ресурсу складали новинні відеоролики, у яких І. Крячко інформував про останні астрономічні новини. Але згодом автори зосередилися на продукуванні коротких навчальних фільмів, які в доступній формі відповідають на найбільш часті запитання із серії: що? чому? як? навіщо?

За словами І. Крячка, цього літа проект зі створення подібних навчальних фільмів з природничих дисциплін, а також інших пізнавальних матеріалів підтримує благодійний фонд NOVA URANIA. У планах – об'єднати зусилля всіх науковців і аматорів, які проводять просвітницьку роботу та хотіли би працювати саме в цьому напрямі. Як наголосив учений, головне в таких фільмах – це якісний текст, відеоряд – лише додаток до нього. Хоча візуалізація, безумовно, потрібна. Крім того, її варто було б використати при укладанні шкільних підручників нових поколінь (зокрема, і підручників для профільних шкіл) – уже інтерактивних. Крім того, на думку І. Крячка, в національному законодавстві варто було конкретизувати норму щодо державної підтримки наукової популяризації (скажімо, закріпити квоти для науково-популярної інформації у ЗМІ, передусім на телебаченні та радіо). У Китаї та Індії, наприклад, свого часу було навіть ухвалено спеціальні закони, які регулюють це питання. «Я часто спілкуюся з журналістами. На жаль, багато хто з них зовсім не орієнтується в актуальних наукових проблемах, але шукає сенсацій. І сенсації в науці справді є, хоча мають не такий вигляд, як ми зазвичай бачимо. Україна – велика країна, яка була ще й дуже освіченою. Взяти й занедбати це – страшна безвідповідальність. Тільки з наукою ми матимемо перспективу у світі, – підкреслює І. Крячко. – Так, крім традиційних медіа, науковці тепер мають змогу прямо звертатися до людей, володіють новими інструментами поширення інформації. Проте кожному варто бодай раз у житті отримати власний досвід спостережень за допомогою телескопа, бодай раз послухати справжнього, живого астронома. Люди, які приходять до нашої обсерваторії, мають таку нагоду. Звичайно, соціальні мережі потрібно використовувати, однак ЗМІ є і будуть. Не всі вчені спроможні доступно розповісти про суть і результати своїх досліджень. Потрібні, як я їх називаю, “тлумачі” – наукові журналісти, які, з одного боку, майстерно володіють словом, а з іншого –

розуміються на науці. Адже наука дедалі більше відходить від явних, очевидних, інтуїтивно зрозумілих речей. І про неї важко розповідати просто. А треба вміти пояснити навіть п'ятирічній дитині» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 19.10).

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

4–5 жовтня 2018 р. в Інституті фізики НАН України відбулася зустріч українських науковців з представниками компанії LG Electronics (Республіка Корея).

Захід було організовано Президією Національної академії наук України й Інститутом фізики НАН України на прохання корейської сторони.

Компанія LG Electronics є однією з найпотужніших компаній Республіки Корея в галузі електроніки, всесвітньо відомих, зокрема, завдяки виробництву рідкокристалічних дисплеїв. Вона має давні ділові відносини з Інститутом фізики НАН України, під час яких було впроваджено істотні вдосконалення в технологію виробництва.

Представницьку корейську делегацію очолював старший віцепрезидент компанії LG Electronics Д. С. Лі, до складу делегації входили також заступник директора науково-дослідної частини компанії LG Electronics С.В. Х'юн, директор філіалу компанії LG Electronics у Східній Європі В. К. Мін і керівники підрозділів компанії, усього вісім осіб.

Із зарубіжними гостями зустрілися перший віцепрезидент НАН України, голова Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України академік А. Наумовець, заступник академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України член-кореспондент НАН України А. Негрійко, директор Інституту фізики НАН України член-кореспондент НАН України М. Бондар і завідувач відділу цього інституту доктор фізико-математичних наук В. Назаренко, заступник директора Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України академік С. Фірстов і завідувач відділу цього інституту член-кореспондент НАН України Ю. Мільман, завідувач відділу Інституту металофізики ім. Г. В. Курдюмова НАН України доктор фізико-математичних наук, професор В. Носенко, ряд інших співробітників установ академії та керівник ТОВ «Гресем інновейшен» кандидат фізико-математичних наук В. Семенюк (Україна).

У вступному слові академік А. Наумовець зазначив, що проведення цього спільного заходу стало можливим завдяки багаторічній співпраці між українськими й корейськими вченими. Він коротко поінформував гостей про історію й напрями цього співробітництва та зазначив, що співпраця з LG Electronics належить до пріоритетних міжнародних зв'язків НАН України.

Корейські гості виступили з презентацією про компанію LG Electronics та розповіли про деякі завдання, що стоять перед нею на шляху її подальшого технологічного розвитку. Українські учасники зустрічі виголосили доповіді

про свої розробки, що можуть стати основою для продовження співпраці. Гості з LG Electronics відзначили високий інноваційний потенціал наукових установ НАН України і висловили свою зацікавленість у подальшому співробітництві з українськими вченими. За підсумками зустрічі було підписано відповідний протокол про наміри (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 19.10).

До 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

С. Закірова, ст. наук. співроб. Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського

Полемологічні виміри інформаційних стратегій минулого

У статті розглядаються особливості використання інформації в підготовці та проведенні військових кампаній державами стародавнього світу. Виділена актуальність використання полемологічного підходу до дослідження інформаційних стратегій минулого. Проводиться аналіз способів і методів використання інформації під час проведення воєн державними діячами й полководцями минулого. Зазначено, що вплив на суспільство через створення та поширення певної інформації як явище суспільного життя виникло ще за часів держав стародавнього світу. У стародавньому світі інформаційні дії під час проведення військових кампаній вважалися військовими хитрощами. Як і в сучасних інформаційних війнах головними руйнівними компонентами військових хитрощів минулого було використання інформації у формі дезінформації, пропаганди чи агітації. Показано, що військові начальники держав стародавнього світу через інформаційні стратегії впливу практично втілювали в життя сучасну методику рефлексивного управління як засіб ведення війни.

Ключові слова: полемологія, інформаційні технології, інформаційні війни, інформаційний вплив, стародавня держава.

Серед сучасних викликів людства чи не найважливішою проблемою стає ефективна протидія інформаційним загрозам. Світ стрімко змінюється, і однією з глобальних рис цих новацій є виокремлення принципово нової сфери життя людства – інформаційної, яка поступово стає домінуючою. Їй властивий новий вид ресурсу – інформація, яка в умовах глобалізації набуває конкретного політичного й матеріального виміру. Разом з появою нового цінного ресурсу з'являються й нові суперечності, спричинені боротьбою за всебічне володіння ним. На жаль, прикметою часу разом з інформаційним суспільством стала й інформаційна війна.

Проблеми інформаційних загроз і різноманітних проявів інформаційних кампаній сьогодні активно вивчаються представниками різних напрямів наукового знання. Вони перебувають у дослідницькому фокусі політологів, соціологів, психологів, істориків, фахівців з проблем комунікативістики, безпеки і військових наук. Коло зазначених питань розв'язують науковці різних шкіл і держав світу. Серед українських

науковців, які активно працюють у сфері вивчення інформаційних технологій і їх використання у військових конфліктах, варто виділити роботи В. Горового [1; 2] і Г. Почепцова [3; 4], у роботах яких наводиться глибока характеристика різних аспектів проблем інформаційної безпеки й інформаційних впливів. Питанням трансформації та еволюції форм інформаційного протистояння присвячено праці О. Курбана, Є. Скулиша, О. Литвиненка. Окремі аспекти проявів інформаційних війн і воєнних інформаційних операцій перебувають у дослідницькому фокусі Ю. Бондаря, О. Соловйова, М. Присяжнюка.

Переважає більшість наукових робіт присвячені характеристиці сучасного стану означеної проблематики, що додатково актуалізує необхідність вивчення історії інформаційних загроз і впливів, оскільки говорити про те, що використання інформації у військових цілях характерно лише для сучасності, є перебільшенням. Дійсно, змінюються форми й методи, стратегії та тактичні ходи інформаційного протистояння, однак загалом це явище було відомо ще в далекому минулому. Відтак метою цієї статті є надолуження знань про особливості використання інформації в підготовці та проведенні військових кампаній державами стародавнього світу, аналіз існуючих на той час стратегій інформаційного впливу під час воєнних протистоянь.

Науковці сьогодні наголошують на актуалізації такого напрямку соціогуманітарних досліджень, як полемологія. Полемологія (від грец. πολέμιος – війна та λόγος – вчення) – це сучасна суспільна наука, що вивчає війни, військові конфлікти й політичне насильство. Полемологія виникла після закінчення Другої світової війни як спроба відповіді на питання про причини виникнення воєн і можливі способи їх усунення. Засновником цього наукового напрямку вважають французького соціолога, доктора права і філософії Г. Бутуля (1896–1980), який уперше вжив термін «полемологія», що став назвою «нової науки» про війну. Введення неологізму було обумовлено тим, що, за задумом її засновника Г. Бутуля, полемологія повинна була докорінно відрізнятись від класичної науки про війну і військового мистецтва та являти собою об'єктивне наукове дослідження війни як соціального явища. Відносячи війну до прискорених форм втрати соціальної рівноваги і своєрідної хвороби суспільства, учений вважав за необхідне глибоке наукове вивчення війни саме як комплексного соціального явища [5, с. 203].

Українські науковці, автори колективної монографії «Гібридна війна: in verbo et in praxi» вважають, що у методологічному відношенні вивчення війни полемологія є найбільш переконливою, адже згідно з її принципами, якщо людство намагається будувати мир, необхідно одночасно обмежувати, зменшувати й ліквідовувати джерела збройних конфліктів і війн [6, с. 11].

Усебічне поширення інформаційних технологій у сучасному світі зумовлює використання відповідних технологій в усіх сферах життя, зокрема й у військовій. На те, що основним джерелом соціальних змін і конфліктів у

будь-якому суспільстві виступають технологічні новації, звертав увагу ще один із засновників Торонтської школи теорії комунікації, канадський учений Х. Інніс. За його концепцією, найбільш значущими технологіями є саме комунікативні, оскільки будь-якому суспільству, для того щоб підтримувати єдність у просторі й часі, необхідні певні засоби, за допомогою яких важлива інформація може передаватися, зберігатися та тиражуватися. Саме появою й поширенням нових засобів комунікації та інформаційних технологій і боротьбою за монополію їх використання Х. Інніс пояснював причини регіональних та світових воєн, зокрема навіть Першої і Другої світових воєн [7, с. 624].

Як вважав американський філософ і соціолог, один з авторів концепції постіндустріального суспільства Е. Тоффлер, сучасне світове суспільство перебуває на інформаційній стадії розвитку людства, а війни на кожній з них були спричинені боротьбою за найважливіші ресурси: землю – в аграрній, промисловість – в індустріальній та інформацію – в постіндустріальній цивілізаціях. У війнах кожного з періодів цивілізаційного розвитку людства перемагає той, хто користується здобутками саме нових технологій і цивілізацій. Він наголошував, що вплив певних ідей призведе до руйнування національної самосвідомості: «інформаційна бомба вибухне у самій гущі людей, осипаючи нас шрапнеллю образів, докорінно змінюючи і сприйняття нашого внутрішнього світу, і нашу поведінку» [8, с. 142].

Сьогодні використання глобальної інформаційної бази, введення в її структури навмисної, спланованої дезінформації вже стало обов'язковим компонентом як сучасних збройних конфліктів, так і просто в напруженні міждержавних, міжнаціональних відносин. Тим самим при переході до інформаційної епохи розвиваються методики відповідних новій епосі – інформаційних, але за наслідками далеко не менш руйнівних воєн [1, с. 95].

Хоча сучасні терміни – «інформаційна війна», «інформаційний тиск», «інформаційна загроза» – наука відносить до постмодерністських, проте вплив на суспільство через створення й поширення певної інформації як явище суспільного життя виникло дуже давно, практично ще за часів держав стародавнього світу. Мета «інформаційних воєн» залишається така ж сама, що і воєн, які ведуться за допомогою звичайної зброї, – вплив на супротивника для його поразки й захоплення територій, людських ресурсів чи матеріальних цінностей.

Найчастіше у військових конфліктах минулого використання таких засобів інформаційних кампаній дослідники й сучасники подій називали військовими хитрощами. Утім, як і в сучасних інформаційних війнах головними руйнівними компонентами таких хитрощів було своєрідне використання інформації, а саме: дезінформація, пропаганда чи агітація (пряма чи опосередкована). Якими б віддаленими в часі не були приклади й методи зазначених принципів ведення війни, вони зберігають певну закономірність – сприяти підйому бойових якостей власного війська,

підірвати моральний дух супротивника, схилити на свій бік цивільне населення, яке перебуває в зоні конфлікту.

Перші приклади використання інформації для вчинення морального й дезорієнтуючого впливу на супротивника відображають автори стародавніх текстів та сучасники давніх подій. Військові начальники використовували такий і до сьогодні відомий метод інформаційно-психологічного тиску, як залякування своєю бойовою могутністю – з метою підриву морального стану як військових ворогуючої сторони, так і цивільного населення. Причому як у минулому, так і сьогодні презентована міць не завжди відповідає справжньому рівню армії, однак цей засіб був та залишається доволі ефективним. Зокрема, під час походу на Індію у 326 р. до н. е. Олександр Македонський, розуміючи, що його послаблена армія не витримає нападу під час відходу, наказав виготовити зразки зброї й одягу, що втричі перевищували нормальні розміри, і розкидати їх на місці свого колишнього табору, нібито все це було забуто випадково. Коли амуніцію зібрали й передали царю індусів його розвідники, то цар відмовився від переслідування, вважаючи, що в Олександра Македонського всі воїни велетенських розмірів [9, с. 48].

Однією з класичних аксіом загальної інформаційної стратегії впливу є норма, коли правдою вважають не те, що було насправді, а те, про що розповіли. Особливо правдивою сприймається така «інформація», коли вона надходить не від загальних засобів інформації, а від «свідків» чи надзвичайно важливих суб'єктів.

Формою фактичного маніпулювання свідомістю людей могли бути й повідомлення оракулів-жерців, які виголошували пророцтва богів. Тлумачення таких жерців частіше за все були пов'язані з необхідністю ствердити точку зору правителя і вчинити цілеспрямований вплив на населення. Натомість інколи «неправильне» тлумачення інформації могло призвести до неочікуваних і навіть фатальних наслідків, особливо коли йшлося про воєнні походи. Так, найбільшого розквіту і швидкого занепаду держава стародавнього Сходу Лідійське царство (VI–VII ст. до н. е.) досягла за часів правління царя Креза. Поштовхом до катастрофи, за легендою, стало неправильне тлумачення правителем отриманої від оракула інформації. Перед важливим боєм з персами, лідійський цар отримав таку відповідь жерця: «Якщо переправишся через річку Галіс, ти зруйнуєш велику державу!» Двозначність відповіді ввела в оману правителя Лідії. Вступивши в бій, він зазнав поразки, потрапив у полон, а його велика держава була зруйнована [10, с. 40].

Сучасна наука сплановані дії, що спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію з метою схилення до прийняття управлінських рішень або вчинення дій, вигідних для суб'єкта інформаційного впливу, вважає спеціальною інформаційною операцією. Ознаками таких спеціальних інформаційних операцій є, зокрема, зростання тенденційності, емоційності, сенсаційності комунікаційних повідомлень. До основних методів проведення

спеціальних інформаційних операцій відносять дезінформацію, пропаганду, диверсифікацію громадської думки, психологічний тиск, поширення чуток та міфів [11, с. 116].

Проте, не зважаючи на новітні терміни і визначення, такі способи й методи ведення війн також не є винаходом сучасності. Дезінформація або недостатньо правдива інформація використовувалася у воєнних кампаніях ще у Стародавньому Єгипті. Під час проведення війни з Хетським царством на рубежі XIV–XIII ст. до н. е. єгипетський фараон Рамзес II припустився ряду помилок у бою біля фортеці Кадеш. Одним з таких тактичних прорахунків була цілковита безпечність фараона, який, покладаючись на донесення своїх радників, що повідомили про відсутність ворога, не вжив заходів щодо перевірки отриманої інформації. Насправді ж хети підіслали розвідників і начебто представників місцевого населення з відомостями про «таємне» розташування свого великого війська та його флангові маневри, що дало можливість раптово атакувати окремі загони єгипетського війська [12]. Проведена провокація стала однією з причин відмови Рамзеса II від подальших активних дій. Тобто використання дезінформації призвело до необхідних хетам наслідків.

На важливість перевірки інформації, яка отримана від можливо недостовірного джерела, зверталася увага й у пам'ятнику давньоіндійської літератури, збірнику настанов благочестивому індійцеві для виконання ним свого громадського, релігійного і морального обов'язку «Законах Ману». Мир і війна, йшлося у ст. 66 VII глави законів, залежать від посла, який «створює і сварить союзників». Стаття 68 давньоіндійського документа вимагала так організувати роботу послів, щоб точно дізнатися наміри іншого царя та докладати необхідних зусиль, щоб той не зашкодив.

У тексті ст. 186 «Законів Ману» царю пропонувалося «дуже стеретися і тих, хто таємно має зв'язки з ворогом, і втікачів із табору супротивника, бо це найнебезпечніші вороги». Водночас закони вимагають від царя своїми діями через інформаторів заохочувати до заколоту воїнів супротивника [13].

Отже, документ часів стародавнього світу підкреслював, що державний діяч вищого рангу, яким є посол чи навіть цар, має постійно проводити інформаційну роботу у внутрішній і зовнішній політиці, метою якої є створення позитивного іміджу своєї країни та спотворення іміджу недружніх держав. Для досягнення зазначеної мети керманічі держави мають використовувати інформаторів і через них впливати на дії різних суб'єктів зовнішньої політики.

Інформаційні стратегії можуть бути спрямовані на широке коло аудиторії, до якої водночас належать як військові, так і цивільне населення. Важливим елементом використання спеціальних операцій як елементів інформаційних стратегій є спрямованість дії на декілька аспектів: підвищену емоційність повідомлення, скерованого на підрич моральних якостей військового супротивника; створення умов для напруження та розірвання внутрішніх соціальних зв'язків серед місцевого населення; активізацію

повідомлень проти політики місцевого керівництва; повторення певної інформації-штампу задля звикання і створення необхідного резонансу під час очікуваних майбутніх дій. Такі дії можуть істотно полегшити проведення військової кампанії, якщо певним чином привернути на свій бік цивільне населення. Прикладом дій такого спрямування можна вважати політику перського воєначальника Ксеркса, який під час підготовки до походу на Грецію свідомо поширив дезінформацію про кількість свого війська. Він розпустив чутки про те, що якщо всі перські воїни одночасно випустять стріли в повітря, то вони затьмарять світло сонця.

Іншим прикладом застосування інформаційних технологій полемологічного характеру може служити відома фраза політичного діяча, давньоримського сенатора Марка Порція Катона Старшого, якою він завершував кожний свій виступ у сенаті: «Утім, Карфаген має бути знищений». Таке постійне багаторазове повернення до одного й того ж питання перетворило змістовну інформацію на певний символ, який має на меті спосіб психологічного впливу на отримувачів комунікаційного посилу.

Загалом про те, як розпускалися різні чутки під час військових походів, використовувалося залякування противника наявністю новітньої зброї, як поширювався пропагандистський вплив на власне й підкорене цивільне населення, у своїх працях неодноразово розповідали античні автори Аристотель, Геродот, Фулід, Плутарх, Тит Лівій тощо.

Важливою складовою сучасної теорії інформаційних впливів є концепція рефлексивного управління, яке визначається як спосіб передачі партнеру або противнику спеціально підготовленої інформації, щоб схилити його підсвідомо, а головне, щоб «добровільно» прийняти певне рішення, бажане й очікуване для комунікатора. Наука сьогодні встановила прямий зв'язок між інформаційними операціями та рефлексивним управлінням, відтак останнє можна розглядати як певний вид зброї, яке може бути інколи навіть більш важливим у досягненні військових цілей, ніж традиційна вогнева сила. Однак для досягнення поставленої мети у рефлексивному управлінні необхідно дотримуватися конкретних цілеспрямованих дій. Так, британський військовий аналітик Ч. Бленді виділяє такі можливі дії: тиск силою, допомога опонентові у формулюванні розуміння вихідної ситуації, формування цілей противника чи алгоритму прийняття рішень тощо [4]. І саме поняття, і форми, і методи рефлексивного управління аналізують та досліджують сучасні військові й науковці, натомість як полемологічна стратегія інформаційного впливу такі дії також були відомі в далекому минулому.

Про особливість інформаційної кампанії з можливими й очікуваними наслідками в період військового протистояння греків і персів писав Геродот. Оскільки на перських кораблях майже не було персів (на них служили головним чином іонійці – мешканці грецьких міст Малої Азії, які були давно підкорені Персією), у 480 р. до н. е. біля джерела питної води греки зробили на камені напис, який був адресований іонійцям, що мали прибути до міста

наступного дня. У заклику, який, як вважають, належить відомому афінському політику й стратегу Фемістоклу, зазначалося: «Іонійці, ви вчиняєте гріх проти своїх батьків, допомагаючи поневолити Грецію! Тому краще переходьте до нас. Якщо не зможете зробити цього, то відведіть свої війська з поля бою й умовте карійців відійти також. Але якщо ні те, ні інше вам не вдасться й ви змушені будете виступити на полі бою, то боріться лише для вигляду, пам'ятаючи, що ви походите від нас і ворожість варварів до нас бере початок від їхньої ворожості до вас». Як підкреслював Геродот, ця інформаційна акція мала на меті подвійний ефект: або іонійці зрадять Ксеркса і перейдуть до еллінів, або ж, якщо цього не станеться, Ксеркс, дізнавшись про наявність подібних закликів, поставить під сумнів вірність іонійців справі приборкання непокірних еллінських міст, тому не покладатиметься на них у вирішальних сутичках, чим значно зменшить міць власного війська.

Той же Фемістокл, розуміючи, що армія Ксеркса, спустошуючи все на своєму шляху, неминуче наближається до Афін і в афінян немає іншого шляху як покинуту власні домівки, закликав міщан покинути місто й переправитися на острови та до Пелопоннесу. Натомість більшість афінян не бажали покидати Афін. Тоді Фемістокл скористався віруваннями еллінів і через жерців вдався до інформаційної провокації, яка змусила афінян покинути місто. Жерці оголосили народу, що раптово зникла священна змія, яка жила в храмі на Акрополі і шанувалася як втілення богині Афін. Богиня-змія начебто вирішила покинути місто, поповзла на о. Саламін і закликає народ слідувати за нею [14, с. 48].

Уже згадуваний нами великий полководець Олександр Македонський одним із принципів своєї стратегії ведення війни вважав поширення неправдивої інформації про цілі й наслідки військових дій. Зокрема, саме спробою моделювання вигідної для Олександра Македонського розуміння ситуації, яка склалася після надзвичайно виснажливого й невдалого форсування пустелі під час походу до Персії, унаслідок якого із 40 тис. воїнів вижити вдалося лише 15 тис., стало тижневе свято з тріумфальною ходою та показом коштовностей і дорогих прикрас. Сім днів безперервних святкувань мали сприяти тому, що вцілілі воїни забудуть жахіття переходу, до них повернеться віра у свою непереможність. Для супротивників і місцевого населення це мало бути свідчення великих перемог великої армії [15, с. 285].

Отже, і афінський політик Фемістокл, і засновник власної імперії полководець Олександр Македонський через інформаційні стратегії впливу практично втілювали в життя сучасну методику рефлексивного керування як засіб ведення війни.

Натомість справжнім фундатором теорії використання інформаційних стратегій у минулому можна вважати давньокитайського філософа Сунь Цзи (VI–V ст. до н. е.). У своєму трактаті «Мистецтво війни» він підкреслював, що одержати 100 перемог у 100 боях – це не вершина перемоги. На його думку, справжня вершина перемоги – це підкорити армію ворога, не

вступаючи у війну. Тому вище призначення війни – зруйнувати плани ворога; потім зруйнувати його союзи; потім напасти на його армію; останнє – напасти на його укріплені міста. Сунь Цзи сформулював ряд положень, які в сучасній науці отримали назву стратагем. Сьогодні визначені стародавнім філософом 36 китайських стратагем залишаються важливою основою загального військового мистецтва. Натомість частина з них прямо призначена для підризу морально-психологічних якостей війська супротивника, організацію інформаційної роботи серед населення задля перемоги. Серед найбільш важливих для організації цієї роботи і вчинення інформаційного впливу варто виділити такі:

1. Висміювати та дискредитувати все цінне й добре, що є в країні ворога.
2. Втягувати впливових представників противника в злочини.
3. Підризувати імідж національних лідерів і виставляти їх на загальний осуд.
4. Залучати до співпраці підлих та мерзотних людей.
5. Розпалювати сварки й провокувати конфлікти серед населення ворожої країни.
6. Підбурювати молодь проти старших.
7. Заважати діяльності влади.
8. Підризувати міць війська ворога.
9. Знецінювати традиції та національні цінності ворогів.
10. Розбещувати населення.
11. Застосовувати підкуп, стимулювати корупцію [17, с. 20].

Стародавній філософ наголошує на важливості роботи з інформаторами-шпигунами як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Сунь Цзи виокремлює п'ять видів інформаторів: місцеві (ті, хто проживає на тій чи іншій території), внутрішні (чиновники іншої держави), зворотні (перевербовані шпигуни супротивника), неповернуті (так звані шпигуни смерті, які використовуються для поширення дезінформації поза державою), повернуті (так звані шпигуни життя, які повертаються із здобутою інформацією). Він окреслює й те, як можна використовувати отриману таким чином інформацію [10, с. 44].

Загалом Сунь Цзи вважав: «Війна – це мистецтво брехні. Тому, якщо ти вправний, придурюйся невмілим. Коли ти близько – вдавай, що далеко, а якщо далеко – вдавай, що близько» [16, с. 17]. Отже, чи не найголовнішим аспектом підготовки до проведення успішної переможної війни стародавній філософ Сунь Цзи вважав відповідну інформаційну роботу. Суто воєнні операції обов'язково мали супроводжуватися поширенням певної інформації і створенням відповідного комунікативного простору, у якому переважали б необхідні загарбникам настрої та цінності. Необхідною складовою такої роботи повинна виступати дезінформація щодо власних намірів і планів не лише для цивільного населення, але навіть для більшої частини своїх військових. Такий підхід, на думку китайського філософа, дасть змогу досягти військових перемог з мінімальними витратами.

Підсумовуючи проаналізоване, варто зазначити, що перші свідчення про проведення інформаційних операцій і дій, спрямованих на організацію інформаційного впливу на військових та цивільне населення, трапляються вже в роботах стародавніх авторів. Більшість із них вважали інформаційні дії під час проведення військових кампаній воєнними хитрощами. Однак, виходячи із завдань, які ставили перед собою полководці й стратеги минулого, за своєю суттю такі дії повністю відповідають сучасним поняттям інформаційних стратегій. Оскільки значна частина цих стратегій використовувалася під час воєнних конфліктів і розроблялася саме для війн, з точки зору сучасної науки можна стверджувати про наявність певних полемологічних елементів і проявів інформаційних стратегій уже у стародавні часи.

Подальше дослідження особливостей, прийомів і методів полемологічних вимірів інформаційних стратегій минулого виявляється вкрай важливим науковим завданням. Воно сприятиме всебічному розумінню процесів, що супроводжують розвиток інформаційних технологій, надасть можливість простежити їх еволюцію і вплив на формування нових потреб людства, дасть змогу сформувати модерні стратегії, адекватні сучасним інформаційним і воєнним викликам.

Література

1. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – Київ, 2005. – 297 с.
2. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації / В. М. Горовий. – Київ, 2015. – 330 с.
3. *Почепцов Г.* Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов. – Київ, 2015. – 497 с.
4. *Почепцов Г.* Три модели построения информационных операций / Г. Почепцов // MediaSapiens. – Режим доступа: http://ms.detector.media/ethics/manipulation/tri_modeli_postroeniya_informatsionnykh_operatsiy. – Загл. с экрана. – (Дата обращения: 1.05.2018).
5. *Соловьев А. В.* О теоретическом вкладе Гастона Бутуля в исследование феномена войны / А. В. Соловьев // Пространство и время. – 2011. – № 3 (5). – С. 203–206.
6. Гібридна війна: in verbo et in praxi : кол. моногр. / ред. О. Р. Додонов. – Вінниця, 2017. – 412 с.
7. *Закірова С.* Технологічний детермінізм засобів масової комунікації у часі і просторі (за теоретичною концепцією Харольда Інніса) / С. Закірова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2017. – Вип. 48. – С. 615–629.
8. *Тоффлер Е.* Третя Хвиля / Е. Тоффлер. – Київ, 2000. – 475 с.
9. Історія інформаційно-психологічного протиборства / ред. Є. Д. Скулиш. – Київ, 2012. – 212 с.

10. *Бондар Ю.* Інформаційні війни на Стародавньому Сході / Ю. Бондар // Вісн. Книжк. палати. – 2012. – № 10. – С. 38–45.
11. *Присяжнюк М. М.* Основні поняття та особливості проведення спеціальних інформаційних операцій / М. М. Присяжнюк, І. В. Пампуха, В. М. Петрик // Зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2014. – Вип. 46. – С. 112–120.
12. *Разин Е. А.* История военного искусства : в 3-х т. – Том 1. История военного искусства XXXI в. до н. э. – VI в. н. э. / Е. А. Разин. – Режим доступа: https://www.e-reading.club/bookreader.php/47429/Razin_Istoriya_voennogo_iskusstva_%28Tom_1%29.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения: 1.05.2018).
13. *Законы Ману* // E-reading.club. – Режим доступа: https://www.e-reading.club/bookreader.php/1013662/Zakony_Manu.html. – Загл. с экрана. – (Дата обращения: 1.05.2018).
14. *Знаменитые греки и римляне: 35 биографий выдающихся деятелей Греции и Рима* // Бібліограф.com.ua. – Режим доступа: <http://bibliograph.com.ua/rim/1-3.htm>. – Загл. с экрана. – (Дата обращения: 1.05.2018).
15. *Полікашин В. С.* Еволюція військового менеджменту та його принципів на першому етапі (з глибокої давнини до першої чверті XVIII століття) / В. С. Полікашин // Зб. наук. пр. Харк. ун-ту Повітряних сил. – 2014. – Вип. 1. – С. 283–291.
16. *Сунь-цзи.* Мистецтво війни / Сунь-цзи. – Львів, 2015. – 110 с.
17. *Курбан О. В.* Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі / О. В. Курбан. – Київ, 2016. – 286 с.